

Livet på laveste sociale ydelser – et år efter

En kvalitativ forløbsanalyse

**Maja Müller, John Andersen, Morten Ejrnæs
og Jørgen Elm Larsen**

April 2011

KØBENHAVNS
UNIVERSITET

AALBORG UNIVERSITET

Livet på laveste sociale ydelser – et år efter
En kvalitativ forløbsanalyse

© CASA, April 2011

ISBN 978-87-92384-86-7

Elektronisk udgave: ISBN 978-87-92384-87-4

Forskningsprojektet:

"Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag".

Københavns Universitet, Roskilde Universitet, CASA og Aalborg Universitet

Forord

Denne rapport er den femte i rækken fra forskningsprojektet ”Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag”, som udføres af en forskergruppe under Sociologisk Institut ved Københavns Universitet på opdrag af Rådet for Socialt Udsatte. De tidligere rapporter er baseret på en omfattende spørgeskemaundersøgelse, registerdata samt en kvalitativ interviewundersøgelse. Disse blev udført i 2009, og rapporterne baseret på disse data påpegede bl.a. de afsavn og begrænsninger i forbrug, som de laveste sociale ydelser resulterede i, de levekår modtagerne af de laveste sociale ydelser lever under samt deres overlevels- og tilpasningsstrategier. Et år efter er resultaterne blevet fulgt op med endnu en survey, opdaterede registerdata og en interviewundersøgelse for at se på konsekvenserne i et længere tidsperspektiv. Denne delrapport omhandler udelukkende den kvalitative analyse. Herefter følger andre delrapporter, der belyser de kvantitative resultater af anden dataindsamling i 2010, og til slut opsamles resultaterne fra alle delrapporterne i en samlet hovedanalyse, som forventes at udkomme i bogform i 2011.

Nærværende rapport tager udgangspunkt i en kvalitativ interviewundersøgelse af familier og enkeltpersoner, som i en periode har modtaget en af de laveste sociale ydelser. Det er de samme familier og enkeltpersoner, som deltog i første undersøgelse i 2009, som er blevet geninterviewet. Interviewene blev udført i sommeren 2010, ca. et år efter første interview. Der er tale om en forløbsanalyse, hvor vi følger de samme familier og personer over en periode, primært for at undersøge dynamikkerne i gruppens forsørgelsesmæssige bevægelser samt konsekvenserne af at skulle leve af de laveste sociale ydelser. Det er således bevægelser og forandringer over det seneste år, der er i centrum i denne rapport.

Den kvalitative analyse af forløbene giver et dybdegående og nuanceret billede af, hvilke former for bevægelser og udviklingsprocesser, de laveste ydelser sætter i gang, samt hvilke mekanismer der ligger bag bevægelserne. Analysen supplerer og komplementerer hermed de kvantitative data, og kan, foruden at nuancere og uddybe emnet, anskueliggøre og påpege mulige årsagssammenhænge og mekanismer, der ligger til grund for ændringerne – eller mangel på samme – i personernes forsørgelsesgrundlag og deres levekår.

Vi retter også i denne omgang en særlig tak til de familier og enkeltpersoner, som har medvirket i undersøgelsen, og som har åbnet dørene til deres hjem og givet os adgang til deres oplevelser og erfaringer med at leve af de laveste sociale ydelser. Interviewpersonernes navne er ændrede, og der er foretaget strategiske ændringer eller udeladelser af oplysninger, der kunne muliggøre en genkendelse af interviewpersonerne. Endvidere rettes en tak til de socialarbejdere fra SydhavnsCompagniet og Settlementets Gældsrådgivning, som har bidraget til undersøgelsen med input og praktisk viden fra deres erfaringer med målgruppen.

Rapporten er udarbejdet af Maja Müller, John Andersen, Morten Ejrnæs og Jørgen Elm Larsen. Interviewene er udført af Maja Müller.

Baggrunden for forskningsprojektet ”Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag” er indførelsen af nye sociale ydelser, som ligger under det almindelige kontanthjælpsniveau og en række ændringer på kontanthjælpsområdet, som bl.a. indebærer en nedsættelse af kontanthjælpen for personer, der i seks sammenhængende måneder har været på kontanthjælp. Disse tiltag er gennemført med henblik på at øge kontanthjælpsmodtagernes incitament til at komme i arbejde. Der er tale om en nyskabelse i dansk socialpolitik og nye argumenter for at indføre lavere ydelser – starthjælp og introduktionsydelse – og automatisk nedsættelse af kontanthjælpsydelsen efter seks sammenhængende måneder på kontanthjælp. Bortset fra enkelte undersøgelser, som primært har set på de beskæftigelsesmæssige konsekvenser, er der på trods af denne nyskabelse ikke iværksat eller taget initiativer til forskningsprojekter, som bredere har sat fokus på at undersøge forskellige individuelle og familiemæssige konsekvenser af disse nye laveste ydelser. Dette manglende vidensgrundlag er baggrunden for forskningsprojektet, hvor formålet er at undersøge de forskellige konsekvenser, der følger af at have de laveste ydelser som forsørgelsesgrundlag, og vurdere de forskellige effekter det har at leve et hverdagsliv, hvor forsørgelsen er baseret på de laveste ydelser. Det er således personer og familier, der har de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag, der er i fokus i forskningsprojektet.

Forskningsprojektet udføres af en forskergruppe under Sociologisk Institut ved Københavns Universitet omfattende forskere fra CASA, Aalborg Universitet, Roskilde Universitet og Københavns Universitet. Projektet udføres på opdrag af Rådet for Socialt Udsatte

Forskergruppen består af:

Professor Jørgen Elm Larsen, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Professor John Andersen, Plan, By og Proces, Roskilde Universitet.

Forskningsadjunkt M. Azhar Hussain, Økonomisk Institut, Københavns Universitet.

Lektor Morten Ejrnæs, Institut for Sociologi, Socialt arbejde og Organisation, Aalborg Universitet.

Konsulent Henning Hansen, CASA – Center for Alternativ Samfundsanalyse

Afdelingsleder Finn Kenneth Hansen, CASA – Center for Alternativ Samfundsanalyse.

Forskningsmedarbejder Maja Müller, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Forskningsprojektet, som løber i perioden fra 2008 til 2011, er finansieret af Rådet for Socialt Udsatte. Sociologisk Institut står som ansvarlig for gennemførelsen af projektet. Følgende rapporter er indtil videre udgivet i forbindelse med projektet og bygger alle på første dataindsamling eller registerdata.

Hansen, F. K., Hansen, H. & Hussain, M. A. (2009): *Personer og familier med de laveste ydelser som forsørgelsesgrundlag – en registerundersøgelse*. København: CASA.

Hansen, F. K. & Hussain, M. A. (2009): *Konsekvenser af de laveste sociale ydelser – Forsørgelsesgrundlag og afsavn*. København: CASA.

Ejrnæs M., Hansen H. & Larsen. J.E. (2010): *Levekår og coping blandt modtagere af de laveste sociale ydelser – overlevelses – og tilpasningsstrategier*. København: CASA.

Müller, M., Andersen, J. Ejrnæs, M., & Larsen, J.E. (2010): *Livet på de laveste sociale ydelser – en kvalitativ undersøgelse om livsbetingelser og copingstrategier*. København: CASA.

Rapporterne kan downloades på Rådet for Socialt Udsattes hjemmeside: www.udsatte.dk og på www.fattigdomogulighed.dk, som er en hjemmeside, der er oprettet i forbindelse med forskningsprojektet.

April 2011

Indholdsfortegnelse

1. Indledning og resumé	1
1.1 Forløbsanalyse – Hvordan er interviewpersonernes situation i dag sammenlignet med for et år siden?	1
1.2 Den kvalitative undersøgelse	2
1.3 Resumé og konklusion.....	3
1.4 Metodiske overvejelser	8
2. Modtagernes beskæftigelse og indkomst et år efter	11
2.1 Fra laveste ydelser til arbejde eller uddannelse.....	14
2.2 Fra laveste ydelser mod førtidspension	17
2.3 Stadig på starthjælp.....	21
2.4 Fanget i kontanthjælpssystemet.....	22
2.5 Fra laveste ydelser til ingen indtægt – 300/450-timers reglens konsekvenser	24
3. Familiernes økonomiske situation efter et år på lave ydelser	27
3.1 Et liv på langvarig starthjælp	27
3.2 Konsekvenser af 300/450-timers reglen – en eller to indtægter?.....	30
3.3 Økonomiske ændringer: Gæld og husstands- og boligforhold	39
3.4 Fra ingen indtægt til førtidspension – Nu kan regningerne betales....	44
4. Coping – og tilpasningsstrategier i forhold til den økonomiske knaphed og beskæftigelsespresset.....	51
4.1 Kampen for at få pengene til at slå til.....	53
4.2 Coping via forøgelse af ressourcerne	57
4.3 Modtagernes tilpasnings – og copingstrategier i forhold til arbejdsmarkedet.....	58
4.3 Afmagt og førtidspensionsstrategi som reaktion på de laveste ydelser og beskæftigelsespresset	63
5. Hvorledes kan offentlige og frivillige hjælpesystemer sætte positive udviklingsprocesser i gang?.....	77
5.1 Når sagsbehandleren, lægen eller præsten sætter gang i en positiv proces	79
5.2 Effektiv, men tilfældig hjælp fra frivillige hjælpesystemer / organisationer	82
5.3 Behov for mere opsøgende arbejde og helhedsorienterede indsatser.	83
5.4 Konklusion	85
6. Litteraturliste.....	87

1. Indledning og resumé

I denne rapport følger vi en gruppe familier, som i 2009 var eller tidligere har været ramt af de laveste sociale ydelser. Vi har interviewet dem i 2009 og igen et år efter i 2010 for at illustrere og analysere, hvilke virkninger de laveste ydelser har haft for dem. Nærværende rapport vil sætte fokus på hvilke ændringer, der er sket for de ramte familier siden sidste interview, og hvilke processer de laveste sociale ydelser sætter i gang, og hvad konsekvenserne heraf er. Analysen vil således illustrere udvalgte familiers forløb i forhold til at blive ramt af de laveste ydelser. Endvidere er et særligt hovedformål at belyse hvilke faktorer, der har indflydelse på, hvorvidt personerne bevæger sig væk fra de laveste ydelser, samt hvad der har betydning for deres levemåde i dag.

Indførelsen af de laveste sociale ydelser bygger på en forestilling om, at alle, der modtager sociale forsørgelsesydelse, kan opnå ordinær beskæftigelse, og at den reducerede ydelse netop indebærer et klart forøget incitament til, at de søger og påtager sig et ordinært arbejde. Der er i den forbindelse foretaget målinger af beskæftigelseseffekten, men ikke af om det er muligt at leve på en anstændig måde af de nedsatte ydelser, hvis man ikke opnår ordinær beskæftigelse. Tidligere undersøgelser, der har belyst virkningerne af de nye nedsatte sociale ydelser, har kun perifert berørt de sociale virkninger, og særligt omfanget og dybden heraf er ikke undersøgt. En sådan undersøgelse er nødvendig for at kaste lys over, hvordan de nye regler om reduktion af de sociale ydelser påvirker ydelsesmodtagernes livsbetingelser på sigt.

Foruden konsekvenser for jobsøgningsaktiviteten er det relevant at undersøge, hvad nedsættelsen af ydelserne og dermed reduktionen i rådighedsbeløbene og de heraf følgende afsavn betyder for personernes hverdagsliv. En særlig opmærksomhed rettes mod børnefamilierne, idet afsavn for børn både kan påvirke deres øjeblikkelige trivsel, udvikling og socialisering og deres senere muligheder for succes i voksenlivet. Endvidere fokuserer vi på, hvordan familierne og de enkelte individer lever med og reagerer på at være modtagere af de laveste ydelser, og hvilke strategier de udvikler i forhold hertil. Dette aspekt er inddraget, idet individet ikke er et passivt offer for omstændighederne, men udvikler forskellige former for strategier for at overleve på bedst mulig vis på de laveste ydelser.

1.1 Forløbsanalyse – Hvordan er interviewpersonernes situation i dag sammenlignet med for et år siden?

Med fokus på at sammenligne familiernes situation i dag med deres situation under sidste interview for et år siden søger vi at afdække, hvilke konsekvenser de laveste ydelser har haft over tid for den enkelte familie. Hvilke ændringer er der sket i familierne i løbet af det sidste år i forhold til beskæftigelsesposition og indkomst? Hvordan har deres forløb været påvirket af de laveste ydelser, og hvilken betydning har de laveste ydelser for deres økonomiske og sociale situation i dag?

Fra de tidligere analyser ved vi, at de laveste ydelser havde stor indflydelse på familiernes økonomiske situation, afsavn, gældssætning samt sociale liv, hvorfor vi også her vil have fokus på, hvorledes disse forhold har udviklet sig (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen, 2010). Endvidere fremgår det også, at modtagernes situation i høj grad er påvirket af deres helbredsmæssige situation, og at hel-

bredsmæssige problemer opleves som en af de væsentligste årsager til, at de ikke kan blive selvforsørgende. Interviewpersoner med helbredsproblemer berettede i denne forbindelse om manglende eller lang ventetid på behandling, hvilket påvirkede deres muligheder for at reagere på de økonomiske incitament. I følgende analyse vil vi derfor også have fokus på, hvorledes deres helbredsmæssige situation har udviklet sig, og hvad dette betyder for deres mulighed for at påvirke deres egen situation. Vi vil i forlængelse heraf undersøge interviewpersonernes coping- og tilpasningsstrategier og analysere, hvorvidt disse er de samme som året før, eller om de har ændret sig over tid.

1.2 Den kvalitative undersøgelse

Formålet med den kvalitative analyse er at udfolde og nuancere de temaer, som vi også undersøger i den kvantitative spørgeskemaundersøgelse. Datamaterialet fra spørgeskemaundersøgelsen består primært i svar på spørgsmål med faste svarkategorier. Her har personerne kun i begrænset omfang mulighed for at nuancere deres svar og uddybe dem. I de kvalitative interviews er det muligt at uddybe svarene og gå i dybden med et emne. Med en forholdsvis åben interviewguide lader vi interviewpersonerne sætte ord på deres oplevelser, og ud fra deres beretninger kan der udledes sammenhænge og forklaringer, som det ikke er muligt at udlede af de kvantitative data. Hermed kan de to forskellige datatyper supplere og understøtte hinanden.

Med det kvalitative interview opnår vi indblik i interviewpersonernes egne overvejelser og refleksioner i forbindelse med at leve af de laveste ydelser. Igennem livshistoriefortællinger og hverdagslivsbeskrivelser af, hvordan de fx får deres økonomi til at hænge sammen, får vi indblik i, hvordan de reagerer på deres situation, og hvilke forudsætninger og betingelser de har for at håndtere situationen og eventuelt komme ud af den igen. Når interviewpersonerne kæder de forskellige hændelser og forhold i deres liv sammen kan det give en dybere og mere nuanceret indsigt i konsekvenserne af de laveste ydelser.

Den anden dataindsamling i den kvalitative undersøgelse, som denne rapport omhandler, består primært af opfølgende interviews. Her er der tale om semistrukturerede og temabiografiske interviews med enkeltpersoner og husstandsinterview med familier, som også deltog i første interviewrunde, og som lever eller har levet af de laveste ydelser. Af de 16 husstande, som indgik i første interviewrunde, er 13 af husstandene med i anden interviewrunde, og der har dermed været en god opbakning fra interviewpersonernes side. Interviewene er udført i sommeren 2010, og familierne, som første gang blev interviewet i foråret og efteråret 2009, er geninterviewet ca. et år efter første interview. Alle 16 husstande, som indgik i første runde er forsøgt geninterviewet, men i tre af husstandene kunne vi ikke gennemføre interviewene enten pga. forgæves forsøg på kontakt eller sygdom.

De 13 husstande, som indgår i både første og anden runde, rummer i alt 21 voksne personer, hvoraf atten af dem er eller tidligere har været ramt af laveste ydelser. Ni af husstandene er børnefamilier med hjemmeboende børn, og i alt indgår

20 hjemmeboende børn i udvalget, heraf er fire af børnene over 18 år¹. Kapitel 2 indeholder en oversigt over interviewpersonerne og deres biografiske facts.

1.3 Resumé og konklusion

Analysen af interviewpersonernes situation i dag sammenlignet med for et år siden illustrerer først og fremmest, at de laveste ydelser og beskæftigelsespresset ikke alene kan skabe jobrettede strategier og taktikker, der resulterer i arbejde og selvforsørgelse. Interviewpersonerne er derimod primært fastlåste på offentlige overførelsesindkomster. Kun de ressourcestærke af dem, der er ramt af de laveste ydelser, har kunnet reagere på de økonomiske konsekvenser, mens resten stadig befinder sig i udsatte og marginaliserede positioner. Særligt helbredsmæssige problemer og manglende kvalifikationer er årsager til, at der er en gruppe, der ikke er ude på arbejdsmarkedet. De oplever hverken at kunne opnå eller varetage et ordinært fuldtidsjob. Endvidere har kun en enkelt person inden for det seneste år fået tilkendt en førtidspension, mens resten er fastlåste i en position, hvor de hverken kan få job eller førtidspension. Hermed befinder de sig en udsat position, der påvirker deres økonomi, familieliv og helbred. Særligt 300/450-timers reglens konsekvenser og de forværringer, den har skabt for enkelte familiers situationer, springer i øjnene, idet der er tale om opsigtsvækkende illustrationer af, hvorledes velfærdssystemets regler om nedsatte ydelser producerer alvorlig fattigdom i form af et meget lavt rådighedsbeløb og mange afsavn. Fattigdom vil fremover i rapporten henvises til lave rådighedsbeløb og afsavn. Vi antager en relativ fattigdomsforståelse inspireret af den engelske fattigdomsforsker Peter Townsend. Her er begrebet *deprivation* (på dansk afsavn) centralt. Afsavn vil sige, at man må undlade eller er udelukket fra at foretage handlinger eller aktiviteter eller opnå goder, man har behov for, fordi man ikke har de tilstrækkelige ressourcer. Afsavn kan både være af materiel og social karakter og kan i princippet være lige alvorlige. At lide afsavn er noget relativt og betyder, at afsavnene manifesterer sig på forskellig måde til forskellig tid og forskelligt i forskellige samfund (Townsend 1979). I forhold til rådighedsbeløbet har vi i denne rapport ikke afsat en fattigdomsgrænse, hvilket bl.a. vil være et tema, der behandles i de efterfølgende rapporter.

Konsekvenserne af de laveste sociale ydelsers eftervirkninger set over et år kan sammenfattes i følgende punkter, som uddybes i de efterfølgende afsnit:

- De mest ressourcestærke ydelsesmodtagere får forbedret deres tilknytning til arbejdsmarkedet eller uddannelsessystemet. De ressource svage fastlåses derimod på laveste ydelser eller på passive overførselsindkomster.
- De laveste ydelser skaber en umiddelbar økonomisk krise, som særligt har økonomiske og sociale konsekvenser for de ressource svage og fastlåste familier.
- Manglende handlemuligheder i forhold til at bevæge sig væk fra de laveste ydelser fikserer modtagerne i en dårlig økonomisk situation, hvilket resulterer

¹ Der har været enkelte forandringer i familierne i løbet af det forgangne år. To par er gået fra hinanden og er flyttet hver til sit, et par voksne børn er flyttet hjemmefra, og nogen er flyttet hjem igen, efter at have boet ude. En enkelt interviewperson var med under interview 2, men døde en måned efter interviewet.

- i uhensigtsmæssige coping- og tilpasningsstrategier (fx passivitet og gælds-sætning)
- Lave ydelser over en længere periode har konsekvenser, som skaber dyb fattigdom, herunder social eksklusion og forringelse af børnenes livschancer
 - Oplevelsen af afmagt i forhold til at ændre egen situation samt fattigdommen forøger helbredsproblemerne (livsstress og depression) og de sociale problemer i familierne.
 - Helbredsproblemer og fattigdom medfører ofte passiv tilbagetrækning eller desperado-coping
 - Kun de modtagere af de laveste ydelser, der selv har ressourcer til at opsøge de frivillige organisationer og dem, der tilfældigt får kontakt med disse organisationer, fx via mødet med en ressourceperson i lokalområdet, oplever at få støtte og hjælp herfra. Interviewene viser, at hjælp fra de frivillige organisationer kun i nogle tilfælde har kunnet afbøde de værste konsekvenser af de laveste ydelser.

Bevægelser mod job eller fiksering på offentlig forsørgelse?

En gennemgang af de forskellige bevægelser indikerer, at der blandt interviewgruppen ikke er sket mange bevægelser fra at være forsørget af de laveste ydelser til selvforsørgelse. Der kan kun i få tilfælde tales om en positiv udviklingsproces, og i disse tilfælde er der blandt andet tale om "a-typiske" ydelsesmodtagere, som har uddannelse, erhvervs erfaring og netværk. Hermed er det de ressourcestærke, der reagerer på de økonomiske incitamenter. Endvidere taler meget for, at det ikke udelukkende har været "presset" fra de laveste ydelser, som var motivationsfaktor for, at disse personer kom videre og fik job eller kom i uddannelse, men også ønsket om at få en karriere og et arbejdsliv.

I enkelte tilfælde synes de laveste ydelser at have virket som en direkte motivationsfaktor for interviewpersoner, som ønskede at forsørge deres familie. Disse personer har søgt at bevæge sig væk fra de laveste ydelser via aktive jobsøgningsstrategier, men ikke alle har haft succes hermed. Selvom incitamentet for disse således virker, er det ikke ensbetydende med, at det lykkes at komme i job – særlig ikke under en finanskrisen med stigende arbejdsløshed. I stedet er der dem, der ikke kan bevæge sig, fanget på en social forsørgelsesydelse, som er lavere end den almindelige kontanthjælp, og som over tid frembringer en mere og mere ubærlig fattigdomstilværelse.

Urealistiske beskæftigelseskrav

Vi ser eksempler på, at personer med meget dårligt helbred i løbet af det seneste år er blevet fanget på de laveste ydelser, fordi de reelt ikke har mulighed for at varetage et ordinært fuldtidsjob. Enkelte er i behandling eller har været i arbejdsprøvning, hvor det er blevet vurderet, at de har meget lidt restarbejdsevne, og de er derfor på vej mod en førtidspension. Men vejen dertil er meget lang, og kun en enkelt har i løbet af det foregående år opnået pension. Disse personer har været i systemet længe, og som det ser ud nu, kommer de heller ikke videre foreløbig pga. træghed i systemet og mangel på afklaring.

For dem, der ikke kan arbejde eller uddanne sig ud af situationen, men stadig er udsat for beskæftigelsespresset, udvikles der alternative strategier, hvor fx ansøgning om førtidspension eller sygemelding er en alternativ reaktion på beskæftigelsespresset, idet de ikke oplever, at de kan reagere på de økonomiske incitamenter. Problemet er, at disse personer enten ikke kan få job trods ihærdig jobsøgning, eller at de pga. helbredsproblemer ikke kan arbejde det påkrævede antal timer. Konsekvenserne kan være, at de i sidste ende rammes af 300/450-timers reglen, og dermed mister de deres forsørgelsesgrundlag og må forsøges af ægtefællen. Hermed falder de igennem det sikkerhedsnet, som de sociale ydelser ellers skulle udgøre. Vi ser eksempler på, at personer, der enten gerne vil arbejde, men ikke kan få job bliver frataget kontanthjælpen pga. 300/450-timers reglen, ligesom personer med for dårligt helbred til at varetage et job – også selvom det ”bare” drejer sig om 450 timer på et år, bliver frataget ydelsen. Af disse grunde er de afskåret fra et anstændigt levestandardniveau.

Få økonomiske forandringer, stadig lave rådighedsbeløb og en skrøbelig økonomi

Af interviewene fremgår det, at de familier, der stadig er ramt af de laveste ydelser, stadig lever med en stram økonomi, afsavn og relativ fattigdom, som beskrevet i rapporten *Livet på laveste sociale ydelser* (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010). Efter et år er den økonomiske knaphed blevet tydeligere i disse familier, og det slider særligt på forældrene, hvis bekymringer for børnenes trivsel ligesom for et år siden fylder rigtig meget. Også de enlige kontanthjælpsmodtagere, som tidligere har været ramt af de laveste ydelser, har stadig en stram økonomi, hvor særligt ændringer i husstands- og boligforhold i løbet af det seneste år har haft indflydelse på deres økonomiske situation i dag, og deres økonomi viser sig at være meget skrøbelig over for forandringer.

Derimod har dem, som i dag er i arbejde, og som kun har været på de laveste ydelser i en meget kort periode, en god økonomi, som ikke er mærket af perioden på lave ydelser. Her har de laveste ydelser ikke haft længerevarende økonomiske konsekvenser, hvilket givetvis hænger sammen med den korte varighed på offentlige forsørgelsesydelser samt personernes ressourcer, som har medvirket til, at de hurtigt er kommet i job og uddannelse.

Dem, der har opnået arbejde, men hvor familien stadig er berørt af de laveste ydelser, har stadig en meget stram økonomi, og det at komme i arbejde har i disse tilfælde ikke forbedret deres situation. For eksempel har en familie, hvor manden arbejder, kun hans indtægt at leve for, idet hans kone er ramt af 300/450 timers reglen. Netop 300/450-timers reglen har i løbet af det seneste år vist sig at have drastiske økonomiske konsekvenser for de familier, der er eller har været ramt heraf. Der skabes en umiddelbar økonomisk krise, som sætter familier, især børnefamilier, i desperate økonomiske situationer, hvor de faste regninger umuligt kan betales. Det bliver fx et spørgsmål om at betale husleje eller strøm eller fx låne af rockere til regningerne. Vi ser et eksempel på, hvorledes en familie lever uden strøm i tre uger, hvilket påvirker hele familiens trivsel, særligt deres 10-årige søn, som bliver syg af at leve af kold dåsemad i perioden. Konsekvenserne af den umiddelbare økonomiske krise er langvarige, og eftervirkningerne mærkes stadig, selvom familierne ikke længere er ramt af reglen. Der ophobes ofte gæld, og denne skal betales (dyrt) tilbage igen. Samtidig er de stadig i risiko for at blive

ramt af reglen, hvis de ikke er kommet i en fast stilling, og dette stresser dem og påvirker dem psykisk.

Enkelte har oplevet en tydelig forbedring af deres økonomiske situation i løbet af det seneste år, fx ved at gå fra ingen indtægt til førtidspension, og dette mærkes bl.a. ved, at regningerne i dag kan betales, og ved at de ikke længere behøver at låne penge af familien, og derved kan de komme ud af afhængighedsforholdet. Men de mange år med en dårlig økonomi påvirker deres situation i dag. Gælden og de mange ubetalte regninger skal afbetales, og det kræver således tid at rette op på det økonomiske kaos, som de laveste ydelser forårsager.

Det positive i de økonomiske forandringer er tydeligst at spore i interviewpersonernes psykiske velbefindende, hvor fx tilkendelsen af førtidspensionen giver en ro og tryghed, i og med at de ikke længere skal afklares og presses i diverse arbejdsprøvninger. Der ses også eksempler på, at det at få den ene kontanthjælp tilbage igen betyder, at den finansielle stress i dag ikke fylder så meget som tidligere. Endvidere kan det at få afbetalt noget gæld og have udsigter til gældssanering også lette det økonomiske pres, som mange af modtagerne oplever. Hermed kan bevægelserne væk fra de laveste ydelser og forbedringer i økonomien være med til at skabe en bedre livskvalitet for modtagerne og i sidste ende et bedre helbred, idet bekymringer og stress har negativ indvirkning herpå.

Modtagernes mulighed for at forbedre deres situation

Interviewpersonernes håndtering af og reaktioner på beskæftigelsespresset og de økonomiske incitamenter, som de laveste ydelser er udtryk for, er afhængige af, hvilke handlemuligheder, personer oplever, er til stede. Jobmuligheder, tilknytning til arbejdsmarkedet, kvalifikationer og særligt helbredstilstanden spiller ind på, hvorvidt de oplever at kunne reagere på de økonomiske incitamenter og handle sig ud af deres problemer. Endvidere opleves det, at både opnåelsen af job og opnåelsen af førtidspension kræver ressourcer, og det fremgår tydeligt, at de ressourcestærke personer med kvalifikationer, ressourcestærkt netværk, godt helbred og ”systemindsigt” har bedre muligheder for at håndtere deres situation og bevæge sig væk fra de laveste ydelser end de ressource svage ydelsesmodtagere.

At så få af interviewpersonerne reagerer på de økonomiske incitamenter hænger netop sammen med, at det kun er få af dem, som har disse ressourcer, og de har dermed begrænsede muligheder for at bevæge sig væk fra de laveste ydelser. De økonomiske incitamenter kan virke over for ressourcestærke personer, men for de grupper, der har været ledige længe og har få ressourcer, synes der ikke at være nogen effekt. Blandt de ressource svage interviewpersoner fylder særligt helbredsproblemer meget, og disse er med til at hindre, at de kan reagere på de laveste ydelser. Endvidere fremgår det, at denne gruppe har en række andre problemer udover ledighed, fx sociale problemer, som afholder dem fra at komme ud på arbejdsmarkedet eller forhindrer dem i at kunne fastholde jobs. Andre, blandt de mere ressourcestærke, reagerer efter hensigten og søger aktivt jobs, men det er ikke ensbetydende med, at de kommer i arbejde. At de straffes økonomisk, selv om de reagerer efter hensigten, skaber en afmagt, som i sidste ende resulterer i, at deres coping i stedet for at være aktiv bliver mere og mere reaktiv. Særligt når de ikke oplever, at jobmulighederne er til stede, og der ikke er hjælp at hente i systemet. Herved opleves kravene som urealistiske, og deres anstrengelser for at finde job bliver meningsløse.

At presse syge mennesker til jobsøgning opleves også meningsløst, og interviewpersonerne med helbredsproblemer oplever, at de ikke kan leve op til kravene, og de giver i sidste ende op over for systemet. En del oplever, at deres helbredsproblemer, trods lægeerklæringer og arbejdsvurderinger, ikke anerkendes, og tillidsforholdet mellem borger og system bliver derfor ødelagt. Muligheder for at cope hensigtsmæssigt hænger i høj grad sammen med helbredstilstanden, og der findes i denne forbindelse perspektiver, der påpeger sammenhængen mellem sundhed og følelsen af at kunne håndtere hverdagslivets udfordringer og situationer. Aaron Antonovsky, medicinsk sociolog, påpegede, at sundhed drejer sig om at have en følelse af sammenhæng i sit liv ("sense of coherence"). Jo større følelse af sammenhæng, man har i sit liv, desto sundere er man, fordi det giver styrke til at takle de udfordringer, livet giver. En stærk følelse af sammenhæng i livet giver en psykisk robusthed, der gør, at man bedre kan klare de svære situationer og kriser, livet kan byde, og omvendt (Antonovsky 2000, Thybo 2003). Dårligt uddannede og kronisk syge mennesker, der har de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag, har imidlertid meget svært ved at opleve, at der er mening og sammenhæng i deres liv, når de ikke har udsigt til at forbedre deres levestandard. Antonovskys mestringsspektiv kaster lys over, hvordan copingstrategierne påvirkes af helbredstilstanden og det mentale velvære, herunder sundhed og følelsen af sammenhæng i livet.

Flere af interviewpersonerne har helbredsproblemer, herunder psykiske problemer, og presset fra systemets side hjælper på ingen måder denne gruppe til proaktiv coping. Tværtimod ser vi flere eksempler på, hvorledes systempres og økonomiske problemer har påvirket deres helbred i en negativ retning, hvilket hindrer personerne i at mestre deres situation og handle aktivt i forhold hertil. Afmagt og helbredsproblemer resulterer i tilpasnings- og tilbagetrækningsstrategier, som trækker folk længere væk fra arbejdsmarkedet, hvilket er den modsatte effekt af, hvad hensigterne med de laveste ydelser var tiltænkt at have. Endvidere kan der argumenteres for, at de laveste ydelser generelt rammer personer, der i forvejen er socialt udsatte, idet de fx har psykiske og sociale problemer, helbredsproblemer og/eller manglende erhvervskompetencer. Der er således tale om komplekse årsager til, at familierne er udsatte, og de laveste ydelser og den dårlige økonomi forværrer situationen og forstærker marginaliseringsprocessen. Samtidig er der flere eksempler på, at denne gruppe hverken opsøger eller får hjælp fra offentlige eller frivillige hjælpesystemer, hvilket er u hensigtsmæssigt, da vi ser enkelte eksempler på, hvorledes disse hjælpesystemer kan sætte positive udviklingsprocesser i gang, når først der er en god kontakt mellem dem og borgeren.

I interviewmaterialet er der således eksempler på, hvorledes opsøgende socialt arbejde i løbet af det seneste år, fx i form af en lokal præst, en aktiv læge eller en engageret socialarbejder i det frivillige regi, har hjulpet bevægelser og positive udviklingsprocesser i gang, fx ved at støtte op omkring at disse mennesker får opfyldt deres rettigheder i forbindelse med boligsikring eller førtidspension. Dette har gjort en stor forskel for disse menneskers situation og levekår. Men tilsyneladende kender kun få kender til de tilbud, der eksisterer – både i frivilligt og offentligt regi, og endnu færre benytter sig af dem. Samtidig berettes der om mangelfuld eller fraværende støtte til fx helbredsforbedrende tiltag eller til afklaring i forhold til arbejdsevner, og interviewene viser tydeligt, at systemfejl skaber ekstra store problemer for de familier, der er ramt af de laveste ydelser, idet de er

meget sårbare. Ofte har de svært ved at navigere i systemet, og de har ikke altid selv ressourcer til at opsøge hjælp, hvilket kan være med til at fastlåse dem i en dårlig økonomisk situation, som på sigt påvirker børnene i familierne.

Når de allersvageste, som har mest brug for hjælp og støtte, ikke selv opsøger hjælpesystemerne og gør deres krav gældende og heller ikke kommer i kontakt med de frivillige organisationer, risikerer de ikke at få de ydelser, de har ret til. Der er således behov for flere opsøgende tiltag over for de økonomisk udsatte grupper. Ikke mindst for at afhjælpe, at børnene i disse familier vokser op i fattigdom med forringede livschancer og dertil hørende risici for social eksklusion. Tiltagene kan lindre konsekvenserne af de laveste ydelser for de familier, som har kontakt med hjælpesystemerne, men dette kan ikke på den overordnede plan veje op for den marginaliseringsproces og fattigdom, som de laveste ydelser sætter i gang, og derfor er den klare konklusion, at en afskaffelse af de laveste ydelser er nødvendig, hvis ikke man vil skubbe udsatte borgere længere ud på kanten af samfundet.

1.4 Metodiske overvejelser

I følgende afsnit vil vi meget kort præsentere vores metodiske overvejelser, som er detaljeret beskrevet i bilag 1 i rapporten "Livet på laveste ydelser" (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen, 2010).

Interviewpersonerne, som deltager i denne undersøgelse, og som også deltog i første interviewrunde, er primært udvalgt blandt deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen, mens enkelte blev opsøgt på diverse aktiveringssteder og igennem boligforeninger. Vi har sammensat et varieret udsnit i forhold til ydelsestype, etnicitet, familietype og geografiske forhold², men dog med øje for at det vigtigste kriterium i den kvalitative undersøgelse er, at den enkelte interviewperson kan fortælle om sine oplevelser og erfaringer med at være ramt af de laveste ydelser³.

Interviewene er primært gennemført som personlige interviews hjemme hos interviewpersonen. Ofte har begge parter i parforhold deltaget i interviewet, da hele familien er berørt af de laveste ydelser. Enkelte interviews er udført som telefoninterviews, enten på grund af at interviewpersonen ikke ønskede at mødes eller pga. helbredsproblemer. Netop helbredsproblemer er også grunden til, at enkelte interviews er mangelfulde, da vi måtte stoppe undervejs, fordi interviewpersonen ikke magtede mere. Enkelte interviewpersoner har vi mødtes med flere gange for at følge op på mangelfulde oplysninger.

Generelt har interviewpersonerne med helbredsproblemer på ingen måde fået det bedre i løbet af det seneste år, hvilket har gjort det svært at udføre interviewene.

² Vi har i den forbindelse anvendt registerundersøgelsens resultater, der blandt andet viser, hvordan befolkningen på de laveste sociale ydelser fordeler sig i forhold til de nævnte baggrundsforhold, som et vejledende redskab til at udvælge vores interviewpersoner (Hansen, Hansen & Husain 2009).

³ Der er i forbindelse med den kvalitative undersøgelse indsamlet oplysninger om 30 husstande, men en del faldt uden for selve målgruppen, da det efterfølgende viste sig, at ingen i husstanden på noget tidspunkt reelt havde modtaget de laveste sociale ydelser. Vi har derfor også opnået en viden omkring personer, der ligger på kanten til at blive udsat for de laveste ydelser, hvilket viste sig at være en relevant viden, som vil blive sporadisk anvendt.

Det er en sårbar gruppe, vi har med at gøre, hvilket gør det svært at lave aftaler og gennemføre interviewene. Særligt interviewpersoner med psykiske problemer har det været svært at få nuancerede oplysninger fra, og derfor er alle interviews ikke lige informative. Vi har dog valgt at inddrage dem i videst muligt omfang, da det er en vigtig gruppe at have informationer om i forhold til netop konsekvenserne af at leve af de laveste sociale ydelser.

Interviewene er udført som en opfølgning på det forrige interview, og dermed er det deres situation sidste år, som danner udgangspunkt for interviewet. For at sikre, at vi får belyst de vigtige emner, er der udarbejdet en kort tematisk opfølgende interviewguide, der belyser vores problemstilling. I interviewguiden har vi både inddraget konkrete spørgsmål i forhold til interviewpersonernes arbejdsløshedssituation og i forhold til deres økonomi, ligeså vel som vi har åbne spørgsmål, der lægger op til, at interviewpersonen frit kan fortælle om sine subjektive oplevelser af situationen i dag sammenlignet med deres situation for et år siden. Undervejs i interviewet har vi udfyldt et budgetskema sammen, som belyser interviewpersonernes økonomiske situation, herunder deres rådighedsbeløb. Rådighedsbeløbet angiver, hvad der er tilbage at leve for, når de faste udgifter er trukket fra. Samtidigt er der foretaget observationer af fx hjemmet og omgivelserne som sammenlignes med sidste års observationer. Endvidere er der i denne omgang foretaget ekspertinterviews med en socialarbejder hos SydhavnsCompagniet⁴ og med en socialarbejder hos Settlementets Gældsrådgivning⁵, hvilket kaster lys over interviewpersonernes muligheder for at få støtte og hjælp hos frivillige hjælpesystemer.

Analysen og rapportens opbygning

Analysen i denne rapport tager udgangspunkt i en beskrivelse og fortolkning af interviewpersonernes beretninger om deres livssituation sammenlignet med deres situation året før. I sammenligningen vil interviewene refereres til som interview 2009 og interview 2010. Vi fremhæver løbende tendenser såvel som nuancer i interviewmaterialet, som fremstilles via udvalgte illustrative eksempler. Eksemplerne fremstilles som cases, og vi søger med disse eksempler ikke at påvise repræsentative tendenser, men at belyse vigtige forhold og fremlægge nuancerede billeder af de omstændigheder og situationer, som modtagere af de laveste ydelser beretter om.

⁴ SydhavnsCompagniets er en humanitær, almennyttig organisation (NGO), som har til formål er at yde en særlig indsats for Sydhavnens svageste borgere og forsøge at fremme samarbejde i Kgs. Enghave. Der er fokus på frivilligt socialt arbejde, anonym rådgivning samt lokalsamfundsarbejde. Herudover er der beskæftigelsestilbud til borgere med mange andre problemer udover ledighed. SydhavnsCompagniets aktiviteter er for alle borgere, - og har dog et særligt fokus på samfundets mest udsatte borgere. SydhavnsCompagniet arbejder ud fra et empowermentinspireret værdigrundlag, hvor der er fokus på mobilisere borgernes ressourcer således, at de dels kommer borgerne til gavn - og dels lokalsamfundet via frivilligt socialt arbejde (www.settlementerne.dk).

⁵ Settlementets gældsrådgivning er et tilbud til borgere med lav indkomst, der har mistet overblikket over deres økonomi og gæld. Rådgivningen er gratis og uvildig. Formålet er at skabe ro og overblik over rådighedsbeløb, lån, gældsposter, få afklaring og udarbejdelse af et budget og undersøge hvilke muligheder, der kan arbejdes videre med. Gældsrådgivningen varetages af en gruppe frivillige, som har baggrund indenfor økonomi, jura og socialrådgivning. Settlementets Gældsrådgivning er en del af et projekt under Socialministeriet. Her har fem frivillige organisationer over de næste fire år fået tildelt penge fra Satspuljen til at drive gældsrådgivninger rundt om i landet (www.settlementet.dk).

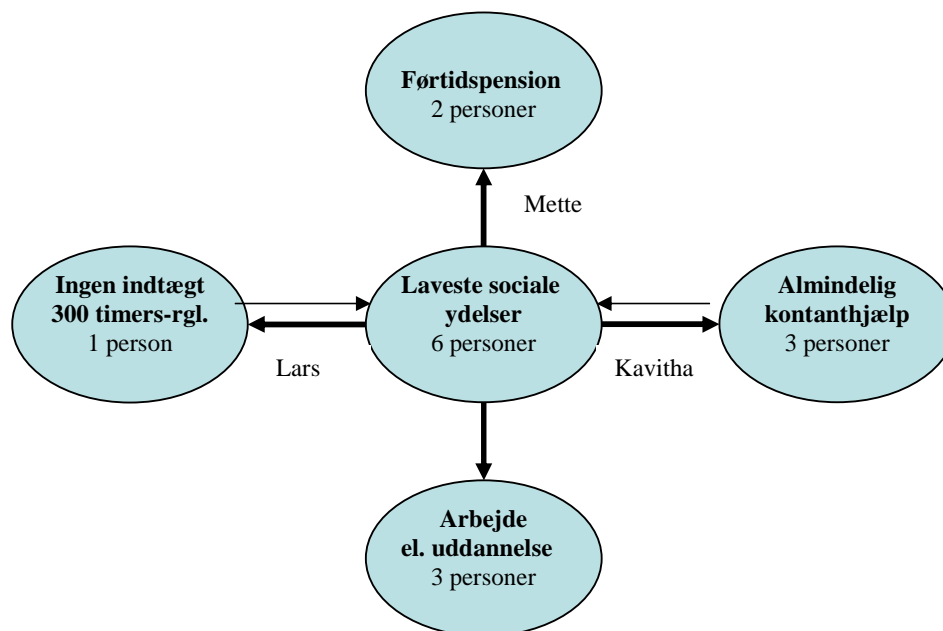
Fokus i denne rapport er forløbsanalysen, og dermed er bevægelser og forandringer siden forrige interview i centrum. Kapitel 2 omhandler derfor en beskrivelse af interviewpersonernes beskæftigelsesmæssige position og indkomstkilde(r) i 2010 sammenlignet med 2009. Hermed belyses det, hvorvidt de har bevæget sig væk fra de laveste ydelser i løbet af det seneste år. Kapitel 3 omhandler familiernes økonomiske situation i dag, og her illustreres det via budgeteksempler, hvorvidt denne er forandret, og om den et år efter er blevet værre eller bedre. I kapitel 4 belyses det, hvorledes interviewpersonerne har reageret på at være ramt af de laveste ydelser i løbet af det seneste år. Her er fokus på, hvorvidt deres coping- og tilpasningsstrategier har ændret sig, og hvad der har haft indflydelse herpå. I kapitel 5 illustreres det, hvorledes offentlige og frivillige hjælpesystemer har indflydelse på interviewpersonernes levkår samt deres muligheder for at bevæge sig væk fra de laveste ydelser. Her peges på, at adgangen til og muligheden for at fastholde støttende og anerkendende relationer har en betydning for, hvorvidt interviewpersonernes situation bliver værre eller dårligere.

2. Modtagernes beskæftigelse og indkomst et år efter

Et indblik i interviewfamiliernes forløb i forhold til deres beskæftigelsesmæssige situation og indkomstkilde et år efter første interview giver et broget billede af, hvilken udvikling interviewpersonerne har været igennem, samt hvilke konsekvenser de laveste ydelser har haft for den enkelte familie. En stor del af interviewgruppen er i samme position som under første interview, og den største del er således stadig berørt af de laveste ydelser, få er i job/ under uddannelse, mens resten er på andre overførselsindkomster som almindelig kontanthjælp eller førtidspension.

Følgende figur illustrerer de bevægelser, der har været mellem interview 2009 og interview 2010 (navnene mellem positioner) samt antallet af interviewpersoner i de enkelte positioner / indkomstrelaterede kategorier. Af figuren fremgår det, at tre af interviewpersonerne inden for det seneste år er flyttet over i en anden position end den, som de var i under første interview, mens de resterende efter et år har samme indtægt som under interview 2009. Tre af interviewpersonerne var allerede under interview 2009 i arbejde eller under uddannelse og har fastholdt denne position, mens der for resten ikke er sket nogen bevægelser hen imod arbejdsmarkedstilknytning.

Figur 1. Interviewpersonernes position samt bevægelser væk fra de laveste ydelser:

Følgende skema danner et overblik over interviewpersonernes og husstandenes forsørgelsesgrundlag under interview 2009 og under interview 2010 samt deres fremtidsplaner. Disse er med for at illustrere, hvor interviewpersonerne er på vej hen, og hvor de ser sig selv i fremtiden.

Skema 1: Overblik over interviewpersonernes bevægelser:

Navn ⁶	Al-der	Laveste ydelse	Interview 2009 Forsørgelsesgrundlag	Interview 2010 Forsørgelsesgrundlag	Arbejde, aktivering siden 2009	Fremtidsplan /drømme
Anne	23	Starthjælp / ungesats	SU	SU	Lærer-studerende	Job som skolelærer
Jannik Kæreste	34	Nedsat kthj.	Løn Løn	Løn Løn	Egen virksomhed	Udvide virksomheden
Anni	36	Nedsat kthj.	Tidsbegr. førtidspens.	Tidbegr. førtidspens.	Ingen behandling eller aktivitet	Ingen udsigter til job
Jan	45	Nedsat kthj.	Førtidspension	Førtidspension		
Mette	36	Starthjælp	Ingen indkomst	Førtidspension	Arbejdsprøvning	Håb om job til manden
Mand			Dagpenge	Dagpenge		
Miriam	52	Starthjælp	Starthjælp	Starthjælp	Praktik, aktivering	Job eller egen virksomhed
Mand			Førtidspension	Førtidspension		
Berat	31	Starthjælp	Starthjælp	Starthjælp	Behandling	At blive rask
Kenneth	44	Nedsat kthj.	Kontanthjælp	Kontanthjælp	Behandling	Førtidspension
Jim	31	Nedsat kthj. /tidl. ungesats	Kontanthjælp	Kontanthjælp	Teknisk skole, søger praktikplads	Job som maler
Kæreste			Sygedagpenge	Er gået fra hinanden		
Karim	56	Nedsat kthj.	Kontanthjælp	Kontanthjælp	Arbejdsprøvning	Søger førtidspension
Fadu. Muhamm.	51 52	300/450-timers reglen	Nedsat kthj. Nedsat kthj.	Nedsat kthj. Nedsat kthj.	Aktivering Arbejdsprøvning	Job Søger førtidspension
Lars	47	300/450-timers reglen	Løn	Ingen indkomst	Job, fyret igen	Job
Anja	43	300/450-timers reglen	Nedsat kthj.	Nedsat kthj.	Behandling	Overvejer førtidspens.
Abdhal Yasmin	59	300/450-timers reglen	Løn Ingen indkomst	Løn Ingen indkomst	Arbejder Ingen aktivitet	Arbejde Overvejer førtidspens.

⁶ De ægtefæller/ partnere, der ikke er benævnt med navn, defineres ikke som interviewpersoner, da de har haft en fast indtægt siden før interview 2009, og de er derfor ikke en del af den primære målgruppe for interviewene. De tre sidste husstande har ikke været med i et geninterview af forskellige årsager.

Kavitha Rajah	30	Nedsat kthj ⁷ Starthjælp	Nedsat kthj. Starthjælp	Kontant- hjælp Starthjælp Skilt, int.2	For psykisk ustabil til interview	Passiv Passiv
Fatima Mand	44	Starthjælp	Starthjælp Førtids- pension	Starthjælp Førtidspen- sion	Interview aflyst pga. sygdom	?
Su- sanne	37	Starthjælp	Starthjælp	?	Ingen kon- takt i 2010	?
Hali Mand	51	Starthjælp	Starthjælp Førtids- pension	? Førtids- pension	Ingen kon- takt i 2010	?

I opgørelsen over bevægelserne over det seneste år indgår tretten husstande, da vi ikke har haft mulighed for at geninterviewe tre af husstandene, som deltog i første interviewrunde. Af de tretten husstande har tre husstande oplevet forandringer i deres indtægtskilder, mens der for de ti andre husstande ikke er sket nogen konkret udvikling mod selvforsørgelse, og de økonomiske incitamenter har dermed ikke alene kunnet bringe disse modtagere tættere på arbejdsmarkedet.

Helbredsproblemer blandt mange af modtagerne af de laveste ydelser

Et af de gennemgående karakteristika hos gruppen af modtagere af de laveste ydelser og en af de almindeligste årsager til, at en stor del ikke reagerer på de økonomiske incitamenter, er, at de har et meget dårligt helbred sammenlignet med andre grupper som beskæftigede og dagpengemodtagere. Dette er illustreret i de tidligere rapporter i forbindelse med projektet. Her fremgår det bl.a., at helbredsproblemerne er en barriere for at blive selvforsørgende for en stor andel af dem på de laveste ydelser. Således nævnte 77 pct. af modtagerne af nedsat kontanthjælp, 66 pct. af modtagerne af almindelig kontanthjælp og 61 pct. af modtagerne af starthjælp/introydelse, at helbredsproblemer var den største barriere for at blive selvforsørgende. Samtidigt svarede 40-45 pct. af ydelsesmodtagerne, at de under ingen omstændigheder vil kunne klare et almindeligt erhvervsarbejde (jf. Ejrnæs, Hansen & Larsen 2010).

Første dataindsamling påviste således omfattende helbredsproblemer blandt denne gruppe, og en del af interviewpersonerne berettede også om dårligt helbred under interview 2009. Et år efter er helbredet for disse personer ikke blevet bedre, og interview 2010 peger på, at dette har været medvirkende til, at de i dag ikke er kommet tættere på arbejdsmarkedet. De har derimod været i sygebehandling, afventer behandling eller er i gang med arbejdsprøvning og har søgt eller er i gang med at søge førtidspension. Enkelte af interviewpersonerne har kroniske

⁷ Kavitha og Rajah modtager, hvad der tilsammen svarer til én kontanthjælp. Jf. lov om aktiv socialpolitik. Hvis en person, der modtager kontanthjælp, er gift med en person, der modtager starthjælp eller introduktionsydelse, nedsættes kontanthjælpen således, at de to forsørgelsesydelser sammenlagt svarer til kontanthjælpen, dog mindst det beløb der ville være modtaget, hvis begge havde modtaget starthjælp, jf. § 25, stk. 12 og 13. (LBK nr 946 af 01/10/2009)

fysiske lidelser, som blot bliver værre med tiden, som fx slidgigt, og deres muligheder for at komme i ordinært arbejde er derfor ikke blevet bedre, og de er derfor nu på vej mod en førtidspension. Endvidere fremgår det, at de interviewpersoner, der var præget af psykiske problemer under interview 2009, generelt har fået det dårligere i løbet af det seneste år, bl.a. pga. beskæftigelsespresset, det finansielle stres samt sociale problemer i familien, hvilket alt sammen belaster dem yderligere og påvirker deres psykiske tilstand i en endnu mere negativ retning. En del af de personer, der beretter om dårligt helbred, har i det seneste år slet ikke været aktivt jobsøgende, netop fordi de oplever, at deres helbred er for dårligt til, at de ville kunne varetage et job. De kan dermed ikke reagere på de økonomiske incitamenter.

For at belyse hvilken udvikling de laveste ydelser sætter i gang, vil vi i de følgende afsnit belyse de bevægelser, der har været over tid siden interviewpersonerne blev ramt af de laveste ydelser. Med illustrationer og analyser af udvalgte forløb vil vi endvidere belyse mekanismerne bag bevægelserne eller manglen på samme. Da hensigten med indførelsen af de laveste ydelser er at få folk i arbejde, vil vi belyse denne bevægelse først.

2.1 Fra laveste ydelser til arbejde eller uddannelse

I interviewmaterialet er der tre af interviewpersonerne, som har bevæget sig fra tidligere at være ramt af de laveste ydelser til på interviewtidspunktet i 2010 at være i arbejde eller under uddannelse. De var alle tre også i arbejde og under uddannelse, da de blev interviewet første gang i 2009.

Abdhal på 59 år fik i 2007 job på et vaskeri efter flere år på kontanthjælp. Hans kone, Yasmin, er også på kontanthjælp, og de var derfor på nedsat kontanthjælp og i risiko for at falde for 300 timers reglen. Abdhal kom i arbejde med hjælp fra jobcenteret, og samtidigt stoppede Yasmins kontanthjælp som følge af 300-timers reglen, og familien med fire børn har siden levet af Abdhals beskedne løn. I dette tilfælde var det ikke de lave ydelser i sig selv men derimod Jobcenterets intensiverede indsats, der bragte Abdhal i job.

De to andre, der er kommet i arbejde, Anne og Jannik, er i dag henholdsvis under uddannelse og i job, og de var kun berørt af de laveste ydelser i en kort periode. Anne var på starthjælp i 2007 og Jannik på nedsat kontanthjælp i starten af 2009. De var berørt af de laveste ydelser i ca. et halvt år, og særlige omstændigheder som en operation og efterfølgende genoptræning samt en graviditet og efterfølgende barsel var årsager til, at de var ude af arbejdsmarkedet og modtog de laveste ydelser. Kendetegnende for disse to personer er, at de begge kun var ramt af de laveste ydelser i en kort overgangsperiode i deres liv, og at de hurtigt kom væk fra de laveste ydelser igen.

Erhvervs erfaring og uddannelsessigte muliggør bevægelse

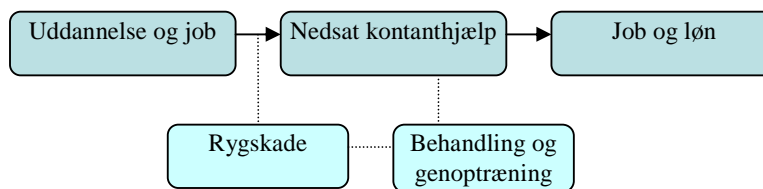
35-årige Jannik, som altid har arbejdet og efter perioden på nedsat kontanthjælp også kom hurtigt i arbejde igen, fortæller, at tiden på nedsat kontanthjælp ikke har haft de store konsekvenser for ham og hans familie, idet de havde planlagt, at han skulle opereres pga. rygproblemer, og at han derfor ville være uden løn en periode. Familien havde en opsparing og kæresten en god løn, så det var ikke et økonomisk problem for dem. Jannik fortæller: ”Jeg er en total atypisk kontant-

hjelpsmodtager. Mere fordi at det er af egen fri vilje, at jeg har gjort det, plus at der var taget højde for det i vores budget”. Jannik blev under kontanthjælpsforløbet opereret, var sygemeldt og gik til genoptræning, og han har i dag ingen problemer med ryggen. Efter genoptræningen kom han i arbejde med det samme og har startet sin egen virksomhed.

Også 23-årig Anne, som levede af starthjælp i lidt over et halvt år, brugte perioden formålsrettet. Anne, som var to år i Island, blev gravid og tog hjem til Danmark og kom på starthjælp. Hun var i perioden på barsel og startede herefter på en videregående uddannelse, som hun stadig er i gang med. Både Jannik og Anne havde ingen problemer med at komme videre fra de laveste ydelser, men de ser ikke de laveste ydelser som et økonomisk incitament, da de i forvejen havde planer og ønsker om et arbejds- og uddannelsesliv. Andre undersøgelser påpeger i denne sammenhæng, at der eksisterer andre motiver end økonomiske til at arbejde, og at det for eksempel altid har været en stærk norm i det danske samfund, at man bør have et arbejde og være selvforsørgende, en norm, der udspringer af den protestantiske arbejdsetik. Intet i nyere undersøgelser tyder på, at denne norm i dag er svækket. Samtidigt opfylder arbejdet også andre menneskelige behov end de rent økonomiske. Arbejde er en vigtig kilde til identitet, selvværd og socialt netværk (Andersen & Larsen 1988, 1993, Goul Andersen 2010).

At både Jannik og Anne kom så hurtigt ud af systemet hænger bl.a. sammen med, at de var i gang med eller på vej mod et arbejdsliv, at årsagerne til, at de modtog en af de laveste ydelser, var forbundet med en overgangsperiode i deres liv, og at de ikke har kroniske helbredsproblemer, men at fx Janniks rygproblem kunne behandles. Samtidigt er de selv ressourcestærke, og de har begge et ressourcestærkt tæt netværk, som har hjulpet dem videre.

Figur 2. Janniks forløb – fra arbejde til laveste ydelse til arbejde igen:

Ingen bevægelse mod arbejdsmarkedet for den marginaliserede gruppe

Hvis vi kun ser på perioden fra 2009 til 2010, er der ingen eksempler i det kvalitative materiale på, at de laveste ydelser har medført en bevægelse fra at være på nedsat forsørgelsesydelse til at komme i et fast arbejde eller uddannelse over dette år. Der er enkelte, som har været i arbejde eller erhvervspraktik i en kortere periode, men uden at dette er endt i en fast ansættelse på interviewtidspunktet. For eksempel var 46-årige Lars blevet fyret dagen inden interviewet, og på den måde kan tilfældigheder i forbindelse med interviewtidspunktet være afgørende for registreringen af deres status. Men når vi ser nærmere på hans biografiske forløb, fremgår det, at Lars har haft ustabile jobforløb over de sidste mange år, og at han har pendlet ind og ud af kontanthjælpssystemet, hvor kontanthjælpen har været afbrudt af kortere tid i vikarstillinger eller usikre uaglærede jobs. I perioder

har han været længere tid på kontanthjælp og er derfor i dag i risiko for at falde for 300/450-timers reglen, da der stilles krav om, at han haft minimum 300 timers ordinært arbejde inden for to år, idet hans kone også er på kontanthjælp.

Derimod har Jannik og Anne, som har opnået fast arbejde og uddannelse, kun været på forsørgelsesydelse igennem en meget kort periode i hele deres livsforløb, som ellers har været præget af fast erhvervsarbejde eller uddannelse. Hermed er personernes biografi og kontakt med arbejdsmarkedet og systemet relevant i forhold til bevægelserne, og det er derfor gavnligt at betragte bevægelserne over en længere periode end kun et år tilbage for at forstå mekanismerne bag bevægelserne. Når der ses længere tilbage i tiden, fremgår det, at en del af interviewpersonerne har været på de laveste ydelser og i kontanthjælpssystemet over en længere periode (mindst to år og flere i over fem år). Endvidere fremgår det, at en stor del af denne gruppe er marginaliseret i forhold til arbejdsmarkedet, og vejen til arbejdsmarkedet og selvforsørgelse er for denne gruppe derfor lang og træg og for dem med meget dårlig helbred ret usandsynlig.

Bevægelser over tid - udviklingen fra 2005-2007

Af vores registerundersøgelse, hvor vi bl.a. har set på bevægelserne ind og ud af de laveste forsørgelsesydelser fra 2004 til 2007, fremgår det ligeledes, at bevægelserne er beskedne, hvis man kun ser på dem over et enkelt år. Derimod er det ganske tydeligt, at procentdelen i beskæftigelse stiger fra år til år, hvis man betragter forløbet over en længere periode. I følgende tabel følges 2004-årgangen af personer, som modtager de laveste ydelser, og belyser deres beskæftigelsesmæssige position, og hvad de modtager af forskellige ydelser i 2005, 2006 og 2007.

Skema 2: Modtagere af de laveste sociale ydelser i 2004, procentvis fordelt efter beskæftigelsesmæssig placering⁸

	2005	2006	2007
Beskæftigede	11,4	18,8	26,0
Uddannelse	1,0	1,4	1,1
Aktivering	15,8	15,2	14,9
Arbejdsløs	14,3	11,2	10,1
Kontanthjælp/ intro-ydelse	48,5	38,7	27,8
Pension/ efterløn	3,1	7,6	12,1
Øvrige ydelser	1,3	1,8	2,0
Uden for systemet	4,7	5,4	6,0
I alt	100	100	100
Antal personer	37.535	37.323	36.748

Ekskl. uoplyste. Datakilde: Forskningsprojektets registerdatabase

I perioden fra 2004 til 2007 fremgår det, at 11,4 pct. af modtagerne af de laveste ydelser var i ordinær beskæftigelse i 2005, mens tallet voksede til 18,8 pct. i 2006 og til 26,0 pct. i 2007. Omvendt kan man se, at procentdelen, der modtager kontanthjælp eller introduktionsydelse, har været tilsvarende faldende. I 2007 er der

⁸ Tabellen er fra rapporten *Personer og familier med laveste ydelser som forsørgelsesgrunder – en registerundersøgelse, 2009* (Hansen, Hansen & Hussain 2009: 54).

27,8 pct., der modtager kontanthjælp eller introduktionsydelse, mens det var tilfældet for næsten halvdelen i 2005. Endelig kan det nævnes, at der i takt med stigningen i beskæftigelse er en stigende procentdel, der modtager pension eller efterløn, ligesom der er en stigning i antallet af personer, der er uden for systemet. Ovenstående mønster stemmer rimeligt overens med en registerbaseret forløbsundersøgelse (Andersen, 2008) af alle kontanthjælpsmodtagere i fire udsatte boligområder (Vollsmose, Tåstrupgård, Ydre Nørrebro og Gellerup) i perioden 2002-2006. Denne undersøgelse viste, at ca. halvdelen af kontanthjælpsmodtagerne fra 2002 var ude af kontanthjælpsystemet i 2006, mens ca. en fjerdedel var i ordinær beskæftigelse.

Hvis vi ser på bevægelserne, er der over perioden således en fjerdedel, der er kommet i beskæftigelse, mens ca. dobbelt så mange er endt på ydelser som almindelig kontanthjælp, pension eller helt er røget ud af systemet. Der er indikatorer på, at ydelsesmodtagerne bevæger sig, idet det kun er omkring en fjerdedel, der i 2007 fortsat er på de oprindelige laveste ydelser fra 2004. I denne forbindelse skal det dog tages i betragtning, at denne periode har været præget af højkonjunktur, og at situationen i dag derfor ikke er sammenlignelig, da der i dag er større arbejdsløshed og dermed større kamp om jobbene. Samtidig skal det nævnes, at langt fra alle, som ikke længere er på de laveste ydelser i 2007, er kommet i beskæftigelse eller under uddannelse, idet en del i perioden 2004-2007 har bevæget sig rundt på kanten af arbejdsmarkedet og modtager forskellige andre ydelser (Hansen, Hansen & Hussain 2009: 53-73). I interviewmaterialet ser vi også eksempler herpå, og der er således personer, der i dag er på almindelig kontanthjælp eller førtidspension, men som tidligere har været på en af de laveste ydelser, ligesom der er personer, der er blevet ramt af andre af de laveste ydelser end de var på tidligere. De har således ikke bevæget sig hen imod arbejdsmarkedet, hvilket er de bevægelser, vi vil belyse og analysere i de følgende afsnit.

2.2 Fra laveste ydelser mod førtidspension

I stedet for bevægelser hen imod arbejdsmarkedet og selvforsørgelse ser vi i interviewmaterialet eksempler på, at interviewpersonerne bevæger sig længere væk herfra og over mod en førtidspension, hvilket primært skyldes deres helbredstilstand. Syv af interviewpersonerne er under interview 2010 enten på førtidspension eller i gang med at søge om pension. De oplever, at de hverken kan opnå eller varetage et ordinært job pga. helbredsproblemer, og derfor anses førtidspension som den eneste vej væk fra de laveste ydelser. De fleste er dog kun *på vej* mod en førtidspension, dvs. i gang med at indsamle dokumentation til ansøgningen, i arbejdsprøvning eller lignende, da det at ansøge om og eventuelt få tildelt en førtidspension er en lang proces.

Tre af interviewpersonerne har på interviewtidspunktet opnået førtidspension, heraf havde to allerede opnået pension før interview 2009, mens 36-årige Mette opnåede førtidspension i januar 2010. Mette havde under interview 2009 ingen indkomst, men har tidligere været på starthjælp, som hun mistede retten til, da

hun giftede sig. Hun er herved gået fra starthjælp til ingen ydelse til førtidspension⁹.

Pensionen er kærkommen hos Mette, da hendes mand er arbejdsløs på andet år, og familien med tre børn har i en lang periode udelukkende levet af hans dagpenge. Forløbet hen imod førtidspensionen har været hårdt og langt. Hun var allerede i gang med at søge pensionen under det første interview i 2009, og hun har været igennem flere arbejdsprøvnings, lægebesøg, psykologsamtaler etc., før ansøgningen er gået igennem. Det er endelig blevet vurderet, at hun pga. rygproblemer ikke kan arbejde, og hun har derfor fået tilkendt pensionen.

Bevægelse mod førtidspension hindres af et langsommeligt, bureaukratisk og rigidt system

Under interview 2009 var der tre andre interviewpersoner, som også var i gang med at søge om førtidspension pga. dårligt helbred. De har været igennem samme lange proces som Mette med flere lægevurderinger, arbejdsprøvnings og psykologbesøg, men uden at det har ført til en endelig afgørelse. Et år efter er de således i samme situation som under interview 2009, og der er ikke sket nogen afgørende bevægelse i forhold til deres indtægtskilde eller beskæftigelsesmæssige status. Ingen af dem har i løbet af det forgangne år været aktivt jobsøgende, i praktik eller i andre jobrelaterede tilbud, og det virker til, at man fra systemets side har accepteret, at de er for syge til at arbejde på nuværende tidspunkt, da man ikke sender dem ud i jobtilbud; dog uden at man egentlig anerkender det via en tildeling af en førtidspension, sygeopfølgingsforløb eller tiltag til længerevarende behandling. Disse personer oplever, at de bliver sendt rundt i systemet mellem læger og jobcenteret uden formål og retning. De har alle været i flere arbejdsprøvnings, hvor det bl.a. er vurderet, at de har meget lidt arbejdsevne, men herfra går sagsbehandlingen i stå og starter ofte forfra igen et par måneder senere; ofte pga. forældelse af vurderingerne og sagsbehandlerskift. Derfor opleves systemet som meningsløst, og interviewpersoner føler afmagt og mister tilliden til systemet.

Karim på 55 år fortæller, at der ikke er sket nogen særlig udvikling i hans situation siden sidste interview. Han er stadig arbejdsløs og på kontanthjælp. Under sidste interview afventede han svar på en arbejdsprøvnings, og det var forventeligt, at han denne gang var blevet afklaret og evt. var blevet tilkendt en førtidspension. Men Karim fortæller, at han blev sendt til psykiater igen, og at han nu afventer svar på, om han er berettiget til førtidspension. Ansøgningen er indsendt i september 2009, men han har under interview 2010 i juni stadig intet hørt:

Der er ikke sket nogen særlig ændring. Og jeg har ikke fået førtidspension endnu. Det er stadigvæk hos lægerne (...). Arbejdsprøvnings var tre måneder, og de skriver rapport om det, og jeg har ikke hørt noget siden. (...). De henviste mig til en psykiater ud fra min egen læge, og så har de alle sammen skrevet rapport om mig og sendt det videre, men nu på det sidste, har jeg fået af vide, at mine papirer, de ligger hos en lægekonsulent, som skal vurdere (...) om jeg er berettiget til førtidspension. (...). Den ene læge sender mig op til den anden læge. Selvom lægen fra arbejdsprøvnings

⁹ Mette modtager kun trefjerdele af den fulde førtidspensionstakst, fordi hun har været i udlandet i en årrække. Dette kaldes brøkpension, hvilket vi vil komme nærmere ind på i afsnit 3.2.

skriver rapport om mig, så sender de mig også videre til psykiater, og psykiateren skriver også. De sender mig bare rundt (...), og når en sagsbehandler skiftes ud, starter sagen forfra, hvilket er sket masser af gange.

Karim oplever, at han meningsløst sendes fra ekspert til ekspert, og at hans sag starter forfra, når han får en ny sagsbehandler, hvilket retssikkerhedsmæssigt er problematisk, idet en sag ikke burde påvirkes af, at der kommer en ny sagsbehandler. Dette skaber en stor mistillid til systemet, hvilket også udtrykkes i oplevelsen af at blive sendt rundt i systemet. Under samtalen kommer vi frem til, at Karim, som kom til Danmark i 1987, har været på kontanthjælp i over ti år, herunder har han været på nedsat kontanthjælp i en periode, da han var gift, og hans kone også var på kontanthjælp. Efter de blev skilt, fik han almindelig kontanthjælp. Han stoppede i sit tidligere job som skolelærer pga. en ulykke og efterfølgende helbredsproblemer og har siden været i fire arbejdsprøvningsperioder. Han har ikke været i job, aktivering eller i andre jobrelaterede tilbud under hele forløbet, og han fortæller, at lægen og psykiateren for længe siden har vurderet ham til at have nedsat arbejdsevne, men forløbet fortsætter:

Det var meningen, at det skulle besluttes sidste år, da jeg kom i arbejdsprøvningsperiode, og de sagde til mig, at det var den sidste ting, jeg skulle prøve. Selv om jeg blev færdig med arbejdsprøvningsperioden i juli måned sidste år, så sender de mig igen til psykiater.

Karim oplever, at systemet er rigtigt og bureaukratisk – en oplevelse som flere af interviewpersonerne beretter om, og som vi vil komme nærmere ind på i kapitel 4 omkring copingstrategier og reaktioner på de laveste ydelser.

Opnåelse af førtidspension – en lang og ressourcekrævende proces

Generelt er det kendetegnende for de interviewpersoner, der er på vej mod en førtidspension, at de alle har helbredsproblemer, men mangler at blive afklaret i forhold til arbejdsevner og få anerkendt deres sygdom. De har alle været uden arbejde i længere tid pga. helbredsproblemer, og de har været i kontanthjælpssystemet eller helt uden indtægt over en længere periode. Fire af interviewpersonerne er i gang med at ansøge om førtidspension, men er forskellige steder i processen.

For eksempel er Kenneth på 43 år, der har en arbejdsrygskade, i slutningen af et behandlingsforløb, hvor han er på vej til at blive vurderet uarbejdsdygtig, og herefter vil han sammen med sin sagsbehandler ansøge om førtidspension. Yasmin på 50 år er derimod lige blevet indkaldt til samtale om førtidspension, men har ikke været i arbejdsprøvningsperiode og er heller ikke blevet helbreds vurderet endnu, og hun går formentlig en lang proces i møde før en afgørelse. Yasmin har ingen indtægt og har ikke haft det siden 2007, og hun forsørges derfor af sin mand, Abdhal.

For disse personer, der er på vej mod en førtidspension, er der en proces i gang i forhold til at ansøge om pension, men i forhold til at bevæge sig væk fra de laveste ydelser er dette kun sket for en interviewperson i løbet af det forgangne år. Dette vidner om, at det at ansøge om førtidspension er en meget lang proces, som kræver aktiv coping, vedholdenhed og styrke, hvilket de tre interviewpersoner, der har opnået pension, også beretter om. De fortæller alle om et meget langt og

opslidende forløb, som har krævet mange kræfter og påvirket dem psykisk. Mette fortæller:

Jeg har været i to [arbejdsprøvninger]¹⁰, hvor de så begge to endte med en sygemelding og til sidst jo så også med en depression, fordi jeg ikke kunne holde til det, fordi man hele tiden havde et mål for øje, man gerne ville, og så når ens krop bare ikke vil, og folk ikke tror på en, så er det hårdt (...). I starten bliver du jo smidt rundt fra den ene sagsbehandler til den anden. Og hver gang du får en ny, så tror de jo ikke rigtig på tingene, og så skal man starte forfra og forfra igen. Det gjorde jeg så også (...). Så man må stå i kø og vente på, at ens sag kan komme frem.

Mette er uddannet sygeplejerske og har tidligere arbejdet som sygeplejerske, og hun har derfor en del ressourcer at trække på både i form af at kunne navigere i systemet, skrive breve/ klager etc. samt i forhold til at have et ressourcestærkt netværk at trække på. Mette giver udtryk for, at man selv skal have stor viden for at få hjælp fra kommunen, og at man skal være ressourcestærk for at håndtere systemet på en fordelagtig måde. Mette fortæller:

Det er så besværligt. Og de formår ikke at fortælle en, hvad rettigheder man egentlig har (...). Man skal faktisk selv sætte sig ind i tingene og vide, hvad kan de, hvad må de, og hvad skal de (...). Man skal læse det virkelig godt, fordi [der er jo forskel] imellem kommunerne – i den ene kommune kan man jo godt få noget igennem, det kan man måske ikke i den anden kommune, fordi der er noget, der hedder – som sagt, noget skal de, noget kan de, og noget må de. Og det de må, det kan de jo variere.

Ifølge Mette mangler der klare retningslinjer, og sagsbehandlerne er ikke altid gode til at give viden videre, så man skal efter Mettes mening selv være opmærksom på sine rettigheder:

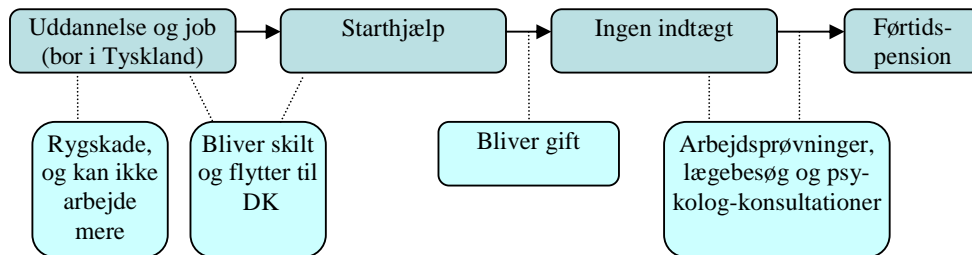
(...) og jeg synes, der mangler information og viden – for sagsbehandlerne de ved ikke ret meget om tingene - så at de kan give det videre, så vi andre ved, hvad kan vi, og hvad har vi af muligheder at søge fra. Der er jo ikke nogen af sagsbehandlere, der kommer og siger – jamen du er godt klar over, at du kan søge boligstøtte, og du kan søge bidrag til børnehaven og det der. Det siger de jo ikke (...). Det skal man selv være opmærksom på (...). Og særligt nu, hvor det er slået sammen [henviser til kommunesammenlægning], så er det også mere sådan, at man bliver kastet rundt. De kender jo ikke en.

Mette har en del kritik af systemet, som hun til tider personificerer og vender mod sagsbehandlerne. Kritikken omhandler særligt hendes oplevelse af oplysningsniveauet som mangelfuldt samt en oplevelse af at blive mødt af mistillid og blive ”smidt rundt til den ene sagsbehandler efter den anden”. Mette blev psykisk påvirket af forløbet, som bød på flere nederlag, hvilket bl.a. resulterede i, at hun fik en depression. Faktum er, at det kræver omfattende dokumentation at få en førtidspension igennem, og at det tager lang tid at indhente dette. Det kræver således tålmodighed, og ifølge Mette også en del ressourcer at få tilkendt en før-

¹⁰ Den skarpe parentes [xxxx] indikerer, at der er en indirekte mening med udsagnet, og forfatterne har derfor indsat ekstra ord i parentes for at sikre meningen for læseren.

tidspension. Ressourcer som måske ikke alle i denne gruppe har, hvilket kan gøre, at de hænger fast i de laveste ydelser.

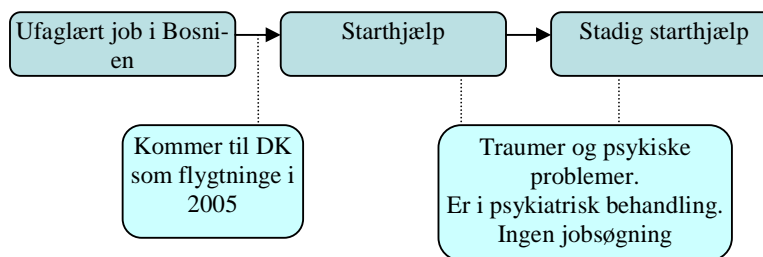
Figur 3: Mettes forløb – fra arbejde til starthjælp til førtidspension

2.3 Stadig på starthjælp

Tre af interviewpersonerne befinder sig stadig på starthjælp, hvilket de har været siden henholdsvis 2003 og 2005. I det seneste år er der ikke sket nogen forbedringer i deres økonomiske situation, og for to af personerne har der heller ikke været jobsøgningstiltag i gang. De har begge helbredsproblemer og kan på nuværende tidspunkt ikke klare et fuldtidsjob. For eksempel er Berat, en 30-årig bosnisk flygtning, traumatiseret af krigsoplevelser og har derfor psykiske problemer, som gør, at han endnu ikke kan gå til sprogundervisning pga. indlæringsblokering. Han er i psykiatrisk behandling og vil ikke kunne klare et job, hvorfor han hverken søger job, er i aktivering eller andet, men blot koncentrerer sig om behandling og prøver at blive rask. At de laveste ydelser skulle virke som incitament for traumatiserede flygtninge som Berat er utopi, da de befinder sig i en situation, hvor aktiv coping via opnåelse af et ordinært fuldtidsjob ikke er realistisk pga. deres helbredstilstand.

Figur 4: Berats forløb – fra krigstraumer til starthjælp

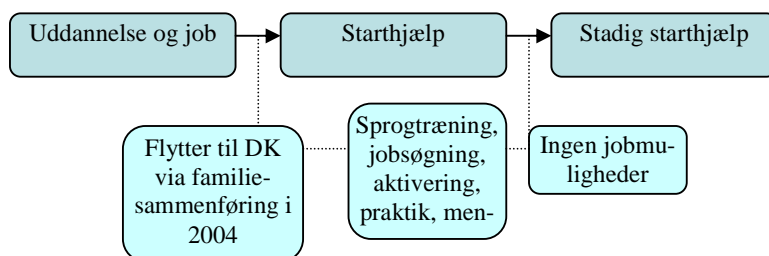

For Miriam, som også er starthjælpsmodtager, men som ikke har dårligt helbred, forekommer de økonomiske incitament at virke efter hensigten, idet de medfører aktiv jobsøgning. 51-årige iranske Miriam har således været aktivt jobsøgende siden hun kom til Danmark i 2004, men uden nogen succes. Hun har en økonomiuddannelse og femten års erhvervs erfaring som revisor fra sit hjemland, hun kan dansk og ønsker brændende at arbejde igen. Siden interviewet i 2009 har hun været i praktik i et revisionsfirma i fire måneder, og hun var glad for igen at ar-

bejde med det, som hun kan. Praktikopholdet førte ikke til en ansættelse, og Miriam er på interviewtidspunktet i aktivering et sted, hvor hun oplever, at de blot sidder og drikker kaffe, snakker og syr, hvilket hun synes er spild af tid, særligt fordi hun dårligt har tid til at søge jobs: ”Jeg er ude otte timer hver dag uden resultat. Jeg spilder min tid. Jeg går ud kl. 7 om morgnen og er hjemme kl. 15. 00 om eftermiddagen. Jeg kan ikke nå andet”.

De mange aktiveringsprojekter, som Miriam efterhånden har været i, bringer hende ikke tættere på arbejdsmarkedet og forekommer derfor meningsløse for hende. Miriam har svært ved at få foden ind på det danske arbejdsmarkedet, men det er ikke viljen, der mangler. Derimod mangler jobmulighederne, især i en tid hvor arbejdsløsheden har været stigende. I sådan en situation er det ikke muligt for alle at bevæge sig væk fra de laveste ydelser. For Miriam virker udsigten til en bedre økonomi, end den hun har på starthjælp, som motivationsfaktor, men samtidigt har hun altid villet arbejde. Hun var karrieremenneske i sit hjemland, har ingen børn, og arbejdet betyder meget for indholdet i hendes liv. Hun mener også, at arbejdet vil kunne give hende et større netværk og socialt indhold. Derfor vil hun gerne arbejde, og de økonomiske incitament er således ikke den afgørende faktor for aktiv jobsøgning, da hun givet vis ville søge arbejde alligevel.

Figur 5: Miriams forløb - fra uddannelse og job i Iran til starthjælp i Danmark

Berats og Miriams forløb illustrerer, at der er forskellige forhold, der har indflydelse på, hvorvidt personer kan reagere på de økonomiske incitament og bevæge sig væk fra de laveste ydelser. Berat kan således ikke reagere på de laveste ydelser ved at søge job og blive selvforsørgende, idet hans tilstand og situation gør, at han endnu ikke er klar til at komme ud på det danske arbejdsmarked. Efter behandling kan det være, at han på et tidspunkt bliver klar. Men det kan tage mange år, og i den tid skal han leve for en starthjælp, som er ca. 5.000 kr. om måneden, hvilket kan påvirke helbredet negativt pga. det finansielle stres (Müller, Andersen, Ejnæs & Larsen 2010). Miriam forsøger en aktiv problemsløsende jobsøgningsstrategi, men uden at dette giver det ønskede resultat. Flere faktorer har indflydelse på, hvorvidt personer, der er på starthjælp, har mulighed for at bevæge sig væk herfra og blive selvforsørgende, og fx sygdom eller manglende erfaring på danske arbejdspladser, som det her er tilfældet, kan fastlåse dem i deres situation.

2.4 Fanget i kontanthjælpssystemet

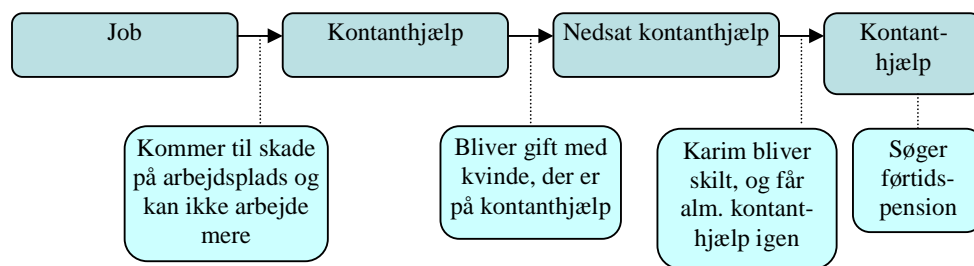
Interviewpersonerne, som i dag modtager kontanthjælp, men som tidligere har været ramt af de laveste ydelser, er også fastlåste og fanget i deres situation, idet de stadig befinder sig i samme situation som under første interview. Her er det,

ligesom hos starthjælpsmodtagerne, helbredsproblemer og manglende jobmuligheder, der spiller ind på deres handlemuligheder. Endvidere oplever de en træghed i systemet i forhold til at få anerkendt deres sygdom og tilkendt førtidspension, hvilket fikserer dem i kontanthjælpssystemet.

Tre af interviewpersonerne er stadig på almindelig kontanthjælp, hvilket de også var under interviewet i 2009. Kendetegnende for dem er, at de har været i systemet i mange år. Karim, som tidligere er nævnt, har været i kontanthjælpssystemet i 10 år, og Jim på 31 år har været det siden han var 18-20 år. Han har altid pendlet ind og ud af systemet, og han var indtil han blev 25 år på den nedsatte ungesats og har også tidligere var udsat for kontanthjælpsloftet. I dag er han på almindelig kontanthjælp og leder efter en læreplads, mens de to andre, Karim og Kenneth, søger førtidspension. Kenneth har været sygemeldt siden 2006 og var først på sygedagpenge, derefter på nedsat kontanthjælp og nu almindelig kontanthjælp. Når man ser på deres livsbaner og de biografiske hændelser, er disse tre mænd marginaliseret i forhold til arbejdsmarkedet, og samtidigt har de været i systemet i mange år uden, at der er etableret særlige tiltag, som tager højde for netop deres situation.

De har på et tidspunkt bevæget sig væk fra de laveste ydelser og er kommet på almindelig kontanthjælp. For Karim og Kenneth skyldtes det henholdsvis en skilsmisse og konens dødsfald. Da de alle er enlige i dag, er de ikke udsat for at blive ramt af 300/450-timers reglen eller en nedsættelse af kontanthjælpen efter seks måneder, men en bevægelse væk fra de laveste ydelser til en almindelig kontanthjælp er i disse tilfælde ikke udtryk for en positiv udviklingsproces, da det derimod primært er tale om negative hændelser, som har gjort dem enlige. Dette er her illustreret via Karims forløb.

Figur 6: Karims forløb – fra job til kontanthjælp til nedsat kontanthjælp til alm. kontanthjælp

Inden for det seneste år er der et enkelt eksempel på denne bevægelse, hvor en interviewperson er blevet skilt og har bevæget sig fra at være på nedsat kontanthjælp til i dag at være på almindelig kontanthjælp. Kavitha modtog under interview 2009 en nedsat/justeret kontanthjælp, da hendes mand er flygtning, og tilsammen fik de, hvad der svarer til en kontanthjælp, jf. fodnote 2. Efter skilsmissen får hun i dag almindelig kontanthjælp og manden starthjælp. For hende og hendes eksmand er deres økonomiske situation i princippet forbedret, men samtidig er deres familie blevet splittet.

Generelt er det problematisk, at par, hvor begge ægtefæller modtager sociale forsørgelsesydelse, er mere udsatte for at blive ramt af de laveste ydelser end andre. Særligt reglerne omkring gensidig forsørgerpligt for kontanthjælpsmodtagere, hvis ægtefælle er på starthjælp, samt 300/ 450-timers reglen skaber uintenderede incitament til, at personer på kontanthjælp og/ eller starthjælp skal lade sig skille eller vælge ikke at have samme adresse. I sidste ende kan reglerne således forårsage brud i familier, både pga. at ægtefællerne hver især vil have en højere indtægt og en bedre økonomisk situation, hvis de ikke bor sammen¹¹, men også fordi den trange økonomiske situation, som fx 300/450-timers reglen resulterer i, kan gøre tilværelsen ulidelig og generere konflikter og skænderier mellem ægtefællerne. Disse regler er således ikke hensigtsmæssige for familielivet, ligevægten i parforholdet og i særdeleshed ikke for de involverede børn.

Bevægelser væk fra de laveste ydelser, her illustreret ved en bevægelse væk fra nedsat ydelse til almindelig kontanthjælp, kan ud fra denne sammenhæng ikke betragtes som en positiv udviklingsproces. De kvalitative interviews viser umiddelbart, at årsagerne til bevægelserne er meget komplekse, og at der er mange og forskelligartede konsekvenser af ændringer i familiernes situation, som fx påvirker deres rådighedsbeløb.

Fakta om 300/450-timers reglen:

Loven, der gik under betegnelsen 300-timers reglen, blev implementeret d. 1. april 2007 og stiller krav om, at ægtepar, der modtager kontanthjælp, mindst skal have haft ”... 300 timers ordinært og ustøttet arbejde inden for de seneste 24 kalendermåneder” (lov 239 § 13 stk. 8) for fortsat at være berettiget til at modtage kontanthjælp. Kan den ene eller begge parter ikke leve op til dette krav bliver den, der vurderes at have mindst tilknytning til arbejdsmarkedet anset som hjemmegående, og skal derfor forsørges af sin ægtefælle.

Fra 1. juli 2011 skal ægtefællerne i et kontanthjælpsægtepar, der har modtaget hjælp i 2 år, fremover opfylde et krav om 450 timers ordinært og ustøttet arbejde indenfor de seneste 24 måneder, for at begge ægtefæller kan bevare retten til hjælp.

(Kilde:<http://www.bm.dk/>, <https://www.retsinformation.dk>)

2.5 Fra laveste ydelser til ingen indtægt – 300/450-timers reglens konsekvenser

Den mest fatale og fattiggørende bevægelse i forbindelse med de laveste ydelser er den, hvor familierne går fra at have to indkomster til, at den ene ægtefælles kontanthjælp bortfalder, og de derved kun har en kontanthjælp til hele familien.

¹¹ Vi har i denne forbindelse et eksempel i vores datamateriale på, at et forældrepar, som er kærester og venter deres barn nummer to, vælger ikke at flytte sammen, da deres økonomiske situation ville blive forringet, hvis de flyttede sammen. Kvinden er på almindelig kontanthjælp, og manden er på starthjælp, og de ville, som Kavitha og hendes mand, kun modtage, hvad der svarer til ca. en kontanthjælp, hvis de flyttede sammen, og de vælger derfor at bo hver for sig.

Den som rammes af 300/ 450-timers reglen modtager således ikke længere nogen ydelse og forsørges af ægtefællen.

Fire af husstandene i interviewgruppen har tidligere været eller er i en situation, hvor den ene ægtefælle ikke har nogen indtægt. I tre af familierne hænger det sammen med 300/450-timers reglen, som de enten tidligere eller stadig er berørt af. To af familierne var ramt af 300/450-timers reglen under interview 2009, og de er i dag stadig berørt af den, da de konstant er i risiko for kun at have én indtægt. Lars, som har opnået job inden for det seneste år, men for nylig er blevet fyret, fortæller, at han i løbet af det sidste år har haft job ca. halvdelen af tiden. Han havde job fra sommeren 2009 til januar 2010. Herefter skulle han på kontanthjælp, men familien blev ramt af 300/450-timers reglen, og Lars havde ingen indtægt. Frem til juni levede de af en kontanthjælp, og Lars fik job igen, denne gang i tre uger indtil han blev fyret igen. Under interview 2010, hvor Lars lige er blevet fyret, er de tilbage i en situation, hvor Lars skal søge kontanthjælp, og de er bange for at blive ramt af 300/450-timers reglen igen. Sidst da han skulle have kontanthjælp manglede han 84 timers arbejde for at opnå de 300 timer, der berettiger ham til kontanthjælp, og Lars og hans kone, Anja, er i tvivl om, hvorvidt han er nået op på dette timeantal og vil få kontanthjælp, hvilket de diskuterer i følgende passage:

L: Jeg har taget så mange timer, jeg overhovedet kunne få. Så jeg er ikke sådan helt klar over, hvor mange timer jeg har i det hele. Det er jeg meget spændt på at finde ud af. Jeg håber på, jeg når de der nogen og 80 timer (...). Prøv at se. Det var kontrakten. Jeg kan ikke helt finde ud af, hvordan timerne de står her. Det er timelønnen og så ekstratimer, men fem timer om dagen (...). Jeg er meget meget spændt på at høre, og jeg håber, de kommer op (...). Jeg mangler 84 timer. Det står der på mit brev (...). Men jeg skal helst nå det inden to måneder, for der stiger den nemlig til 450 timer.

A: Nej nej det er først 2011. Det er der reglen laves om.

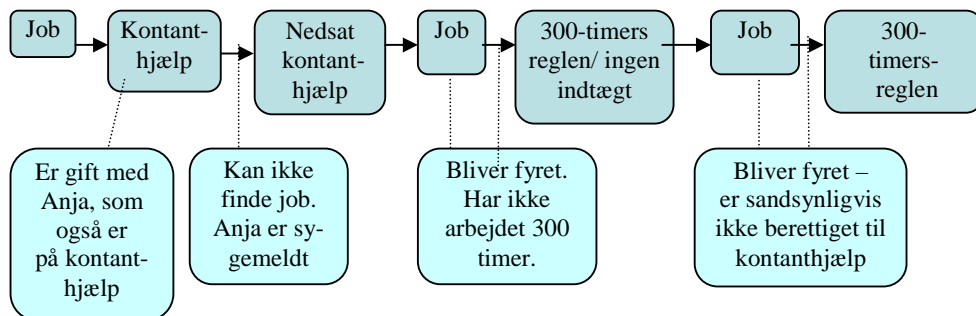
L: Nå, men jeg håber det vitterligt. At jeg kan få noget hjælp. Nu vil jeg gå ind og snakke med dem. Det bliver jeg nødt til at gøre her i dag eller i morgen. Og sige; jeg er blevet fyret fra mit arbejde og jeg har arbejdet i tre uger (...). Jeg kan ikke få at vide, hvor mange timer jeg har, før jeg får min fulde lønseddel. Jeg ved ikke, om posten har været her, men jeg får en lønseddel i dag. Der står nogle timer på. Og der står jeg har noget løn til gode (...), men jeg ved ikke om lønkontoret, de regner det ud, men det må de jo næsten gøre jo. Så må jeg bede dem om at regne det ud for mig.

Af samtalen fremgår det, at Lars ikke har overblik over det antal timer, som han har arbejdet, eller hvorvidt han er berettiget til kontanthjælp. Pendlingen ind og ud af jobs og kontanthjælpssystemet gør det svært at overskue, hvorvidt han har opnået de 300 timer eller ej. Frygten for ikke at være berettiget til kontanthjælp fylder rigtig meget, især fordi Lars gerne vil forsørge sin familie.

Familien har én gang i år været ramt af reglen og kun haft en indtægt, hvilket var katastrofalt for familiens økonomiske situation. Frygten for at falde for reglen igen stresser Lars, som derfor er aktiv og til tider desperat jobsøgende. Men selv om reglen i dette tilfælde virker efter hensigten og motiverer til jobsøgning, er dette ikke ensbetydende med, at Lars kan opnå at få et job. Når dette ikke sker,

bliver hele familien efterladt i fattigdom, hvilket vi vil belyse nærmere i kapitel 3 omkring de økonomiske konsekvenser.

Figur 7: Lars forløb – fra job til kontanthjælp til nedsat kontanthjælp til job til 300-timers regel etc.

I andre familier, hvor begge parter er på kontanthjælp, fylder frygten for at blive ramt af 300/450-timers reglen også meget. Hos Faduma og Muhammed, som i 2009 var ramt af 300/450-timers reglen, foregår der en evig kamp med systemet, og Muhammed har i lang tid kæmpet for at få en førtidspension igennem. Samtidigt er hans kone syg, og hun kan ikke varetage eller opnå et fuldtidsjob, og de frygter derfor igen at blive berørt af reglen, da de begge er på nedsat kontanthjælp. Faduma er i dag i et jobtilbud, og Muhammed er ved at søge pension, og de er bange for, at bliver ramt af reglen igen, når Fadumas jobperiode udløber. Deres fremtidige situation er derfor usikker.

Abdhal og Yasmin, som tidligere er nævnt, er ramt af reglen og lever derfor af én indtægt. Begge ægtefæller har været på kontanthjælp, siden de kom til Danmark i år 2000 som flygtninge, og i 2007 kom Abdhal i arbejde, og samtidig stoppede Yasmins kontanthjælp som følge af 300/450-timers reglen. Yasmin har siden 2007 været uden nogen indtægt. Da Yasmin er syg og meget langt fra arbejdsmarkedet, har hun ikke kunnet arbejde sig ud af situationen, og hun har aldrig opnået at få kontanthjælpen tilbage igen. Hun forsørges af sin mand, og familien har således levet med en særdeles stram økonomi siden 2007..

Interviewpersonerne, som er ramt af 300/450-timers reglen, kan ikke arbejde sig ud af deres situation, enten fordi de ikke kan få job trods ihærdig jobsøgning, eller fordi de pga. helbredsproblemer ikke kan arbejde det påkrævede antal timer. Ifølge en undersøgelse foretaget af SFI af betydningen af 300-timers reglen for gifte kontanthjælpsmodtagere fra 2008, kaldes de personer, som bliver ramt af reglen og får frataget deres ydelse, for hjemmegående (Bach & Larsen 2008). Det er problematisk, at denne gruppe betragtes som hjemmegående, idet vi ser, at der i denne gruppe er personer, som hellere end gerne vil i arbejde, men har meget svært ved at få job, selvom de ihærdigt forsøger. En problematik som journalist Jesper Tynell har taget op i en række programmer om 300/450-timers reglen i Orientering på P1 i 2009 (www.dr.dk/P1/orientering). Endvidere er det problematisk, at fratagelsen af kontanthjælpen tvinger de ramte til at blive forsørget af ægtefællen, som ofte også har en lav indkomst. Hermed udgør bevægelsen en negativ proces, som fattiggør familierne, hvilket belyses yderligere i følgende kapitel om de laveste ydelsers økonomiske konsekvenser.

3. Familiernes økonomiske situation efter et år på lave ydelser

De interviewede husstandes økonomiske situation er i sammenligning med deres situation for et år siden præget af forandringer. Nogen har fået en lidt bedre økonomi, andre en værre og enkelte har ikke oplevet forandringer i deres økonomi. I alle situationerne er det interessant at belyse, hvilken indflydelse forandringerne eller mangel på samme har haft for deres levekår i dag. Er disse blevet bedre end sidst, kan regningerne i dag betales, hvilke afsavn har de i dag, og begrænser økonomien dem stadig?

Vi har enkelte resultater fra surveyen, som er udført i 2010 – et år efter første survey – og her er der bl.a. spurgt om husstandens nuværende økonomiske situation sammenlignet med situationen for et år siden. Her fremgår det, at den nuværende økonomiske situation for ca. 40 pct. af ydelsesmodtagerne er uændret, mens den for ca. 25 pct. er blevet bedre og for ca. 35 pct. er blevet dårligere.

I det følgende vil vi se nærmere på interviewgruppens økonomiske situation et år efter første interview. Vi vil fremhæve enkelte cases og belyse deres budgetter. I den forbindelse vil vi have fokus på, hvad der inden for det seneste år har haft indflydelse på positive og negative udviklingsprocesser i forhold til deres økonomiske situation¹². Budgeteksemplerne i denne rapport bygger på interviewpersonernes selvrappede budget, og dermed deres subjektive opfattelser af, hvad de får udbetalt og har til rådighed. Vi har dog i flere tilfælde set betalingserviceudskrifter, papirer fra kommunen og/ eller banken, hvilket giver et forholdsvist realistisk indblik i deres økonomi. Indtægterne er angivet i det udbetalte beløb, idet skatteforhold kan variere. Hermed er det deres disponible beløb, dvs. indkomst efter skat, som er fremhævet i budgetskemaerne.

3.1 Et liv på langvarig starthjælp

De familier, som stadig er på de laveste ydelser, lever med en vedvarende stram økonomi, afsavn og relativ fattigdom, som beskrevet i rapporten *Livet på de laveste sociale ydelser* (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010), der belyser den kvalitative analyse af første interviewrunde. Særligt starthjælpen, som udgør en af de laveste ydelser, har store konsekvenser for modtagernes levekår, og af interviewene fremgår det blandt andet, at starthjælpsmodtagerne ikke har råd til nok mad, fx kan de enten ikke få tre måltider mad om dagen eller har ikke penge nok til mad sidst på måneden. Der er heller ikke råd til at deltage i sociale aktiviteter, og de har således ikke mulighed for at tage del i samfundslivet.

Interviewpersonerne, der under interview 2009 levede af starthjælp, gør det stadig under interview 2010. For to af dem er en aktiv jobstrategi urealistisk, da de er traumatiserede flygtninge med psykiske problemer. De er i behandling og endnu ikke klar til jobrelaterede aktiviteter. Deres økonomiske situation er uændret, og Berat, som har levet af starthjælp siden 2005, hvis budget er gennemgået i den tidligere rapport, har derfor stadig ikke råd til at foretage sig andet end at gå i

¹² For en nærmere gennemgang af budgetter for familier på de laveste ydelser og deres økonomiske situation henvises til kapitel 3 i rapporten: *Livet på de laveste sociale ydelser* (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010).

behandling og se tv, hvilket på ingen måder fremmer integrationen (jf. Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010: 60-61).

Miriam, som er iraner og familiesammenført, både kan og vil gerne arbejde, og her har den lave starthjælp været med til at motivere til jobsøgning, da familien gerne vil have flere penge til rådighed. Trods ihærdig jobsøgning lever Miriam stadig af starthjælp, jf. kapitel 2. Miriam har været på starthjælp siden 2005, og de mange år med den lave ydelse og forgæves jobsøgning begynder at trække spor. Den stramme økonomi og det at leve af starthjælp over en længere periode afspejler sig i Miriams tilfælde i familiens levekår. For et år siden mødte Miriam til interview med smart tøj, make up, håret sat og motiveret for at finde et job. Denne gang kommer interviewerens hjem til et enormt rodet og forfaldent hjem, Miriam i joggingtøj uden makeup og med et træt udtryk. Hjemmet og Miriams fremtræden er overraskende, idet Miriam, sidste gang virkede meget forfængelig, men facaden er denne gang anderledes. Hendes mand, Ali, sidder på sofaen med et tæppe over sig og med en masse medicin foran sig. Han er, som Miriam, iraner og kom til Danmark for over tyve år siden. Han er førtidspensionist og har været det i mange år. Han har haft seksten blodpropper og tager derfor en masse medicin. Han er tidligere gift og har en søn, der bor sammen med hans ekskone i Århus. Sønnen er 17 år og kommer jævnligt på besøg. Miriam og Ali har ingen børn sammen.

Det meste af Alis førtidspension går til afdrag på en gæld til et hus, der er gået på tvangsauktion, som han havde med sin ekskone, og familien har i flere år primært levet af Miriams starthjælp. De har mellem 1.000-2.000 kr. at leve for, hvilket de også havde for et års tid siden. Følgende er et skøn over deres budget i 2010, og som ikke har ændret sig meget siden 2009. Budgettet bygger foruden parrets egne udtalelser på en oversigt over deres indtægter og udgifter fra en betalingserviceudskrift.

Budgetskema 1: Miriam og Alis budget, 2010

Budget:	Detaljeret månedsbudget, 2010, ingen børn	I alt
Indtægt	Starthjælp: 4.800 Førtidspension: 8.646 Boligsikring: 3.223	16.669
Faste udgifter	Husleje inkl. el: 5.592 Børnebidrag: 134 Kommunikation: 149 Medicin: 800 Licens + antenne: 199 Transport: 350 Afdrag til gæld: 500 (Ikano Bank) Afdrag til husgæld: 7.611	15.335
Rådighedsbeløb		1.334

Det store afdrag på gælden betyder, at familien har et meget lavt rådighedsbeløb. Et minimumsbudget skulle efter Hansens & Hansen opgørelsesmetode ligge på

7.875 for et par uden børn (Hansen & Hansen 2004)¹³. Familiens budget ligger således langt under minimumsbudgettet, og de har meget svært ved at leve for dette lave beløb. De fortæller:

M: Vi prøver at klare os, men det er meget meget svært. Og til jul fx, der havde vi besøg af min søster og hendes mand fra Tyskland, og de havde en stor kalkun og mad og slik med som gaver, for vi havde ikke råd til at lave mad til dem.

I: Har I nogensinde søgt hjælp, sådan noget julehjælp for eksempel?

M: Nej.

I: Kender I til det? At man kan få hjælp til jul?

A: Nej vi kender ikke til det, og vi søger det heller ikke.

I: Kunne I finde på at søge det, hvis I kendte mere til det?

A: De der ting, det er jeg ikke interesseret i. Jeg har boet her i over 20 år - nej det tror jeg ikke jeg ville.

I: Hvorfor kan det være I ikke har lyst til at søge hjælp?

A: Vi prøver at klare os med det vi har. Man kan godt få nogle penge til hjælp, men jeg kan ikke lide det.

Familien prøver således at overleve for det, som de har, og de vil ikke tage imod almisser. De har ikke udviklet nye strategier for at overleve i dagligdagen siden sidst, og de sparer derfor stadig så meget, som de kan. De spiser ikke så meget, og de går aldrig ud til sociale aktiviteter. Miriam bliver nødt til at have buskort, så hun kan komme hen til aktiveringsstedet, men ellers nedprioriterer de alt, hvad der koster penge. De har særligt svært ved at have råd til gøre noget for Alis søn. Han kommer på besøg en gang om måneden, og de skal betale hans togbillet. De vil meget gerne have ham på besøg, men det er meget svært at have råd til ekstra mad, togbilletten og særligt til at lave ting med ham, og det går dem på. Der optræder umiddelbart ikke flere afsavn i dag end tidligere, men det er tydeligt, at situationen slider på Miriam, som virker mere passiv og opgivende i dag end tidligere.

Der er i løbet af det seneste år ikke sket store forandringer i familiens økonomi, men det vil der fremover. Til september 2010 er de færdige med at afdrage på husgælden, som de har fået gældssanering til. En stor del af Alis gæld til huset bliver således afskrevet, men de skal selv betale 92.000 kr., hvilket er det, som de afdrager på nu. Det skulle de være færdige med til september, og dermed vil deres økonomi komme til at se meget bedre ud. De har fået hjælp til gældssaneringen fra en rådgiver, som yder gratis advokatbistand. Rådgiveren har hjulpet dem meget, og en gældssanering kan i sådan et tilfælde komme til at betyde utrolig meget for familiens levekår, som vil kunne løftes en del i fremtiden. Hermed kan

¹³ Vi har pristalsreguleret budgettet, så det giver et indblik i, hvad det er muligt at leve for i dag. Hertil har vi anvendt Danmarks Statistiks forbrugerprisindeks til at justere beløbene til 2009-niveau.

økonomisk rådgivning og særligt gældssanering hjælpe modtagere af de laveste ydelser ud af deres værste økonomisk knibe.

I: Tror I jeres økonomi bliver bedre, nu I får den her gældssanering?

A: Der kommer 2-3.000 kr. mere om måneden nok.

I: Så I kommer nok til at have en bedre økonomi?

A: Ja (...). Jeg har også sagt til Miriam, at når jeg får min pension, så behøver hun heller ikke få starthjælp og gå i aktivering, for det er spild af tid.

I: Men hvad tænker du Miriam. Hvis I får en bedre økonomi med gældssaneringen, vil du så stadig gerne ud og arbejde?

M: Jeg kan lide at arbejde – som revisor, så jeg vil gerne arbejde. Jeg har arbejdet som revisor i 16 år, jeg har meget erfaring.

Selvom familiens økonomi bliver bedre vil Miriam stadig gerne arbejde, hvilket indikerer, at det ikke kun er de økonomiske incitamentter til at arbejde, der spiller en rolle. Miriam ville således søge job alligevel. Dette vil vi komme nærmere ind på i afsnittet omhandlende coping i forhold til arbejdsmarkedet.

3.2 Konsekvenser af 300/450-timers reglen – en eller to indtægter?

To af interviewfamilierne har inden for det seneste år oplevet ændringer i deres økonomi pga. 300/450-timers reglen, og vi ser i det følgende både eksempler på, hvorledes det at komme væk fra 300/450-timers reglen forbedrer økonomien, lige såvel som det skaber økonomisk krise at blive ramt af den. Begge eksempler peger på, at 300/450-timers reglen har store konsekvenser for familiernes økonomi, også selvom de får tilkendt den ene kontanthjælp igen eller får job.

Ifølge SFI-undersøgelsen, som tidligere er nævnt, fremgår det, at 20 pct. af de familier, der har mistet kontanthjælpen pga. 300-timers reglen, har undladt at betale husleje inden for de seneste tre måneder, mens lidt over halvdelen har sat sig i gæld ved at låne penge af familie og venner (Bach & Larsen 2008). Særligt de ubetalte regninger og den gæld, som ophobes i tiden, hvor modtagerne kun har én indtægt, viser sig blandt vores interviewpersoner at trække dybe spor i deres økonomi.

Endvidere fremgår det af analyser foretaget af Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, at 300/450-timers reglen ofte rammer personer, som i forvejen er fattige og marginaliserede. Omkring en femtedel af de ramte i 2007 levede i forvejen et liv i fattigdom. Endvidere er de ramte ofte marginaliserede i forhold til arbejdsmarkedet, og lidt under halvdelen har således været på offentlig overførselsindkomst uafbrudt i mere end fire år, inden de blev ramt af reglen og frataget ydelsen (Vilhelmsen 2008, 2010). Dette billede viser sig også i de familier, der i vores kvalitative undersøgelse har været eller er ramt af 300/450 timers reglen. Her har enten konen eller manden været på passiv kontanthjælp i en lang årrække, mens den anden part er jobsøgende, dog uden at have det store held med sig.

Faduma og Muhammed: Fra en til to gange kontanthjælp – Mad på bordet og afdrag på gælden

For Faduma og Muhammed, som i en periode på et halvt år i 2009 var ramt af 300/450-timers reglen, er deres økonomiske situation et år efter første interview blevet bedre. Under interviewet i 2009 havde Faduma igen fået sin kontanthjælp tilbage. Det var blot en måned før interviewet, at de havde været ramt af 300/450-timers reglen, og deres økonomi var derfor stadig meget dårlig på interviewtidspunktet. Under interviewet i 2010 har de stadig to indtægter, og det har de haft over en længere periode nu, og det kan mærkes. Følgende budgetter illustrerer deres økonomiske situation, da de i 2009 var ramt af 300/450-timers reglen og i 2010, hvor de igen har to indtægter. Budgetterne bygger på et skøn og er ikke de eksakte beløb, da interviewpersonerne ikke havde deres papirer hos dem.

Budgetskema 2: Fadumas og Muhammeds budget i 2009 og 2010

Budget	Detaljeret månedsbudget, 2009	I alt	Detaljeret månedsbudget, 2010	I alt
Indtægt	Kontanthjælp: 9000 ¹⁴ Boligsikring: 2000 BF* (x 2):1700	12.700	Kontanthjælp: 8000 x 2 Boligsikring: 2000 BF (x 1): 850	18.850
Faste udgifter	Husleje: 7.700 Forsikring/a-kasse:1200 Internet: 500 Div. udgifter (fx tv): 600	10.000	Husleje: 7.700 Forsikring/akasse:1200 Internet: 500 Div. udgifter (fx tv):600	10.000
Gæld	Venner/ bekendte: 26.000 Søn (til banken): 20.000	46.000	Søn (til banken):	20.000
Rådighedsbeløb		2.700		8.850

*BF er en forkortelse for børnefamilieydelse

Husstanden består i dag af de to forældre, deres 14-årige datter og Muhammeds gamle mor, som de også forsørger. Familiens anden datter er siden sidst flyttet hjemmefra, og de modtager derfor ikke børnetilskud til hende længere. Familien på fire har i dag et rådighedsbeløb på 8.850 kr., hvilket er ca. tre gange så meget, som da de var ramt af 300/450timers reglen. Det betyder, at familien i dag har en betydelig bedre økonomi, og der er fx nu råd til at betale regninger og at få mad på bordet. De har endda formået at betale det meste af deres gæld af til de venner og bekendte, som de lånte af, da de var ramt af 300/450-timers reglen. Muhammed skylder stadig sin voksne søn 20.000 kr., som sønnen lånte i banken for, at familien skulle kunne klare sig, og det håber Muhammed, at han med tiden kan få betalt tilbage.

Familien har det således økonomisk bedre i dag end for et år siden, men de har stadig en stram økonomi. Et rådighedsbeløb på små 9.000 kr., hvoraf de skal betale gælden af til deres søn, er ikke meget til fire personer. Det ligger således un-

¹⁴ Vi fik i den første interviewrunde en socialrådgiver til at tjekke beløbene i de angivne budgetter, og her fremgik det, at den ene ægtefælles personfradrag vil kunne overføres til den ægtefælle, der modtager kontanthjælp. Beløbets størrelse vil afhænge af skatteforhold, men kan beregnes til en fordel på 2.200 kr., som kan lægges til de 9.000 kr., og der er derfor mulighed for at familien har haft eller retsmæssigt kunne have haft et større rådighedsbeløb.

der minimumsbudgettet på 11.097 kr., som Hansen & Hansen (2004) anbefaler til en familie på fire. Muhammed fortæller om deres økonomiske situation:

M: Ja, men vi er ikke rigtigt økonomiske stærke. Men okay. Vi låner ikke penge fra folk nu i hvert fald, men Faduma fik en recept til sukkersyge, det er meget dyrt. Jeg fik tre recepter i går, men jeg købte kun to, så jeg mangler stadigvæk mange penge. Så må jeg vente til næste måned. (...). Men vi har stadigvæk den samme økonomi. Og vi betaler husleje og telefon og lys og alt det der. Vi tager den herfra (...). Men okay det er bedre end før. Men vi sparer stadig meget – vi går ligesom – hvis de her sko, de koster 100 kr., så har jeg købt dem for 70 kr. – på udsalg. Vi går ikke med sko til 200 kr., vi sparer selv i hvert fald.

I: Ja. Hvad med – har I optaget mere gæld det seneste år så?

M: Nej vi har ikke taget noget gæld siden sidst. Vi har betalt alt det der gæld.

I: Har I betalt gælden ud også?

M: Ja, vi mangler lidt, men ikke så meget.

I: Okay. Det er da meget flot, at I har kunnet gøre det.

M: Ja

I: Hvad med jeres søn har I betalt ud til ham også, eller...?

M: Nej, jeg mangler kun min søn, og han skal have [sine] penge tilbage.

En lang periode, hvor både Faduma og Muhammed har modtaget kontanthjælp, har betydet, at de har en bedre økonomi end sidst. De oplever ikke at være så økonomisk presset længere, og der er således mere luft i økonomien nu, selvom de stadig må spare og kun køber tilbudsvare. Endvidere er der stadig heller ikke råd til den receptordinerede medicin, som de har behov for, og de må, som Muhammed siger i citatet, vente til næste måned, hvor de har sparet nogle penge op til det. Trods den stadig forholdsvis stramme økonomi er Muhammed ikke så finansielt stresset som tidligere, hvor han lå søvnløs om natten af bekymringer for, hvordan de skulle skaffe mad på bordet til børnene.

300-timers reglen igen? Afklarings- og beskæftigelsespres samt bekymringer

Muhammed har stadig helbredsproblemer – mange smerter og psykiske problemer, og hverken han eller Faduma har fået det bedre siden 2009, og de slås begge med en masse forskellige helbredsproblemer. Muhammed kæmper stadig med at få en førtidspension igennem og Faduma med at finde et job, hvilket vi vil komme nærmere ind på i kapitlet om coping. Afklaringen af Muhammeds førtidspension bekymrer dem meget, og det skaber stor afmagt, at der ingen fremgang er i sagen. Der er risiko for, at Muhammeds arbejdsprøvning fra januar 2010 bliver forældet, og at han derfor skal starte forfra igen som så mange gange før. Faduma er i jobtilbud frem til marts 2011, og hun er derfor ikke i risiko for at blive ramt af 300/450-timers reglen lige i øjeblikket, men når perioden med jobtilbud udløber, kan hun blive ramt igen, hvilket kan betyde, at familien til den tid igen kun vil have en indtægt. Dette bekymrer Faduma og Muhammed meget, særligt fordi

de allerede én gang har mærket, hvilke store konsekvenser det har for deres økonomi. Dette betyder, at selvom de har bevæget sig væk fra at være ramt af 300/450-timers, er de stadig i risiko for at blive ramt af reglen igen. Deres økonomiske situation er siden sidst blevet vendt til en mere positiv situation, men den er ikke nødvendigvis varig, og de kan meget hurtigt falde tilbage til samme situation, hvor de kun har en indtægt, så længe de er i kontanthjælpssystemet, og så længe deres arbejdsevner ikke er afklaret.

Lars og Anja: Ramt af 300-timers reglen – Tre uger uden el og med dåse-mad og mavepine

Lars og Anja har også oplevet at blive ramt af 300/450-timers reglen, endda flere gange, og de har igennem de seneste par år skiftet mellem at have en eller to indtægter. Indimellem har Lars haft ordinært arbejde og derved løn, samtidig med at Anja har fået kontanthjælp. Andre gange har de fået udbetalt to gange kontanthjælp, ofte nedsat, og endelig har de med 300/450-timers reglen oplevet kun at få én kontanthjælp. Dagen inden interviewet i 2010 er Lars lige blevet fyret, og han står derfor til at skifte fra en lønindtægt til ingen indtægt, da han højst sandsynligt ikke når op på de 300 timers arbejde, da han kun har haft jobbet i en meget kort periode.

Familiens økonomiske situation svinger meget, og der er kontinuerligt ændringer i deres indtægt. De har derfor heller ikke et overblik over deres budget, da det varierer fra måned til måned, og følgende er derfor et skøn over deres budgetter, som de nogenlunde ser ud, når de henholdsvis har to eller én kontanthjælp som indtægtskilde. Indimellem har Lars haft jobs, og der har således også været perioder med lønindtægt, idet han, som vi så i kapitel 2, har pendlet ind og ud mellem jobs og kontanthjælpssystemet. Anja har været på kontanthjælp længe og er i et sygeopfølgingsforløb og bliver derfor ikke ramt af reglen. Budgettet fra 2010 bygger foruden parrets egne udtalelser på en oversigt over deres indtægter og udgifter fra en betalingserviceudskrift samt fra breve fra kommunen.

Budgetskema 3: Anjas og Lars budgetter i 2009 og 2010

Bud- get:	Detaljeret månedsbudget, 2009 2 x Kontanthjælp	I alt	Detaljeret månedsbudget, 2010 1 x Kontanthjælp	I alt
Indtægt	Kontanthjælp x2: 16.000 BF: 800	16.800	Kontanthjælp: 10.063 BF: 800	10.863
Faste udgifter	Husleje ink.el : 7000 Kommunikation: 400 Klub: 400 Gæld, afdrag: 4000	11.800	Husleje ink. el: 5.800* Kommunikation: 400 Klub: 400	6.600
Gæld	Advokat: 37.000 Gas: 9.000 El: 22.000	68.000		
Rådigheds- beløb		5.000		4.263

* Deres husleje er faldet, hvilket kan skyldes, at de får mere i boligsikring, eller at fx el-udgifter eller andre udgifter er faldet

Forskellen på familiens rådighedsbeløb i 2009 og 2010 er ikke stor, hvilket hænger sammen med, at de i 2009 betalte 4.000 kr. af på en gæld hver måned, hvilket de ikke gør i dag. De får efter eget udsagn ikke boligsikring, hvilket Anja ikke mener, at man kan få, når man er på kontanthjælp. Det kan dog tænkes, at boligsikringen fratrækkes huslejen uden, at de er bevidste om det. Generelt er der nogle usikkerheder omkring deres budget, hvilket ikke er enestående for denne familie. Vi ser, at flere interviewfamilier ikke har fuldt overblik over deres økonomi eller kendskab til deres rettigheder, fx i forhold til boligsikring.

Familien har, særligt når de er ramt af 300/450-timers reglen, et meget lille rådighedsbeløb tilbage til at leve for. De er tre mennesker, forældrene og deres 11-årige søn, som skal leve for 4.263 kr. om måneden, hvilket ligger under fx Hansens og Ejrnæs (2010) fattigdomsgrænse, der som det ene kriterium anfører et rådighedsbeløb på ca. 7.800 kr. for en familie med tre medlemmer. Det er derfor meget svært for familien at leve for ca. 4.000 kr., hvilket blandt andet har betydet, at de ikke kan betale alle deres regninger, og at de her i det seneste år har haft lukket for strømmen i tre uger, fordi de ikke havde råd til elregningen. Ikke at kunne betale de faste udgifter er en konsekvens af 300/450-timers reglen, som vi også ser i andre familier, der rammes heraf. Lars og Anja fortæller om deres økonomi:

A: Lars har ikke fået nogen penge nogen steder fra i fire måneder. Så jeg har betalt husleje.

L: Vi lever af én indtægt.

A: Jeg har betalt husleje og forsørget familien.

L: Vi lever for 2.000 kr. om måneden, og det er altså meget svært, når vi er 3 mennesker.

A: Ja 2.000-3.000. Det kommer an på, hvilke regninger, der er. Og så har vi haft slukket lyset også.

L: Ja, vi har haft slukket lyset i tre uger.

I: Var det fordi, I ikke havde betalt regninger?

A: Det var fordi, der var et tidspunkt, hvor vi både skulle betale husleje og lyset, og jeg kunne ikke betale begge dele, så meget får man jo ikke. Så måtte vi bestemme, om vi ville have et sted at bo, eller om vi ville have noget lys.

L: Vi ville jo meget gerne fortsætte med at have tag over hovedet. Det var hårde tre uger.

Familien var, i perioden hvor de levede af én kontanthjælp, sat i en situation, hvor de skulle prioritere mellem regningerne, hvilket endte med, at de ikke betalte elregningen, da de ikke havde råd til både husleje og el. I dag bliver deres husleje og elregningen automatisk trukket fra Anjas kontanthjælp, og det er egentlig en lettelse. Anja fortæller:

A: Vi har også fået det gjort sådan, at nu betaler de huslejen og lyset igennem bistanden. Så det trækker de, inden jeg får noget. Det er meget godt.

I: Hvor meget har i så?

A: Det kommer an på, hvor meget de trækker. Den her måned fik jeg 4.400, så har man da lidt, men sidste måned fik jeg 3.000, og sidste måned igen fik jeg 2.900.

I: Så husleje og el er fratrukket?

A: Ja, så der er ikke meget at rutte rundt med.

I: Men hvordan fik i tændt for lyset igen så?

A: Der ringede vi, og snakkede med en inde på bstanden, om de ville hjælpe os med det. Og der gik tre uger, og så først sagde de nej. Og så må jeg indrømme, der blev jeg sgu sur. Vi havde jo ikke sagt, at vi ikke ville afdrage eller noget som helst, men så lige pludselig, så sagde de ja, det ville de gerne. Men det er en helt ny fornemmelse, at lyset blev tændt. Men vi har ikke nogle regninger med lyset. Den er i nul. Det er fint nok (...).

Familien lever i et økonomisk kaos, hvor regninger kun bliver betalt, hvis der er råd, og hvor der ingen økonomisk planlægning eller overblik er, hvilket hænger sammen med den skiftende indkomst og det kun at have én indtægt. For Anja hjælper det på overblikket over økonomien, at huslejen og nu også elregningen bliver trukket fra hendes kontanthjælp, inden hun modtager den. Men det betyder også, at det ikke er meget, hun får udbetalt, og at hun ikke har overblik eller indflydelse på, hvad hun har til rådighed. Det meget lave rådighedsbeløb betyder, som eksemplet viser, mange meget alvorlige afsavn for familien. Der er altså tale om en familie, der er hårdt ramt af fattigdom.

Ingen strøm i tre uger og ingen steder at få hjælp

Allerede i starten af interviewet fortæller familien om at leve uden strøm i tre uger. Det er en oplevelse, som har sat sig fast, og som har påvirket dem meget. Anja og Lars er særligt opmærksomme på, hvordan det påvirkede deres søn – at han fik mavepine og blev syg af det, fordi de levede af dåsemad, enten kold eller varmet over en fondue. Lukningen af strømmen pga. manglende betaling havde store konsekvenser for familien. Udover at de ikke kunne lave mad, måtte de smide al deres mad ud, som de havde i fryseren, de kunne ikke handle madvarer, som mælk eller smør, og det var generelt en hård oplevelse at leve uden lys. Lars og Anja fortæller:

A: Der levede vi i mørke i tre uger.

L: I tre uger uden strøm eller noget som helst.

A: Vi havde ikke engang køleskab. Det var også slukket, og så har vi el-komfur. Vi kunne ikke lave mad.

L: Vi kunne ikke lave mad eller noget som helst.

A: Og vores søn han blev syg. Han kastede op og lavede i bukserne. Vi havde ingenting. Vi måtte ned til Kirkens Korshær og få mad. Og der må man ikke have børn med ind.

A: Det var satme hårdt.

L: Ja, det var hårdt.

A: Ja og så yderligere så gik vi ind og søgte om kommunen kunne hjælpe os (...). Så skulle vi vente yderligere tre uger bare for at få svar, og vi ringede derind og ringede derind og ringede derind, og de var ubehøvele derinde, rent ud sagt.

L: Og ved du hvad jeg fik? 500 kr. Det er til at dø af grin over.

A: Men så ringede vi op til familieteamet (under socialforvaltningen). Så kom der nogle, de der, der kører ud til pensionister. De kom med 500 kr. vi kunne få. Men det er jo lidt svært, når der ikke er noget lys. Du kan ikke lave mad, så købte vi dåsemad. De kostede 40 kr. stykket. Det var sgu dyrt, og vi kunne ikke varme det nogen steder. Så jeg fandt på at lave fondue på sådan et blus der og sætte en gryde op på og så en kedel op på. Hvad skulle man gøre?

L: Vi skulle jo have et eller andet at spise.

A: Eh, hvor var vi trætte til sidst (...). Vi havde hele køleskabet og fryseren fuld af mad, da de slukkede, og så måtte vi smide det alt sammen ud.

L: Der var for mange tusinde kroner. Der var kød, flæskesteg, grønsager. Der var alt muligt. Alt måtte vi smide ud, ikke. Så engang imellem så fik vi lige fat i noget rugbrød og smør, den var ikke sjov. Det var den ikke. Det sker ikke igen, og det kommer vi aldrig ud for igen. Aldrig nogensinde.

Lars og Anja havde svært ved at få hjælp til at få strømmen tændt igen, og de oplevede at løbe panden mod muren hos kommunen, som endte med at komme med 500 kr. til dem, som ikke strakte nogen steder. At de samtidigt mistede al det mad, som de havde i fryseren, og at sønnen blev syg, illustrerer de negative konsekvenser, som de laveste ydelser kan sætte gang i. I denne situation er der tale om, at 300/450-timers skaber fattigdom i en grad, hvor der kan tales om absolutte standarder, når der ikke er mulighed for elektricitet, herunder lys, varm mad og fx mælk og andre kølevarer.

Lån hos rockere

Lars og Anjas økonomiske situation synes denne gang værre end første gang vi mødte dem, og de har i perioden fx også lånt penge på det grå lånemarked, og når der spørges ind hertil, viser det sig, at det er rockere, som de har haft lånt af.

L: Og så måtte jeg ud og låne nogle penge (...) Så der lånte vi nogle penge, men det er til dobbeltrente. Det gør man kun en gang sådan nogle steder (...).

I: Var det lånefirmaer eller var det personer?

L: Personer. Der er nogle rockere og sådan noget. Det gør man ikke en masse gange vel. Det betaler man altså dyrt for.

(...)

L: Det kommer vi aldrig til. Det har vi snakket om (...) det var bare for høje renter. Låner du 3000 kr., skal du betale 6.000 kr. tilbage. Låner du 10.000 kr., skal du betale 20.000 kr.. Der er ikke noget at gøre, og de river ørerne af dig, hvis du ikke betaler, og så kommer der dummebøder på, og dem skal man altså helst gerne betale, for ellers så går det galt. Jeg kender nogen, der har fået ørerne galt i maskinen engang ved at låne penge sådan nogle steder. (...).

I: Var det nogle du kendte, du lånte af?

L: Ja, jeg kender ikke personen heldigvis. Det var bare igennem en anden en, der lånte pengene. Han kendte dem, og de spurgte ikke ind til, hvad jeg tjente i løn. Og pengene skulle bare falde. Der var ikke noget at gøre. Om jeg havde dem eller ej, så måtte jeg jo finde dem et andet sted. De skulle bare falde.

Familiens økonomiske trængte situation har ført dem ud i at tage desperate løsninger i brug så som at låne af rockere, hvilket blot forværrede deres situation. De desperate lån er udtryk for en afmagt, og de oplever, at der ikke er andre veje ud.

Situationen værre i dag end for et år siden – flere afsavn og konsekvenser

Som det fremgår af ovenstående, har familiens rådighedsbeløb varieret i løbet af de sidste måneder, og Anjas og Lars' overblik over deres økonomi er ikke blevet bedre i løbet af det sidste år. Deres økonomiske situation er forværret siden sidst til trods for, at Lars har haft arbejde indimellem og anvendt den tilsigtede jobsøgningsstrategi, som reglerne om de laveste ydelser lægger op til. Men 300/450-timers reglen, og det at skulle leve af én kontanthjælp, trækker lange spor i økonomien og gør, at de har været bag ud med en del regninger. Med så få penge i disponibel indkomst er det umuligt at betale alle de faste regninger og mad, og økonomisk planlægning er umulig, når deres indtægt varierer så meget, som den har gjort. I dette tilfælde er familiens situation forværret over tid, og det ser ud til, at den negative udvikling vil fortsætte, idet Lars igen er uden job.

Forværringen af den økonomiske situation gør, at familien stadig lider en række afsavn, at afsavnene er intensiveret, og at der er kommet flere til i løbet af det sidste år. Afsavnene betyder især noget for deres søns trivsel. Det er vigtigt at kunne lave noget sammen som familie og at kunne få de helt basale behov opfyldt som elektricitet. Anja siger "Det er synd for os som familie. Også for vores søn, at vi ikke kan gå ud og foretage os noget, når vi ikke har nogen penge." Familien vil gerne ud at opleve noget sammen i sommerferien, men de har svært ved at få råd til det:

L: Så vi sidder lidt hårdt i det lige i øjeblikket. Jeg havde håbet på at kunne nå at spare så mange penge sammen. For vi har været så heldige at få nogle billetter til Lalandia, og så har vi fået 50 pct. rabat. En uge til Lalandia og bare komme væk.

A: Vi regnede med, at Lars kunne få lidt ekstra.

I: Så det skulle I her til sommer?

A: Ja nu må vi se, hvordan det går. Så vi kan komme lidt væk i en uges tid fra den her lejlighed (...).

L: Det koster lidt penge, men de penge vil jeg gerne give.

Uden penge til sociale aktiviteter er det få ting, familien kan foretage sig uden for hjemmet. Familien har heller aldrig gæster og ser generelt ikke meget til andre mennesker. En af konsekvenserne af den stramme økonomi er i dette tilfælde, at familien over tid bliver mere og mere isoleret fra omverdenen, hvilket givetvis også nedsætter chancerne for at komme i beskæftigelse, altså igen en virkning stik imod hensigten med ydelserne.

Økonomiske og sociale problemer

Familien har foruden de økonomiske problemer massive sociale problemer. Deres 11-årige søn, Kasper, har ikke været i skole i et år pga. mobning, og forældrene har kommunikationsproblemer med skolen og familieafdelingen i kommunen. Anja har både psykiske og fysiske helbredsproblemer. Lars har svært ved at fastholde de jobs, som han får. Samtidig virker familien som nævnt isoleret, og sammen med de store økonomiske problemer er der her tale om en familie, som i høj grad er socialt udsat og marginaliseret.

Pengeproblemerne er med til at forøge familiens sociale problemer, hvilket særligt kan påvirke barnets trivsel. Eftersom deres søn Kasper ikke går i skole er det vigtigt, at der sker lidt i hverdagen for ham. Både psykologen, som kommer i hjemmet i forbindelse med Kaspers fravær fra skolen, og Lars og Anja vil gerne have, at han bliver aktiveret, men det er svært, når der ingen penge er til det:

A: Vi spurgte psykologen, og han tog papirerne med op, og det er en uge siden nu. Jeg sagde; det er sgu meget godt, at du tager papirerne med op, men hvad skal vi gøre i mellemtiden? Vi skal jo ligesom have Kasper i omdrejninger. Altså nu har de jo sommerferie ikke. Så sagde han: "Så må I ud og lave noget med ham", jamen hvad? (...) Vi kan godt gå op i Zoologisk Have, men det koster jo bare nogle magneter. Vi kan også godt gå i tivoli. Det koster også penge. Det har vi for helvede ikke.

L: Det var også det, jeg sagde her den anden dag, vi sad og talte om det. Så sagde jeg, skal mig og Anja og Kasper i tivoli en aften, så har vi ikke flere penge tilbage. Vi kan gå ind og spise, og han skal have et turpas, jamen så har vi brugt 2000 kr.

A: Jeg har tænkt mig i dag at søge, om vi ikke kan få noget hjælp til aktiviteter med Kasper. Så vi kan foretage os noget.

Der er således ikke penge til aktiviteter, og familien føler sig fastlåste i hjemmet og har svært ved at opfylde de behov, som en 11-årig dreng har:

A: Det vi mest har brug for, det er at få en portion penge, så vi kan foretage os noget med Kasper. Aktiviteter. For eksempel kan man tage en tur på bakken. Det behøver jo ikke at koste alverden, for det er jo gratis. Det koster jo ikke noget at komme ind. Eller noget andet. Tage i Bonbon land eller Zoologisk have eller et eller andet.

L: Vi tør ikke rigtig at prøve at hive så mange penge ud.

A: Vi har heller ikke råd til det. Vi kan jo ikke bruge 1000 kr. på det. Slet ikke når det kun er mig, der betaler jo. Det kunne vi godt, men så har vi ikke flere penge resten af måneden.

L: Alle andre børn. De får både det ene og det andet og det tredje.

A: Og Kasper mangler jo sko og noget tøj. Det kan vi jo heller ikke købe nu vel.

Familien mangler i høj grad midler til at kunne aktivere deres søn, og særligt i sommerferien bliver dette tydeligt i og med, at mange andre børn skal på ferie, i tivoli m.m. Lars og Anja ønsker, som alle de andre forældre, vi har interviewet, at kunne give deres børn det samme som deres jævnaldrende – både i forhold til materielle ting og i forhold til oplevelser. Trods dette ønske kan det med den stramme økonomi, som 300/450-timers reglen resulterer i, ikke undgås, at også børnene bliver stærkt påvirket af reglen og kommer til at savne ting og aktiviteter, der er selvfølgelig for andre børn.

3.3 Økonomiske ændringer: Gæld og husstands- og boligforhold

De økonomiske ændringer, som familierne har oplevet i løbet af det seneste år, er udover ændringer i forbindelse med deres indtægtskilde også påvirket af deres gæld samt forandringer i den enkeltes husstands- og boligforhold.

I surveyen fra 2010 er der spurgt ind til, om husstandene i løbet af det sidste år har forøget eller formindsket deres gæld. Her er billedet lidt broget, og det fremgår blandt andet, at gælden til det offentlige samt til familie og venner er steget for ca. en fjerdedel af ydelsesmodtagerne, mens gælden til banker (fx forbrugslån og kassekredit) er blevet mindre for 30 pct. af ydelsesmodtagerne. For dem, der har gæld, har 55 pct. aftalt en afdragsordning for al gælden, 17 pct. for lidt af gælden, mens 27 pct. ingen afdragsordning har. Også blandt interviewpersonerne ser vi, at bankgælden er blevet betalt ud, eller at de er i gang med at afdrage på gælden hertil, mens gæld til venner, familie og det offentlige kommer i anden række, og at der ofte ikke er aftalt en afdragsordning hertil. Flere føler sig tvunget til at afbetale deres gæld til banker, kreditorer etc., som automatisk trækker et beløb til afdrag hver måned. For eksempel betalte Anja og Lars en overgang et afdrag på 4.000 kr. hver måned til en gæld til el-selskabet samt en advokatregning, hvilket betød, at familien ikke havde mere end 5.000 kr. til rådighed. Endvidere har de også afbetalt deres gæld, som de havde til nogle rockere, da de ikke turde andet. Vi ser således, at familier, der reelt set ikke har råd til det, afdrager på deres gæld hver måned, selvom deres økonomi så ikke hænger sammen. Det er samme situation, som Andersen og Larsen fandt i deres studie af lavindkomstgrupper og fattigdom i velfærdsstaten i 1980'erne (Andersen & Larsen, 1989). Der er således en tendens til en vis form for pligttopfyldelse i forbindelse med at afdrage på gæld og særligt i forhold til den gæld, som ikke er til venner, familie og det offentlige.

Der er dog også et eksempel på en stor pligttopfyldelse overfor venner og bekendte. Således har Faduma og Muhammed betalt deres gæld af til deres venner og

bekendte i 2010, mens de begge var på nedsat kontanthjælp. For Muhammed var det meget magtpåliggende at få denne gæld ud af verden, idet han er meget stolt og ikke bryder som om at skyldes penge, og derfor var dette en vigtig prioritet for dem. Lige gyldigt om det er afdrag, der betales til venner, banken eller kreditorer påvirker det i høj grad interviewpersonernes rådighedsbeløb. En socialrådgiver i Settlementets Gældsrådgivning i København fortæller i et ekspertinterview omkring gæld og personer på laveste sociale ydelser, at de altid vejleder modtagerne af de laveste ydelser til at stoppe alle afdrag på deres gæld. Dette gør de for at sikre familien et større rådighedsbeløb. Disse familier har nemlig ikke til dagen og vejen, når de ud af fx en starthjælp afdrager gæld. Dette omhandler en form for aktiv coping, hvilket vi vil komme mere ind på i kapitel 4 under afsnittet omkring økonomisk coping og kampen om at få pengene til at slå til.

Når børnene fylder 18 år – Kenneths økonomiske situation

Ændringer i familieforhold og husstandssammensætningen kan også påvirke modtagernes økonomiske situation, og inden for det seneste år har fx flytninger, skilsmisser og flere voksne i husstanden haft indflydelse på interviewpersonernes økonomi og deres rådighedsbeløb. Særligt enlige forsørgere kan mærke en stor forandring, når deres børn fylder 18 år, og de ikke længere får børnefamilieydelse og børnebidrag.

For Kenneth, som er enlig far med to hjemmeboende børn, hvoraf den ældste lige er fyldt 18 år, betyder det, at han bekymrer sig om, hvorvidt familien i fremtiden kan blive boende i huset. Familiens økonomi har i det seneste år ellers ikke været præget af store forandringer siden sidste interview. Kenneth får stadig kontanthjælp og diverse tillægsydelse; boligsikring, børnebidrag m.m., men i den kommende måned vil deres økonomi ændre sig, idet indtægten fra børnefamilieydelsen og børnebidraget halveres, og det kommer familien til at kunne mærke. Budgetterne bygger på Kenneths egne udtalelser og forestillinger om, hvorledes det vil se ud i den kommende tid.

Budgetskema 4: Kenneths budget i 2009 og 2010

Budget:	Detaljeret månedsbudget, 2009 Kontanthjælp (2børn)	I alt	Detaljeret månedsbudget, 2010 Kontanthjælp (1barn)	I alt
Indtægt	Kontanthjælp: 9.300 Boligsikring: 3.022 Børnebidrag: 2000 BF (x 2): 1300	15.622 ¹⁵	Kontanthjælp: 9.480 Boligsikring: 2.300 Børnebidrag: 1000 BF (x 1): 800	13.580
Faste udgifter	Husleje ink. el: 8600 Medicin: 200 Kommunikation: 600	9.400	Husleje ink. el: 8600 Medicin: 200 Kommunikation: 600 Byggelegeplads: 500	9.900
Gæld	Inkassofirma (pga. afdøde kones hospitalsophold og hjemtransport fra Tyrkiet)	400.000	Inkassofirma (pga. afdøde kones hospitalsophold og hjemtransport fra Tyrkiet)	400.000
Rådighedsbeløb		6.222		3.680

Familien vil med nedskæringen have små 4.000 kr. at leve for, og de kommer derfor til at leve endnu mere trængt i fremtiden. Nedskæring i tillægsydelse har særlig betydning for familiens økonomi, idet det under første interview fremgik af budgetgennemgangen, at det primært er tillægsydelse, som familien lever af, da det meste af kontanthjælpen går til de faste udgifter (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010).

Kenneths søn har på nuværende tidspunkt ingen indtægt. På grund af for meget fravær på HF er han droppet ud, men han har planer om at fortsætte som selvstuderende. Som selvstuderende kan han ikke få SU, og derfor forsørger Kenneth ham, da han, stadig føler, at han har forsørgerpligt over for ham. Kenneth fortæller:

Ingen tvivl om at rådighedsbeløbet det dykker nu pga., at Mike er blevet 18. (...) vi mister jo en del kroner husstandsmæssigt på, at Mike han er blevet 18, og der har jeg da været lidt bekymret for, om vi overhovedet kan blive siddende i huset (...). Han er kun lige blevet 18, og jeg har jo stadig forsørgerpligt. Det har jeg jo sådan set stadig – sådan følelsesmæssigt.

Den ”følelsesmæssige forsørgelsespligt” udtrykker sig blandt andet i, at Kenneth ønsker, at sønnen får en uddannelse. Sønnen har planer om en erhvervsuddannelse på sigt, hvor den gymnasiale uddannelse er nødvendig, og det vil Kenneth gerne støtte op om. Derfor finder Kenneth det vigtigt, at sønnen, trods fravær, fortsætter uddannelsen og gør det første år færdigt, så han i det mindste har det at falde tilbage på. Derfor overvejer de heller ikke at søge kontanthjælp til sønnen, hvilket han ellers ville være berettiget til, hvis han blev arbejdssøgende og altså stod til rådighed for arbejdsmarkedet.

¹⁵ Beløbene forekommer, ifølge socialrådgiveren, som tjekkede beløbene efter første interviewrunde, at være ca. 700 kr. for lave. Kenneth er desuden berettiget til at modtage et børnetilskud til enlige forsørgere på 1.181 kr. om måneden. Dette er et beløb, der skal søges om.

Dilemmaet med, at den økonomiske situation forværres, når barnet fylder 18 år, er set hos andre familier i undersøgelsen, og især hos enlige forsørgere, hvor til lægsydelse ofte udgør en stor del af budgettet. I denne familie kan det, som Kenneth nævner, være et spørgsmål om, hvorvidt de kan blive boende i boligen.

Familien har siden Kenneth kom til skade med sin ryg i 2006 levet med en forholdsvis stram økonomi, og det er tydeligt, at familien over denne periode har vænnet sig til at leve med en beskedne økonomi. Automatisk køber de kun tilbudsvare, herunder de billigste og mest usunde fødevarer. De har vænnet sig til, at der er regninger, der ikke kan betales, ikke at have penge og at lide en række afsavn.

Sanktionering og helbredsproblemer

Kenneths situation er præget af, at han ikke kan reagere på de økonomiske incitamenter, da hans rygskaide hæmmer ham i ikke blot at kunne arbejde, men også i at kunne komme til møder på Jobcenteret. I den forbindelse er Kenneth i løbet af det sidste års tid blevet ”trukket” i kontanthjælpen et par gange, fordi han ikke er kommet til møderne, og han har derved været udsat for midlertidig nedsat ydelse. Sanktioneringen af det manglende fremmøde betyder meget, når familiens økonomi kun lige løber rundt. Kenneth fortæller om presset i forhold til aktivering og om at møde op til diverse møder:

K: Jeg har hele tiden haft presset, og derfor er jeg blevet sanktioneret, og jeg har ringet og sagt, jeg kan ikke møde op. Jeg kan ikke gå (...). Der har jeg gået ud én gang, og jeg lå ned to dage efter, hvor jeg simpelthen ikke kunne røre mig ud af sengen [pga. rygsmerter], hvor ungerne var nødt til at handle ind for mig osv. Jeg siger: ”nu er det slut”. De får mig ikke til det der med at rende fra Herodes til Pilatus. Det har hende Jane [sagsbehandleren] så også forstået, så hun kommer her.

I: Okay, det er da meget fint.

K: Ja, det synes jeg også.

I: Men så er du blevet sanktioneret de gange, du ikke er dukket op.

K: Ja ja. Så bliver du lige trukket for en dag eller en uge eller et eller andet. Og så har du bare ikke nået pålæg den uge.

I: Så det betyder meget i den økonomi, I har?

K: Jo jo. En uges sanktionering, det er jo altså – en uges penge, det er næsten, hvad vi har at leve for om måneden, når regningerne er betalt.

I: Hvad gør I så?

K: Låner.

Sanktioneringerne rammer hele familien og betyder fx, at de ikke har pålæg til madpakken den uge. Samtidig har sanktioneringen ingen effekt i forhold til at få Kenneth til at komme til møderne, idet det handler om, at han ikke har mulighed for at bevæge sig derhen pga. sin dårlige ryg. I dag har Kenneths arbejdsmarkeds-sagsbehandler forståelse for hans immobilitet pga. rygproblemerne, og hun kom-

mer i stedet hjem til Kenneth til møder eller sørger for, at han får betalt kørsel, hvilket vidner om en fleksibilitet hos sagsbehandleren i det kommunale system. Flexibiliteten synes dog først og fremmest at være betinget af sagsbehandlerens personlighed og velvilje, og af at Kenneth selv har sagt fra¹⁶.

Udover sanktioneringen har familien generelt stadig en stram økonomi, og dette betyder, at der ikke er plads til ekstra udgifter, hvilket fx har betydet, at de har mistet deres tv-signal og ikke længere kan se tv:

K: Vi gik over til det der Yousee, og hvad var det 329 kroner om måneden, og på det tidspunkt var der simpelthen ikke råd til det, så måtte de bare lukke for signalet.

I: Ok, hvad siger børnene til det?

K: Jeg vil sige, jeg har ikke snakket så meget med dem, som efter at det der antennesignal er forsvundet.[Kenneth griner]

Selvom Kenneth egentlig ser det som en positiv ting for familielivet, at de ikke længere har tv-signal, da de så oftere er sammen, er det alligevel en form for afsavn, særligt fordi det ikke er selvvalgt. Dette er således et nyt afsavn, der er opstået i løbet af det seneste år. Endvidere optræder der i interviewet de samme afsavn som under første interview, og fra Kenneths side handler de primært om at kunne give sin 12-årige datter nogen oplevelser og lave sociale ting sammen med hende. Børnenes trivsel er en af de største bekymringer hos alle de forældre, vi har interviewet. Konsekvenserne af fortsat at være enlige forsørger på kontanthjælp, at have været mange år i systemet og tidligere at have været ramt af lave ydelser viser sig her i en skrøbelig økonomi, som ikke tåler ekstraudgifter. I den forbindelse intensiveres afsavnene og nye afsavn opstår.

Skilsmisse er lig med bedre økonomi – Kavithas eksempel

I forhold til forandringer i husstandssammensætningen ser vi også et enkelt eksempel på, at en families økonomiske situation er blevet forbedret pga. en skilsmisse. Skilsmissen mellem Kavitha og Rajah, som tilsammen modtog, hvad der svarer til én kontanthjælp, gjorde, at Kavitha i dag modtager en fuld kontanthjælp som enlig forsørger og Rajah en fuld starthjælp. I princippet er deres økonomi således forbedret. Dog har de samtidigt dobbelte udgifter til bolig m.m., da de nu bor hver for sig¹⁷.

Kavitha og hendes families økonomiske situation var under interviewet i 2009 meget stram. De fik tilsammen 10.500 kr. udbetalt. Med en husleje på 7.000 kr. og diverse andre faste udgifter betød det, at de havde et rådighedsbeløb på 2.450 kr., som hele familien, to voksne og tre børn, skulle leve for.

¹⁶ Jf. inddeling af sagsbehandlere i tre grundtyper i tidligere undersøgelser: Den regelstyrede sagsbehandler, den personlige sagsbehandler og den faglige sagsbehandler (PLS Rambøll Management, 2000; Andersen (red.), 2008: 119-122). Inddelingerne er foretaget i forbindelse med det sociale arbejde med etniske minoriteter, men kan i denne sammenhæng relateres til sagsbehandling med udsatte borgere generelt.

¹⁷ Vi har desværre ikke deres budgetter fra 2010, da vi kun havde et kort telefoninterview med Kavitha, som for tiden er meget psykisk ustabil.

Budgetskema 5: Kavithas og Rajahs budget i 2009, da parret stadig var gift

Budget:	Detaljeret månedsbudget, 2009 (3 børn)	I alt
Indtægt	Kontanthjælp: 10.500 Boligsikring: ? BF (x3): 1000	11.500
Faste udgifter	Husleje inkl. el: 7000 kr. Kommunikation: 1000 kr. Forsikring: 50 kr. Licens + antenne: 500 kr. Afdrag til gæld: 500 kr.	9.050
Rådighedsbeløb		2.450

Familien havde et meget lavt rådighedsbeløb og havde svært ved at klare sig økonomisk. De havde en høj husleje og fik ikke boligsikring, og det vides ikke, om de ikke har søgt om det, eller hvad årsagerne hertil er. Det kræver aktiv handling at ansøge om boligsikring, idet det er borgerens eget ansvar at ansøge herom. Endvidere kræver det, at der fremvises dokumentation i form af lejekontrakt, lønsedler/ oversigt over indtægt og formueopgørelse med henblik på at få fastsat boligstøttens størrelse. Hvis ingen har hjulpet familien med at ansøge om boligsikring, kan det meget vel være, at de ikke har søgt om boligsikring, da de ikke virker til at have overblik over økonomien eller overskud til selv at være aktive i forhold hertil. I kapitel 4 og 5 vil vi komme nærmere ind på aktiv coping samt denne gruppes barrierer i forhold til at opsøge hjælp.

I dag ved vi, at parret modtager en kontanthjælp samt en starthjælp, hvilket mindst udgør 14.000 kr., og de har således en noget større indtægt end tidligere. Eksemplet indikerer hermed, at familiesammenføring med en kontanthjælpsmodtager ikke skal kunne betale sig – og at de involverede bliver straffet økonomisk herfor, idet deres økonomi bliver betydeligt forringet, og netop forbedret, hvis de går fra hinanden. Hermed kan reglerne indirekte tilskynde til skilsmisse – enten pga. ønsket om en bedre økonomi eller fordi fattigdomstilværelsen generer konflikter og skænderier. Ingen af delene synes hensigtsmæssigt for de involverede børn.

3.4 Fra ingen indtægt til førtidspension – Nu kan regningerne betales

Der er også andre eksempler på familier, hvis økonomiske situation er forbedret i løbet af det seneste år. Mette fik i januar 2010 tilkendt førtidspension og gik således fra ingen indtægt til førtidspension. I dag har familien derfor to indtægter, som består af mandens dagpenge og Mettes førtidspension. Mette fik dog kun tilkendt en brøkpension, idet hun har boet i udlandet i en årrække og derfor ikke er berettiget til fuld førtidspension.

Familien på fem har tidligere udelukkende levet af mandens dagpenge, og familien levede derfor med en stram økonomi, hvilket betød, at regningerne hobede sig op, at gælden voksede, og at de ofte måtte låne af Mettes mor for at kunne betale regninger. I dag er situationen anderledes, hvilket de to følgende budgetter indikerer.

Fakta om brøkpension til førtidspensionister:

Førtidspensionister skal have boet i landet i 40 år efter det fyldte 15. år eller 4/5 af de mulige år efter det 15.

år for at få fuld pension.

Hvis bopælstiden er mindre, fastsættes en brøkpension svarende til forholdet mellem bopælstiden og 4/5 af optjeningsperioden.

Ifølge tal fra Indenrigs- og Socialministeriet er der 20.300 folkepensionister og 8.700 førtidspensionister, der modtager den nedsatte brøkpension (2010).

(Kilde: borger.dk, Rørdam 2010)

Budgetskema 6: Mettes budget 2009 og 2010

Budget:	Detaljeret månedsbudget, 2009	I alt	Detaljeret månedsbudget, 2010	I alt
Indtægt	Dagpenge: 12.000 Boligsikring: 3020 BF: 2835 Børnebidrag: 2835	20.690	Dagpenge: 10.000 Førtidspension: 8.000 Boligsikring: 2300 BF:2935 Børnebidrag:2835	26.070
Udgifter	Husleje: 7.700 Forsikring+a-kasse*:1075 Mobil + internet: 700 Licens: 120 Gæld, afdrag: 1200 Friskole+dagpleje: 1815	12.610	Husleje: 8033 Forsikring+a-kasse*:1075 Mobil+internet: 500 Licens:120 Gæld, afdrag:1700 Friskole+børnehave: 2400**	13.828
Gæld	Bank: 13.000 Mettes mor: ? Hus: 600.000		Bank: 6000 Mettes mor: 11.000 Hus: 500.000	
Rådighedsbeløb		8.080		12.242

* Forsikring rummer udgifter til indboforsikring samt udgifter til bil: vægtafgift + forsikring.

** Stigningen skyldes, at det mindste barn er kommet i børnehave, hvilket er dyrere end den tidligere dagpleje.

Familien modtager børnebidrag til de to af børnene, som Mette har fra sit tidligere ægteskab samt boligsikring, som er blevet lidt mindre efter, at hun modtager pension. Familien har i dag en bedre økonomisk situation end tidligere, hvilket betyder, at de i dag betaler lidt mere af på deres gæld, de har råd til at betale regninger, og de har et større rådighedsbeløb. Når de faste udgifter til bolig, lån, bil, børnenes institutioner og friskole, a-kasse etc. er fratrukket, har familien i beregningen 12.242 kr. tilbage til rådighed, hvilket er ca. 4.000 kr., mere end sidste år, hvor Mette ikke havde en indtægt. Mette fortæller om deres økonomi i dag og betydningen af at få førtidspension:

I: Har du en ide om, hvad I har tilbage til rådighed om måneden, når alle de der faste udgifter er trukket, nu når du har fået førtidspensionen?

M: Det er ikke til den store opsparing, men det er da lidt mere.

I: I har godt kunnet mærke, at der er lidt mere plads i økonomien?

M: Ja, der er plads til at betale regningerne.

I: Ja, det var der ikke før?

M: Nej

I: Så lå de hen eller hvad?

M: Ja eller så måtte vi jo ned til min mor og spørge.

I: Er der andre ting, I synes, I har haft råd til, som I ikke havde før du fik pension?

M: Nej fordi det er jo ikke – hvis du trækker det fra, vi får mindre i bolig-sikring og børnehaven osv., så får jeg faktisk kun udbetalt 4.000 kr. om måneden (...) fordi han [hendes mand] havde jo mit skattefradrag og person-fradrag på hans skattekort, så når vi får det hele summeret op, så har jeg 4.000 kr. udbetalt i førtidspension.

Med den ekstra indtægt i dag oplever familien primært, at de kan betale regningerne, hvilket de ikke kunne før. De behøver derfor ikke længere trække så meget på Mettes mor, som de gjorde tidligere. Deres økonomi er således blevet noget bedre end sidst, men Mette oplever alligevel, at førtidspensionen ikke er så høj, som hun havde håbet på. Både fordi hun kun får brøkpension, men også fordi deres andre indtægter påvirkes af, at hun i dag har en indtægt – fx får de mindre i boligstøtte og mindre i tilskud til børnenes institutioner. Trods dette må deres økonomi objektivt siges at være blevet forbedret betragteligt med tilkendelsen af førtidspensionen.

Brøkpension og dagpenge – stadig skrøbelig økonomi?

Mette modtager tre fjerdedele af en fuld førtidspension, idet hun har været flere år i udlandet. Mette var ikke bevidst om, at denne regel ville ramme hende, da hun søgte pension, og hun blev derfor ret overrasket over det¹⁸. Mette får ca. 8.000 kr. udbetalt i pension og fortæller om at få tilkendt pensionen:

M: Jamen jeg fik den tilkendt i januar og fik første udbetaling i februar, men jeg får kun tre fjerdedele, fordi jeg har været i udlandet. Det synes jeg jo er helt grotesk. Det meste af mit arbejdsliv har jeg været i Danmark, hvor jeg har været aktiv. At man så går ind og går helt tilbage og siger, jamen du har været som au pair i Tyskland og sådan nogle ting (...). De har talt alt med, ligeså snart jeg er udrejst, til jeg kom hjem igen. Og så det når man er

¹⁸ Brøkpensionen er et økonomisk problem for mange starthjælpsmodtagere, hvilket kan være årsag til, at der ikke er mange af vores interviewpersoner på starthjælp, som søger førtidspension trods dårligt helbred og nedsat arbejdsevne.

dansk statsborger, man har jo arbejdet i Danmark. Så synes jeg, det er helt grotesk– enten får det man det vel tilkendt, eller også skulle man ikke.

I: Og det vidste du slet ikke det med brøkpension?

M: Nej det vidste jeg ikke. Det var der ikke nogen, der havde fortalt mig noget om. Så det var en overraskelse (...). Når du har været i udlandet i mere end de der 7-8 år, så bliver du behandlet som udlænding, selvom du er dansk statsborger og har arbejdet og haft hus i Danmark.

I: Hvor meget får du udbetalt så?

M: Knap 8.000.

Mettes mand er på dagpenge og får ca. 10.000 kr. udbetalt. Han har været på dagpenge i snart to år, og de er i dag nervøse for, om han vil blive ramt af regeringens nye udspil i forhold til reduktion af dagpengeperioden. Hvis han ikke finder job inden der er gået to år, risikerer han at ryge ud af dagpengesystemet. I den situation vil han ende på starthjælp, idet han er tysker og kun har været i Danmark i fire år, og han kan dermed ikke få kontanthjælp¹⁹. Hvis dette sker, er de tilbage i samme økonomiske knibe, som da Mette var på starthjælp.

Tilsammen har de i dag 18.000 kr. udbetalt, og deres disponible indkomst ligger til trods for, at denne i 2010 er noget større end i 2009, ifølge OECDs måling, under fattigdomsgrænsen. OECD benytter 50 pct. af medianindkomsten i det enkelte land som grænse, og for en familie på fem personer ligger denne i Danmark i 2010 på 265.692 kr. per familie svarende til en disponibel månedlig indkomst på 22.141 kr. Med en brøkpensionstakst og en dagpengetakst når denne familie hermed ikke op over fattigdomsgrænsen ifølge OECDs fattigdomsdefinition (Schytz Juul 2010).

Hvis man derimod anvender andre metoder, fx standardbudgetmetoden, hvor der ses på familiens rådighedsbeløb og muligheden for et acceptabelt levestandardniveau sniger familien sig lige op over at have, hvad der er anbefalet som minimumsbudget. Ifølge Hansens og Ejrnæs forslag til en fattigdomsdefinition kræves det, at det ækvivalerede rådighedsbeløb er mindre end 4.500 kr. for, at en familie defineres som fattige, og denne familie på har i dag ca. 5.500 kr. i ækvivalerede rådighedsbeløb og falder ifølge denne definition således ikke under fattigdomsgrænsen. I Hansens og Ejrnæs fattigdomsdefinition inkluderes endvidere en måling af afsavn, og det er således kombinationen af et lavt rådighedsbeløb og et antal afsavn, der afgør, hvorvidt en familie er fattig. (Hansen & Ejrnæs 2010).

Denne families ækvivalerede rådighedsbeløb lå ca. 1.000 kr. under fattigdomsgrænsen (ca. 3.600 kr.) i 2009, hvor Mette ingen indtægt havde, og det er således tydeligt, at familien i dag har et større rådighedsbeløb og bedre mulighed for et acceptabelt levestandardniveau end tidligere, hvilket skyldes, at de har bevæget sig væk fra de laveste ydelser og i dag har to indtægter. Men perioden med en meget trang økonomi og et rådighedsbeløb under fattigdomsgrænsen slæber spor med sig, og familien har stadig en stor gæld og oplever en række afsavn som følge af

¹⁹ Du skal have opholdt dig i Danmark, Grønland eller Færøerne i syv år inden for de seneste otte år for at kunne modtage kontanthjælp (borger.dk).

den skrøbelige økonomi, der endnu ikke er kommet på rette kurs. Det tager således tid at rette op på de mange år i fattigdom.

Fortsat gæld, stram økonomi og afsavn

Familien har frem til, at Mette i januar 2010 fik tilkendt førtidspension, måtte låne af familien for at kunne overleve, og de har således opbygget en gæld til Mettes mor, bl.a. fordi de ikke længere kan låne i banken, idet Mette står i Ribers kartotek. Hun skylder ca. en halv million for et hus, som hun boede i med sin eksmand tilbage i 2004. Eksmanden er forsvundet, og Mette hæfter for hele gælden. Hun har søgt gældssanering, men hun fik af vide, at de ikke kan søge om det, så længe ingen af dem har job: ”Vi har søgt, og vi var også i retten, men vi fik af vide, at vi er berettiget til gældssanering, men ikke kan få det så længe han ikke har arbejde (...).” Mette forklarer, at de fastsætter satsen, som man selv skal betale i forhold til ens løn eller faste indtægt, og at man derfor skal være i arbejde til at starte med. I retten fik de dog af vide, at de ikke skulle bekymre sig om den gamle husgæld. Mette udtrykker det således:

Og så er vi så 'safe' så længe, sagde hende i retten jo. De kan ikke gøre os noget (...). Og der løber renter på, men som hun sagde, så giver det jo bare mere i gældssanering næste gang. Hun var så cool, hvad det angik, så det fik os måske til at slappe lidt af og sige okay. Hvis retten er så cool, hvad det angår, så kan vi vel også være det.

Efter samtalen med en sagsbehandler i retten bekymrer Mette sig ikke længere om gælden til huset, da hun regner med, at de senere kan få gældssanering. Udover denne gæld har Mette og hendes mand en gæld til banken, som de hele tiden har betalt af på, også i den periode hvor familien kun havde en indtægt. Endvidere steg deres gæld til familien i denne periode, idet de havde svært ved at klare sig for kun en indtægt:

I: Men hvordan har det så været frem til januar – har I så kunnet leve af de penge, I havde?

M: Det har vi jo været nødt til. Og når vi ikke har kunnet, så har vi jo så måttet låne af familien. Der er jo ikke andre steder, man kan låne, når man ikke får nogen indkomst. Så siger banken også nej.

I: Ja, så har I fået mere gæld i den periode der?

M: Ja. Også fordi kommunen går ind og ser på – de ser da godt nok på, hvad man har af indkomst og udgifter, men de går ikke ind og siger, I har jo lige et lån, I skal afbetale, så ting som nye briller og andre ting, vil de ikke give penge til.

Mettes og hendes mands økonomi ser således fornuftig ud på papiret i dag, idet de har to indtægter, og der tages således ikke hensyn til afdrag på gælden, og at deres rådighedsbeløb er påvirket heraf, når de har søgt om ekstra støttemidler. Dette betyder, at Mette fx fik afslag om tilskud til briller, selvom de ikke selv har råd til brillerne. Familien har hele tiden betalt 1.200 kr. i afdrag på deres banklån hver måned, hvilket var et højt beløb, da de kun havde en indtægt. I dag, hvor deres økonomi er lidt bedre, betaler de hver måned 1.700 kr. af på afdrag til deres gæld: 500 kr. til Mettes mor og 1.200 kr. til banken. Med et højere rådighedsbe-

løb kan de i dag således også afdrage til Mettes mor, som de i alt skylder 11.000 kr.

På denne måde er deres økonomi i dag blevet mere rummelig, men de oplever stadig en række afsavn, som særligt børnene mærker i og med, at de gerne vil kunne det samme som deres legekammerater. Afsavnene afspejler sig fx i, at der ikke er råd til ferier og udflugter for børnene. Interviewet foregår lige omkring sommerferien, og Mette fortæller: ”Altså vi bliver jo herhjemme – ellers så er det allerhøjest at tage ned og besøge vennerne og bo hos dem”. Ifølge Mette taler hendes mindste søn en del om at komme i Legoland, men familien har ikke råd til det på nuværende tidspunkt: ”Altså den mindste snakker om, at han gerne vil i Legoland”. Mette fortæller, at der altid er ting, de ønsker sig, og de sammenligner sig med jævnaldrende og ønsker sig det samme, som de har: ”(...) der er altid ting, de gerne ønsker sig. Det der med, at alle andre har en Nintendo Wii, og vi ikke har en Wii. Det, synes de, er lidt mærkeligt. Så det er jo helst ud og lege med nogen, der har sådan en”. Der er således stadig afsavn at mærke i denne familie, selvom økonomien er blevet bedre. Endvidere er familien stadig afhængig af Mettes mor, som de for nylig måtte låne penge af til den største af børnenes skoletur til Prag. Familien mærker således stadig, at de ikke har økonomiske midler til at gøre det samme, som andre familier. Familien bliver stadig nødt til at låne lidt indimellem, og de mangler samtidigt også at betale en del af deres gæld. Selvom de ikke længere er på de laveste ydelser, er deres økonomi således stadig skrøbelig og påvirket af en lang periode med en stram økonomi.

4. Coping – og tilpasningsstrategier i forhold til den økonomiske knaphed og beskæftigelsespresset

I kapitel 3 har vi set, hvorledes de laveste ydelser påvirker modtagernes økonomiske situation. Men modtagerne er ikke blot passive ofre for omstændighederne. De reagerer på de laveste ydelser og søger at håndtere de forandringer og vanskeligheder, som de laveste ydelser fører med sig. De anvender og udvikler teknikker i forbindelse med at være uden arbejde og at være fattige, og de er således aktører, der handler i forhold til deres livsbetingelser, og som løbende tilpasser sig de nye vilkår og omstændigheder. Hermed finder der en tilpasning og udvikling af overlevelsesstrategier sted, og det er disse processer, som vi kalder *coping- og tilpasningsstrategier*.

I de tidligere rapporter har vi også analyseret modtagernes coping- og tilpasningsstrategier, og vi vil i denne rapport særligt fokusere på forandringer heri siden sidste interview. Derfor vil vi her analysere, hvorvidt modtagerne anvender samme strategier som for et år siden, om disse har udviklet sig, og hvad der har indflydelse på eventuelle udviklingsprocesser.

Begrebet coping

Begrebet coping er ofte brugt inden for sundhedspsykologien og medicinsk sociologi i forhold til, hvordan mennesker reagerer på sygdomme, og inden for sociologien kan det anvendes om den problemhåndterende adfærd, som personer møder livets krav og mål med. Copingbegrebet har også slægtskab med det bredere empowermentbegreb, der defineres som processer, hvorigennem underprivilegerede grupper kan forbedre deres evner og muligheder for at skabe, mestre og håndtere ressourcer (Andersen & Larsen 2004).

Sociologerne Kaul & Kvande (1991) skelner med baggrund i forskning om arbejdsløses handlingsmønstre mellem coping (*mestring*) og tilpasning. Coping refererer til den problemløsende adfærd, som er handlinger, der er rettet mod at ændre arbejdsløshedssituationen, mens tilpasning refererer til aktiviteter og strategier, som ikke sigter mod at få traditionelt lønarbejde, og som folk enten tvinges ud i eller selv ønsker som alternativer til lønarbejdet (Kaul & Kvande 1991). De laveste sociale ydelser begrundes politisk med, at de fremmer en beskæftigelsesrettet adfærd, der resulterer i jobansættelse og selvforsørgelse. I denne optik vil strategier som aktiv jobsøgning, praktikophold, vedligeholdelse af netværk af tidligere arbejdskolleger eller rekvalificeringsstrategier betragtes som udtryk for en *proaktiv* løsningsfokuseret coping. Virkeligheden er imidlertid, at ikke alle modtagere af de laveste ydelser kan anvende denne tilsigtede copingstrategi, idet fx manglende kompetencer, helbredsproblemer eller sociale problemer gør en jobstrategi urealistisk. I denne situation udvikles *reaktive* copingstrategier i form af tilbagetrækning og tvungen tilpasning til situationen på de laveste ydelser.

De laveste sociale ydelser medfører såvel ydre som indre påvirkninger, og oplevelsen af arbejdsløsheden og særligt fattigdommen og afsavnene fordrer følelsesfokuseret coping. Man kan skelne mellem problemfokuseret coping, som er mu-

lig at anvende, når situationen lader sig påvirke, og følelsesfokuseret coping som må anvendes, når det vurderes, at der intet kan gøres. De to processer er imidlertid som oftest tæt forbundne (Lazarus 2006). For at kunne vise hvilke processer, der muliggør succesfuld coping, har vi endvidere anvendt begreberne: sammenhæng, begribelighed, håndterbarhed og meningsfuldhed (Antonowsky 2000:33-50)²⁰.

Forskellige typer af coping- og tilpasningsstrategier

I den første rapport fra den kvalitative undersøgelse fremgik det, at interviewpersonerne udvikler forskellige strategier til at imødegå de betingelser, som de laveste ydelser resulterer i, og at disse rettes mod forskellige arenaer. Der udvikles særligt strategier, der er rettet direkte mod arbejdsløshedssituationen og arbejdsmarkedet, og som viser sig i konkrete handlinger i form af aktiviteter som fx personligt fremmøde hos potentielle arbejdsgivere, drøftelser om praktik og job med sagsbehandleren i Jobcenteret, mens andre strategier er rettet mod de økonomiske forhold, herunder opprioritering af ting og aktiviteter, som de mener, øger børnenes trivsel, og afværgelse af mulige afsavn, der vil gå ud over børnene gennem nedprioritering af egne behov eller forøgelse af ressourcerne via fx gældsættelse.

Nedenstående skema sammenfatter de idealtypiske former for coping – og tilpasningsstrategier samt de konkrete handlinger, som var kendetegnende for interviewpersonernes håndtering i 2009.

²⁰ I rapporten *Livet på laveste sociale ydelser* samt i artiklen *Laveste sociale ydelser og copingstrategier* indgår en nærmere beskrivelse og uddybning af copingbegrebet samt af vores anvendelse heraf (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010: 63-74, Müller, Andersen, Ejrnæs, Hansen & Larsen, 2010).

Idealtypiske coping- og tilpasningsstrategier	Handlinger/tiltag
Forandringsrettet og problemløsende coping (Proaktiv og langsigtet coping)	<ul style="list-style-type: none"> • Jobsøgning • Aktivering • Praktikophold • Uddannelse • Deltagelse i kurser • Ansøgning om økonomisk støtte (til fritidsaktiviteter/julehjælp m.m.)
Desperado-coping (Proaktiv og kortsigtet coping)	<ul style="list-style-type: none"> • Gældsstiftelse • Sort arbejde • Tyveri • Valg af samlivs- og boform for at undgå lave ydelser ved at undlade at bo sammen • Spille lotto eller lignende • Samle flasker
Reflekteret tilpasnings- og tilbagetrækning (Reaktiv og langsigtet tilpasning)	<ul style="list-style-type: none"> • Ansøgning om førtidspension • Afventning på pensionsafgørelse vedr. førtidspension eller opnåelse af folkepension ved 65-årsalderen • Budgetplanlægning • Økonomisk (ned)prioritering og begrænsning • Genbrug og tilbudsjagt
Resigneret tilpasnings- og tilbagetrækning (Reaktiv og kortsigtet tilpasning)	<ul style="list-style-type: none"> • Sygeliggørelse/at befinde sig i en sygerolle • Indtræden i en husmoderrolle • Modtagelse af hjælp fra familie og venner • Laden-stå-til

De fire typer af strategier kan placeres på i et koordinat mellem langsigtede strategiske handlinger og kortsigtede dag-til-dag afværgemanøvre samt proaktiv og reaktiv håndtering, hvor den forandringsrettet og problemløsende coping fx er udtryk for en proaktiv langsigtet coping (jf. figur og nærmere beskrivelse i Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010: 89-91).

I det følgende afsnit vil vi fokusere på interviewpersonernes strategier i forhold til, hvordan de i løbet af det seneste år har håndteret den økonomiske knaphed, som de laveste ydelser fører med sig.

4.1 Kampen for at få pengene til at slå til

I forhold til at håndtere den stramme økonomi og de fattigdomsprægede situationer, som opstår som følge af de laveste sociale ydelser, fremgår det af interviewene, at familiernes økonomiske copingstrategier er præget af nedprioriteringer og begrænsninger i forbrug samt for norges vedkommende nøje budgetplanlægning, hvilket de også var for et år siden. I forhold til forbrug foregår der en evig jagt på tilbudsvare og billige varer, særligt i forhold til dagligdagsvarer og tøj til forældrene, som ofte også køber genbrugstøj til sig selv. Derimod er det lidt blandet, hvorvidt der købes genbrugstøj til børnene. Et gennemgående træk i børnefamilierne er, at forældrene nedprioriterer egne behov med henblik på at have mere til

rådighed til børnene. Børnenes trivsel er således stadig i centrum, ligesom den var i 2009.

For de fleste af interviewpersonerne er det en kamp at få pengene til at slå til, og særligt for børnefamilierne handler det om at forvalte de eksisterende ressourcer på en fornuftig måde, så pengene strækker så langt som muligt, da det er meget vigtigt for forældrene, at der er mad i køleskabet, og at huslejen bliver betalt. I interviewene fremgår det, at enkelte af de enlige lever med, at der fx ikke er penge til mad sidst på måneden, og en enkelt af de enlige interviewpersoner har i år sagt sin lejlighed op og bor midlertidigt hos en kammerat, da han ikke havde penge nok til husleje og forbrug. Der er således visse karakteristiske forskelle mellem enliges og børnefamiliers prioriteringer og copingstrategier.

Opsigelse af lejlighed som reaktiv tilpasning eller desperado-coping

31-årige Jim, som i dag er på almindelig kontanthjælp, har sagt sin lejlighed op og er flyttet ind hos en kammerat, hvilket betyder, at han ikke sit eget hjem længere, men at han har flere penge til rådighed end tidligere. Han har i dag ingen faste udgifter, da han kun bidrager til kammeratens husleje, hvis han har råd til det. Dette betyder, at Jim i dag fx har penge til mad sidst på måneden, hvilket han ikke havde før. Det var tidligere en kamp at få pengene til at slå til, hvilket var medvirkende til, at han opsagde sin lejlighed. Dette kan betragtes som en refleksiv reaktiv tilpasningsstrategi, da det er en reaktion på hans situation samtidigt med, at han har gjort sig strategiske overvejelser om udbyttet heraf – vejet fordele og ulemper op mod hinanden. Han vil egentlig gerne have sin egen lejlighed igen på et tidspunkt, men han oplever ikke, at han har råd til det før, han får en læreplads og får en lønindtægt. Han har ikke mulighed for at låne i banken til indskud, da han står i Ribers kartotek.

Jim, som har været på kontanthjælp siden han var 18 år, afbrudt af kortere perioder med uafsluttede lærepladser og misbrugsbehandling, passer ind i den gruppe af unge kontanthjælpsmodtagere under 25 år, som socialrådgiver Lene Nedergård (2009) har beskrevet. Gruppen har en lang række sociale problemer. De færreste har en uddannelse over folkeskoleniveau, mange har dårlige erfaringer med uddannelsessystemet, og de har problemer udover ledighed som fx manglende bolig, gæld, misbrug og helbredsproblemer (Nedergård, 2009). Jim har tidligere haft misbrugsproblemer, og han har på nuværende tidspunkt en stor gæld, ingen bolig samt problemer med at få en uddannelse. Han søger ihærdigt efter en praktikplads, men der er mangel på pladser, særligt til voksenlærlinge. Hermed er Jim i en skrøbelig og udsat position. Han er afhængig af kammeratens velvilje og kan ende som hjemløs, hvis kammeraten bliver træt af ham. Endvidere synes fremtidsudsigterne til en læreplads usikre, idet han har ventet i over et år nu. På denne vis kan hans økonomiske copingstrategi forekomme kortsigtet og desperat i og med, at opgivelsen af egen bolig hjælper på hans situation her og nu, men den ikke er fordelagtig på den lange bane.

Forældres beskyttende strategier overfor deres børn

Hvor Jims løsning var at opsigte sin lejlighed, er det for forældrene magtpåliggende, at børnenes basale behov opfyldes, dvs. at de har et hjem, og at der er mad på bordet. Endvidere prøver forældrene så vidt muligt at opfylde børnenes materielle og sociale behov. Særligt i forhold til fx julegaver og aktiviteter i sommerferien

gør forældrene meget for, at børnene skal få og opleve det samme som deres jævnaldrende. Det er især i forbindelse med højtider og ferier at fattigdommen opleves, idet det kræver en del ekstra økonomiske ressourcer fx at holde jul eller tage i Lalandia eller Legoland med børnene.

I hverdagen er forældrene generelt gode til at forvalte de eksisterende ressourcer, og de får pengene til at strække langt. Forældrene er ofte meget rationelle i deres indkøb og kreative i deres madlavning. Anja, som er mor til Kasper på 11 år og gift med Lars, fortæller:

A: Vi kigger meget i tilbudsaviser og sådan noget. Der var et tilbud oppe i Super Best i går, hvor der var fem pakker kød for 100 kr. Så det snupede vi da. Det er billigt jo. Det kan man lige så godt, men vi har ikke så stor en fryser, så man kan jo ikke fylde den op til randen (...). Men nu har vi mast det lidt, så kan der være fem pakker. Men så skal vi nok overleve. Vi har levet på havregrød.

I: Så i er også kreative?

A: Ja, vi går ikke sultne i seng (...). Jeg skal nok finde på noget. Nogle gange, så laver mig og Kasper kartoffel-frikadeller. Det er kartoffelmos, jeg laver, og så laver vi dem lige som frikadeller på panden.

Familien har således udviklet nogle praktiske overlevelsestrategier i hverdagen, som blev yderligere udfordret i den periode, hvor de levede uden strøm. Her hængte Lars fx smør og mælk i en pose ud af vinduet, så det kunne holde sig, og Anja varmede mad på en fonduebrænder, og hun fortæller stolt, at det var hendes ide. Denne udvikling af praktiske overlevelsestrategier er udtryk for en reaktiv tilpasning, hvor de prøver at (over)leve med de forudsætninger, de har. Deres coping - og tilpasningsstrategier er afværgemanøvrer, som handler om overlevelse fra dag til dag. Bekymringerne om børnenes trivsel genererer i denne familie nye overlevelsestrategier. Anja og Lars havde i perioden uden strøm store bekymringer for deres søn, idet han fik maveproblemer i forbindelse med at leve af dåsemad, hvilket gjorde, at de desperat opsøgte hjælp ved Frelsens Hær og ved Socialforvaltningen for at få tilsluttet strømmen igen, jf. afsnit 3.2. Familien opsøger således hjælp, når det virkelig brænder på, men der er tale om brandslukning og ikke langsigtet hjælp, der kan forandre deres levkår. Familien har ikke ressourcer til selv at ændre deres situation, ej heller ressourcer til at opsøge hjælp eller kendskab til steder, hvor de kan få hjælp til det, hvilket vi vil komme nærmere ind på i kapitel 5.

Kampen for at tilfredsstille de mest basale behov er særlig stor hos forældre, da de, som de fleste forældre, er enormt ansvarsfulde i forhold til deres børns trivsel. For eksempel har Muhammed fortalt, at han har ligget søvnløs om natten i den periode, hvor de var ramt af 300/450-timers reglen, da han bekymrede sig for, hvordan han skulle få mad på bordet til sine børn. I disse to familier, der her er nævnt, ser vi, at særligt mandens rolle som forsørger bliver udfordret, hvilket gør, at særligt mændene føler afmagt og desperation: Lars i forhold til at få et job og Muhammed i forhold til at få tilkendt en førtidspension. Bekymringerne kan forårsage stress i forhold til at få pengene til at række.

Materielt-handlingsorienterede strategier

I en norsk undersøgelse af forældres strategier i forbindelse med at skærme børn mod konsekvenserne af at leve med en lav indtægt skelner Anne Brita Thorød mellem *materielt-handlingsorienterede strategier*, hvor forældrene søger at give barnet en normal barndom, hvor det kan deltage i den forbrugsorienterede kultur, og *pædagogisk-værdiorienterede strategier*, hvor forældrene erkender, at de ikke har lige så mange penge som andre og derfor må leve et anderledes liv. Med de pædagogiske strategier søger de bl.a. at kompensere for mangler ved at give gyl-dighed til ting, der ligger udenfor den dominerende kultur samt at få børnene til at forstå den situation, som de er i (Thorød 2006: 25, 38). Vi ser eksempler på begge strategier i vores datamateriale. For eksempel anvender Kenneth en pædagogisk-værdiorienteret strategi i forbindelse med, at de ikke længere har råd til tv-signal, idet han betragter det som en positiv forandring for familielivet, da de får mere samvær, jf. afsnit 3.3. Vi ser dog flest eksempler på de materielt-handlingsorienteret strategier, og disse former for økonomiske copingstrategier har generelt ikke ændret sig meget over det seneste år.

Forældrenes ihærdige forsøg på at sikre, at børnene skal leve en normal barndom, omhandler primært at give børnene samme adgang til forbrugsgoder som deres jævnaldrende, og at de kan deltage i aktiviteter på lige fod med andre. Strategierne lægger op til lighed, men forældre med få ressourcer har svært at dække børnenes behov. Lars fortæller om at forsøge at opfylde behovene for deres 11-årige søn:

L: Det vi mest har brug for, det er at få en portion penge, så vi kan foretage os noget med Kasper. Aktiviteter. For eksempel kan man for tage en tur på bakken. Det behøver jo ikke at koste alverden, for det er jo gratis. Det koster jo ikke noget at komme ind. Eller noget andet. Tage i Bonbon land eller Zoologisk have eller et eller andet.

(...)

I: Køber I nogensinde i genbrugsforretninger?

A: Nej, det gør vi ikke.

L: Han vil jo gerne have det der modetøj.

A: Det er klart jo, hvem vil ikke det. Det vil vi jo gerne alle sammen.

De attraktive aktiviteter er alle, nogle, der er bekostelige, og familien går heller ikke på kompromis med at købe moderigtigt tøj til sønnen. Han skal gå i det samme som de andre, og det er generelt vigtigt for forældrene, at deres børn ikke skiller sig ud. Thorød har i sin undersøgelse interviewet både børn og forældre i samme familier, og her fremgår det, at forældrene rapporterer om en noget vanskeligere økonomisk situation end børnene, hvilket peger på, at det i nogen grad lykkes forældrene at skærme dem mod konsekvenserne af en knaphedsøkonomi (Thorød 2006: 7-8). For at afskærme børnene og få råd til forbrugsgoder og aktiviteter til børnene anvender forældrene forskellige praktiske strategier, som ned-

prioriteringer af egne behov²¹ og tilbudsjagt. Endvidere anvender nogle forældre genbrug, nogle får hjælp fra familie og venner, mens andre optager gæld ved fx at købe på kredit. Enkelte ansøger om hjælp og støtte hos offentlige og frivillige hjælpesystemer, hvilket vi kommer nærmere ind på i kapitel 5.

4.2 Coping via forøgelse af ressourcerne

For at forøge ressourcerne ser vi bl.a., at interviewfamilierne i løbet af det seneste år har optaget gæld, enkelte har søgt julehjælp, mens andre har fået hjælp af familier og venner. Den sidste form for forøgelse af ressourcer er svar at kortlægge, da interviewpersonerne ikke helt er bevidst om, hvor meget hjælp de reelt får fra familien. Det er særligt børnefamilierne, der får hjælp til børnenes udgifter fra bedsteforældre eller forældrenes søskende. Således blev Kenneths datters lejr tur betalt af hans søster og Mettes datters skoleudflugt til Prag blev betalt af hendes mor. Til tider er pengene til låns, og andre gange er det foræring. Det er få af interviewpersonerne, der søger julehjælp eller anden form for økonomisk hjælp fra velgørende organisationer eller offentlige hjælpesystemer. Få har inden for det seneste år søgt om enkeltydelser hos kommunen til fx lejr tur, tøj eller fritidsaktiviteter til børnene, men der er en tendens til, at hvis de først har sat sig ind i ansøgningsprocedurer og kender til steder, hvor de kan søge hjælp, så søger de støtte til flere forskellige ting. Det er således de samme interviewpersoner, der søgte hjælp i 2009 og i 2010.

Udover dette er det stadig gældsstiftelse, der er en af de mest anvendte strategier, og det er for mange en nødvendighed for at klare sig igennem hverdagen. At optage gæld er således en overlevelsesstrategi, og særligt 300/450-timers reglen resulterer i denne form for coping, idet familierne ikke har råd til både at betale deres faste regninger og have penge til mad. For eksempel endte Lars og Anja med at låne penge af rockere, da de var ramt af 300/450-timers reglen. Gældsstiftelsen er hermed udtryk for en desperat handling, og gælden kan i sidste ende fastlåse personer i den økonomiske trange situation eller forværre denne. Vi så således i kapitel 3, hvorledes afdrag på gæld har indflydelse på interviewpersonernes rådighedsbeløb i en lang periode og dermed deres levekår.

Afdrag på gæld og gældsrådgivning for personer med lav indkomst

Socialrådgiveren fra Settlementets Gældsrådgivning, som vi har interviewet, fortæller, at Gældsrådgivningen særligt har svært ved at hjælpe og vejlede borgere omkring deres gæld på det grå lånemarked/ private pengeudlånere. Gæld til fx rockere og andre lånehajer kan Gældsrådgivningen ikke stille noget op over for, og folk føler sig ofte truet, og derfor betaler de ligegyldigt, hvordan deres økonomiske situation ser ud. Derimod kan Gældsrådgivningen hjælpe borgere med lav indkomst, der har mistet overblikket over deres økonomi og gæld via vejledning om økonomisk prioritering, kontakt til låneudbydere, udsættelse af afdrag og

²¹ Forældrenes nedprioritering af egne behov kan medføre en isolation af de voksne, idet de sociale aktiviteter og sociale relationer nedprioriteres. Sociale relationer opretholdes og udvikles bedst, hvis der er mulighed for at glæde andre. Opretholdelsen af gensidig anerkendelse kræver et materielt og mentalt overskud til at være noget for andre end sig selv. Når forældrene *frarøves* muligheden for at "glæde andre" og ikke har ressourcer til at indgå i gensidige sociale relationer, kan resultatet blive en selvforstærkende ond cirkel af tilbagetrækning, social isolation, tab af netværk, yderligere tab af selvværd osv. (Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010).

evt. spørgsmål omkring gældssanering. Men der er, ifølge socialrådgiveren, ikke mange borgere, der er på de laveste ydelser, som anvender Gældsrådgivningen, hvilket er ærgerligt, da manglende overblik og forkert prioritering ofte kan forværre deres økonomiske situation. At borgere på de laveste ydelser ikke foretager denne form for aktive coping og selv prøver at forbedre deres situation hænger sammen med, at mange af dem ikke har ressourcerne til selv at være opsøgende og foretage sådanne aktive og fornuftige handlinger, da flere er gået helt i baglås over for deres økonomiske situation.

Socialrådgiveren råder, som nævnt tidligere, borgere på laveste ydelser til at stoppe alle afdrag på gæld, da der ofte reelt kun er penge til at betale de mest basale regninger samt mad og almindeligt hverdagsforbrug. Hvis banken selv trækker afdrag, kan de fx flytte bank, og Gældsrådgivningen hjælper fx med at skrive breve til kreditorer for at udskyde afdragene. Mange på de laveste ydelser har slet ikke nok at leve for, når regninger og afdrag er trukket, hvilket også fremgår tydeligt af vores interviewpersoners budgetter. For eksempel er det svært at forstå, hvorledes Faduma og Muhammed har kunnet betale gælden af til deres venner og bekendte her inden for det seneste år, mens de begge har været på nedsat konthjælp.

At få gælden ud af verden er vigtigt for flere af interviewpersonerne, og vi ser således også eksempler på, at tre af husstandene i interviewudvalget er i gang med eller overvejer at søge en gældssanering. Hvis de får gældssaneringen, kan det give luft i deres økonomi og ikke mindst en indre ro, idet det for dem, der skylder så store beløb, som der er tale om, opleves som en tung byrde at have på sig, især da de på ingen måder kan afdrage den på offentlige forsørgelsesydelse. At ansøge om gældssanering og undersøge det er udtryk for en aktiv coping, hvor interviewpersonerne søger at ændre deres vilkår. Det er Mette, Jan og Miriam og hendes mand, der er i gang med at søge/ undersøge gældssanering, og det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at de alle tre er forholdsvis ressourcerstærke – har uddannelse og/ eller mange års erhvervs erfaring. Dette indikerer, at det er de mere ressourcerstærke, der anvender de proaktive strategier, mens de ressourcesvage oftere tilpasser sig deres situation, hvilket hænger udmærket sammen med en tese om, at økonomisk pres avler passivitet og afmagt hos de mindst ressourcerstærke (Goul Andersen 2010: 36).

4.3 Modtagernes tilpasnings – og copingstrategier i forhold til arbejdsmarkedet

I interviewgruppen ser vi eksempler på såvel proaktiv coping som reaktiv tilpasning i forhold til beskæftigelsespresset og arbejdsløshedssituationen. På mange måder hænger interviewpersonernes copingstrategier i forhold til deres beskæftigelsesposition og deres fremtidsudsigter og -planer sammen. De, som ønsker at arbejde og ser sig selv i et job i fremtiden, anvender jobsøgningsstrategier, mens de, der ikke oplever at kunne varetage et ordinært job, er i gang med at ansøge om førtidspension, overvejer det eller endelig forholder sig helt passivt til deres situation.

For syv af interviewpersonerne er deres strategier lykkedes, og de er kommet væk fra de laveste ydelser og har opnået deres ønske om arbejde, uddannelse eller førtidspension. Tre er kommet i job, en i uddannelse og tre på førtidspension.

Strategierne er kun for én enkelt interviewperson lykkedes inden for det seneste år, og denne var rettet mod førtidspension, mens resten havde opnået at komme i job/ uddannelse eller på førtidspension inden interview 2009, og der er således ingen eksempler på succesfulde jobrettede strategier allerede inden for det seneste år²².

Fire interviewpersoner har i løbet af det seneste år anvendt proaktive jobsøgningsstrategier, men uden succes, hvilket de også gjorde under interview 2009. De ønsker at komme i job, men dette er endnu ikke lykket, mens otte andre interviewpersoner anvender reaktive tilpasningsstrategier, som ikke er rettet mod at komme i job. Tre af disse er i gang med at ansøge om førtidspension, og de anvender en reflekteret tilpasningsstrategi, som er handlingsorienteret imod en pension. De resterende fem interviewpersoner forholder sig mere passivt til deres situation og handler ikke aktivt, men tilpasser sig situationen og trækker sig tilbage. Her er tale om resigneret tilpasnings- og tilbagetrækningsstrategier, hvor et par stykker overvejer førtidspension, uden at de dog handler aktivt i forhold hertil. To af interviewpersonerne er traumatiserede flygtninge, for hvem det kun handler om deres helbred og at få det bedre, og de har derfor ingen fremtidsplaner i forhold til deres beskæftigelsesmæssige status.

Der er altså dobbelt så mange af interviewpersonerne, hvis fremtidsudsigter enten er en førtidspension eller et bedre helbred frem for jobplaner. Deres strategier er præget af en oplevelse af, at de ikke *kan* reagere på de økonomiske incitamenter, og førtidspensionen opleves som et tvungen alternativ til lønarbejdet, og der er derfor tale om reaktive tilpasningsstrategier, jf. Kaul og Kvandes (1991) skelnen mellem coping og tilpasning. Som beskrevet er det kun en mindre andel, der har opnået målet med deres strategier og således oplevet at deres coping- eller tilpasningsstrategier har været en succes. Vi ser således flest eksempler på det modsatte, hvor hverken jobsøgning eller ansøgning om førtidspension er endt med de ønskede resultater, og hermed befinder interviewpersonerne sig i et limbo mellem de laveste ydelser og beskæftigelsespresset uden reelle muligheder for at handle sig ud af deres situation.

Jobsøgning og proaktiv coping uden succes

Miriam, Lars, Faduma og Jim har indenfor det seneste år været i gang med at søge efter job, hvilket de også var i gang med under interviewet i 2009. De har over en lang periode anvendt proaktive løsningsfokuserede copingstrategier som aktiv jobsøgning, herunder uopfordret besøg på virksomheder, søgning af lære- og praktikpladser, kontakt til tidligere arbejdsgivere samt uddannelses- og aktive-ringsaktiviteter, men uden at det er lykkedes dem at opnå en fast ansættelse.

Lars har haft forskellige ufaglærte jobs, men er også blevet fyret igen, og hans strategi er på denne måde lykkedes, men han har generelt svært ved at fastholde et job. Han er i det seneste år blevet fyret fra et job, da virksomheden lukkede

²² For at læse om succesfulde jobrettede strategier jf. afsnittet "Hvem virker de problemløsende copingstrategier for" i rapporten: *Livet på laveste sociale ydelser*, hvor de succesfulde copingstrategier og bevægelserne inden interview 1 er beskrevet (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010: 67-70).

pga. finanskrisen og fra et andet job, fordi han overtrådte reglerne ved at have taget sin søn med på arbejde. Men i og med at Lars ofte finder jobs igen, er han optimistisk i forhold til at få jobs i fremtiden, mens Miriam derimod er ved at miste noget af troen på, at hun kan finde et job, særligt pga. finanskrisen. Trods ihærdig jobsøgning og uopfordret besøg hos virksomheder har hun stadig svært ved at få foden ind på det danske arbejdsmarked. Hun har søgt adskillige jobs, men får konstant af vide, at de ikke ansætter folk lige nu. Samtidigt har det været svært at finde en praktikplads, idet hun oplever, at revisionsfirmaerne ikke vil have praktikanter fra kommunen. Miriams mand fortæller:

Hun har søgt, men revisionsfirmaerne de vil ikke have praktik fra kommunen. Det kan ikke betale sig (for dem), de skal bruge for meget tid på det (...). Vi tænker, at hvis krisen bliver ved, og hun ikke kan blive ansat, så åbner vi selv et revisionsfirma. Det er eneste mulighed.

At åbne eget revisionsfirma anses således som næste handlingsstrategi og som den eneste løsning på, at Miriam kan komme til at arbejde. Dette kan dog kun lade sig gøre, hvis de kan låne penge et sted, hvilket kan være svært, når de har fået gældssanering. Hvis dette ikke lykkes, overvejer de at forlade Danmark – så er der ikke flere muligheder tilbage her, og Miriams mand vil ikke have, at Miriam skal ende som ham:

Altså jeg tænker først, at nu går vi efter, at vi i september [2010], hvis vi får mulighed for det, så åbner vi et firma. Og hvis det ikke kan lade sig gøre, så forlader vi Danmark. Vi kan ikke mere. Det går ikke. Hun skal ikke få det ligesom mig. Jeg har været på alle afdelinger på sygehuset.

Miriam's coping har til trods for, at denne er præget af en opsøgende og løsningsfokuseret tilgang, ikke båret frugt, og hun er efter mange års jobsøgning stadig på starthjælp, selvom hun handler efter regeringens hensigt. Familien er derfor ved at opgive håbet om en bedre tilværelse i Danmark.

Manglende succesoplevelser og handlemuligheder – fra proaktiv coping til reaktiv tilpasning?

Flere af interviewpersonerne er, som vi så i kapitel 2, fanget i kontanthjælpssystemet og har svært ved at komme videre herfra, også selvom de er aktivt jobsøgende. For eksempel har 31-årige Jim siden interview 2009 søgt efter en læreplads, men en sådan har det ikke været til at opdrive. Jim har ingen uddannelse og ingen stabile erhvervs erfaringer, men vil gerne være maler og går nu på teknisk skole. Han vil gerne i voksenlære for at få et ”rigtigt” arbejde, så han kan tjene sine egne penge og komme ud af systemet. Jim har været i systemet siden han var 18 år afbrudt af korte perioder med ufaglærte jobs, misbrugsbehandling og en enkelt læreplads, som ikke endte med et job. Indenfor de seneste par år, også under første interview, har han gået efter at komme i voksenlære som maler, men uden succes.

Jim opretholder et optimistisk syn på fremtiden og på sine muligheder for at få en læreplads – *for det bliver man jo nødt til* – som han siger. Men spørgsmålet er, hvor længe denne optimisme kan opretholdes, hvis han kun løber ind i nederlag og afvisninger. Det er set blandt andre interviewpersoner, at lang tid i systemet med negative oplevelser kan påvirke copingstrategierne hen imod en mere reaktiv

tilpasning. For eksempel fortalte Kenneth under interview 2009, hvorledes to et halvt år i systemet, hvor han ventede på behandling, gjorde ham parat til at overveje at ansøge om førtidspension, selvom han allerhelst ville arbejde igen. Ventetiden, og det at der ingen udvikling var i gang, påvirkede hans copingstrategi hen imod en mere reflekteret tilpasningsstrategi, hvor han gjorde sig overvejelser om at ansøge om førtidspensionen. I dag er han i gang med at blive afklaret for at kunne blive indstillet til pension (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen 2010).

Den løsningsfokuserede coping med aktiv jobsøgning kan for disse personer, som efter et år stadig er i samme situation som sidst, opleves som meningsløs, og handlemulighederne kan føles udtømte, når der ikke er udsigt til forandringer, og strategierne ikke lykkedes. Dette kan i sidste ende føre til en tilpasning og passivitet i forhold til situationen. Med Jims mange år i systemet kan det frygtes, at hvis han ikke snart får en læreplads, kan hans ellers proaktive coping gå hen at blive til en reaktiv tilpasning. Succesoplevelser og handlemuligheder har indflydelse på modtagernes copingstrategier, og i denne situation bliver den problemfokuserede og følelsesfokuserede coping forbundet (jf. Lazarus 2006).

Jobsøgning og modløshed

I den første surveyundersøgelse ser vi eksempler på, at proaktiv coping uden succes kan medføre modløshed. Her fremgår det bl.a., at 20 pct. af modtagerne af de laveste sociale ydelser på den ene side blev mere jobsøgende, samtidigt med at de på den anden side også blev mere modløse eller opgivende, mens kun 5 pct. blev mere tilskyndet til at søge ordinært job uden samtidigt også at blive mere modløse eller opgivende (Ejrnæs, Hansen & Larsen 2010: 13-14, 78-81). Der er således ingen modsætning mellem de to effekter: man kan godt både blive tilskyndet til at søge arbejde og intensivere jobsøgning og andre job- og uddannelsesrelaterede aktiviteter og samtidig blive mere modløs og opgivende, især hvis det ikke lykkes at finde et ordinært arbejde, komme i uddannelse eller få en læreplads, som i Jims tilfælde, da aktiviteten så forekommer meningsløs. Som illustreret rummer de kvalitative interviews flere eksempler på, at interviewpersonerne i løbet af det seneste år, og tidligere, har arbejdet aktivt på at få job, men at de er løbet ind i nederlag, der enten skyldes konjunkturerne, manglende kompetencer eller manglende tilbud om relevant opkvalificering. Det er således ikke alle modtagere af de laveste ydelser, som til trods for, at de reagerer hensigtsmæssigt, opnår job og kommer væk fra de laveste ydelser. Udover at det ikke er alle modtagere, der kan opnå et job, er den tilsigtede strategi heller ikke hensigtsmæssig for alle, idet en del er for syge til at kunne varetage et ordinært fuldtidsjob, ligesom alle ikke kan anvende den tilsigtede copingstrategi, fordi de er for syge til at søge job og tage del i jobrelaterede aktiviteter.

Presset i job og til jobsøgning trods dårligt helbred

Vi ser i interviewmaterialet et eksempel på, hvorledes de laveste ydelser kan presse en person i arbejde og til at søge fuldtidsjobs, selvom hun egentlig ikke er egnet til det pga. helbredsproblemer. Aktivitetsstedet, som 49-årige Faduma har været tilknyttet, har i starten anbefalet fleksjob til hende og efterfølgende førtidspension. Faduma har mange barrierer for at kunne komme på arbejdsmarkedet. Hun har dårligt helbred, særligt har hun problemer med sin fod, og hun har svært ved at gå og stå oprejst i længere tid. Hun har svært ved sproget og mangler kvalifikationer. Det er jobs som hjemmehjælper og rengøringsassistent, som hun

bliver sendt ud i, men det dårlige helbred gør det svært for hende at klare disse former for jobs. Der er ikke blevet fulgt op på anbefalingen om fleksjob, og derfor anbefaler aktivitetsstedet i dag førtidspension. Men Faduma ser ikke selv førtidspension som en mulighed, idet hendes mand, Muhammed, som fik en arbejdsrygskade for mange år tilbage, stadig kæmper en kamp for at få anerkendt sine helbredsproblemer og manglende arbejdsevne for at få tilkendt en førtidspension. Ansøgningsprocessen har været psykisk opslidende for hendes mand og hele familien, og hun ønsker ikke at gennemgå det samme, ligesom hun ikke længere har tillid til systemet – hvis han ikke kan opnå en førtidspension, hvordan skulle hun så kunne.

Faduma kæmper derfor stadig for at finde et job og har søgt mindst hundrede stillinger inden for de seneste par år. Hun var omkring interview 2009 aktivt jobsøgende til trods for, at hun næsten ikke kunne gå, og hendes voksne søn kørte hende derfor rundt til forskellige arbejdspladser med jobansøgninger, hvilket udtrykker en desperat form for coping. Faduma fik dog intet job og har inden for det seneste år derfor taget imod de praktik- og aktiveringstilbud, som hun har fået fra Jobcenteret. Hun er påvirket af beskæftigelsespresset og tilpasser sig det via jobrelaterede aktiviteter. Hendes copingstrategier ser ud til at være jobfokuserede, men hun er i dag ikke længere så aktivt jobsøgende som tidligere, da hun må erkende, at det pga. helbredsproblemer er svært for hende at opnå og varetage et job. Hun er i dag i en form for jobtilbud, hvor hun gør rent i to til tre timer om dagen i det lokalområde, som hun bor i. Det er en sagsbehandler ved Jobcenteret, som har hjulpet hende i gang, og det gør, at hun for tiden ikke er udsat for at kunne falde for 300/450-timers reglen. Muhammed, Fadumas mand, fortæller om sagsbehandlerens hjælp:

Hun får ikke nogen ekstra penge. Men han er sød ham der sagsbehandleren. Han kan godt se, at Faduma er dårlig, hun har også sukkersyge, og (...) hun har noget med nyrene også, hun skal til undersøgelse på onsdag. Hun har mange mange problemer (...) Men sagsbehandleren, han er flink. Han hjælper Faduma. Ellers var hendes kontanthjælp blevet stoppet. Så derfor sendte han hende i det job.

Da vi spørger ind til, om hun kan klare jobbet, svarer Faduma selv nej. Hendes mand fortæller samtidigt, at hun er til en masse undersøgelser på hospitalet, og det virker til, at helbredet er blevet værre end under interview 2009. Selvom Fadumas strategi er jobfokuseret, og hun reagerer på de økonomiske incitamenter, er der samtidig tale om en form for desperat og reaktiv tilpasningsstrategi, idet hendes handlinger er udtryk for en reaktion på systemet, som hun er tvunget ud i, da hun ikke oplever, at der er andre muligheder. Strategierne er i Fadumas tilfælde uden effekt, idet hun hverken kan opnå eller varetage et ordinært job. Samtidig er der risiko for, at hendes helbred forværres med de mange aktiverings og praktiktilbud, som er for hårde for hende. At presse syge mennesker i job kan næppe være fordelagtigt i længden. Med en sagsbehandler, der anerkender hendes helbredsproblemer, og sørger for et mildt jobtilbud, skånes Faduma i dag, samtidigt med at familien ikke udsættes for 300-timers reglen. Det er set i andre undersøgelser, at sagsbehandlere søger at afhjælpe, at deres klienter udsættes for at falde for 300-timers reglen. En uventet effekt af 300-timers reglen var bl.a., at ildsjæle blandt sagsbehandlerne i nogle kommuner lagde enorm energi i at etablere foranstaltninger, der kunne forhindre, at klienterne mistede ydelsen (Goul Andersen

2010, Christensen 2007). Fadumas aktiveringstilbud udløber i marts 2011, og hvad der så sker herefter ved familien ikke, og dette skaber allerede bekymringer. Hjælpen fra jobcenteret og sagsbehandleren afbøder i øjeblikket konsekvenserne af de laveste ydelser, men dette er kun for en tidsbegrænset periode.

Vi har også set et andet eksempel på, at jobcenteret har hjulpet en person med forholdsvis dårligt helbred i job. Abdhal, som var ved at falde for 300-timers reglen, kom i job via Jobcenterets hjælp. Han er i dag i en fast stilling med fast løn. Han har et bedre helbred end Faduma, og han kan derfor bedre klare et fuldtidsjob. Men han har også helbredsproblemer, som ikke bliver bedre med tiden. Han har gigtproblemer og går til regelmæssige tjek og smører sine skuldre med noget smertedulmende for at kunne arbejde. Abdhal fortæller:

A: Jeg har haft ondt i skulderen i to år. Nu har jeg ringet til lægen, og han har givet mig en recept, hvor jeg skal tage nogle piller om dagen. Den medicin har jeg fået i dag.

I: Nu det her med, at du har gigt. Kan du godt klare at arbejde?

A: Det gør det svært for mig. Jeg har svært ved at bevæge hånden. Jeg arbejder med maskiner, og det gør ondt. Jeg bliver nødt til at arbejde. (...) jeg bruger noget creme man kan købe i Aldi. Man bruger det lige der, hvor man har smerter. Så det ligesom bedøver den. Det er på grund af min skulder, der skal undersøges hver tredje måned. Lægen har henvist mig til fysioterapeuten, men jeg har ikke råd til det. Derfor har han henvist mig til lægen 2-3 gange. Jeg har også skrevet til kommunen, men jeg har ikke fået noget svar endnu.

Abdhal er fysisk nedslidt og har ikke muligheder for at få behandling, da han ikke har råd til selv at betale for fysioterapeuten, og der kan her stilles spørgsmålstegn ved, om Abdhal får opfyldt sine rettigheder, da der er tale om manglende muligheder for behandling trods lægelig anvisning. Han er 59 år og har et hårdt fysisk arbejde, og samtidig er han den eneste forsørger i familien, og derfor føler han, at han bliver nødt til arbejde. Han reagerer således også på de økonomiske incitamenter og ser, ligesom Faduma, ingen anden udvej end at arbejde. Det ser ud til, at flere med etnisk minoritetsbaggrund ikke anser førtidspension som en mulighed, hvilket kan skyldes en mistillid til systemet, manglende viden om deres rettigheder eller kendskab til, at brøkpensionen vil give en meget lav ydelse.

4.3 Afmagt og førtidspensionsstrategi som reaktion på de laveste ydelser og beskæftigelsespresset

De personer, som inden for det seneste år ikke har anvendt proaktive copingstrategier i forhold til arbejdsmarkedet, har som oftest en oplevelse af, at de ikke kan opnå eller magte et ordinært fuldtidsarbejde, særligt pga. helbredsproblemer. Men også manglende kompetencer og adgang til arbejdsmarkedet samt sociale problemer gør en jobstrategi urealistisk. I den kvantitative survey spurgte vi i undersøgelsen fra 2009 ind til respondenternes egen vurdering af deres muligheder for at klare sig gennem et almindeligt erhvervsarbejde, og her fremgik det, at 40-45 pct. af ydelsesmodtagerne svarede, at de under ingen omstændigheder kan klare et almindeligt erhvervsarbejde. Endvidere fremgik det, at der er fire barrierer, som oftere end andre nævnes som en barriere for at blive selvforsørgende: Hel-

bred, manglende uddannelse og kvalifikationer, sprogbarrierer og arbejdsløshed. Det er som i interviewene først og fremmest helbredsproblemer, der nævnes som en barriere. 77 pct. af modtagerne af nedsat kontanthjælp, 66 pct. af modtagerne af almindelig kontanthjælp og 61 pct. af modtagerne af starthjælp/introydelse nævner helbredsproblemer som en barriere. På andenpladsen kommer manglende uddannelse og kvalifikationer, som nævnes af 40-45 pct. af ydelsesmodtagerne. Sprogproblemer er en barriere for 54 pct. af modtagerne af starthjælp/introydelse, men ”kun” for ca. 25 pct. af modtagerne af kontanthjælp og for dem, der nu er kommet i arbejde. Arbejdsløshed nævnes af ca. 20 pct. som en barriere, og længere nede på listen kommer bl.a. manglende netværk og manglende selvtillid (Ejrnæs, Hansen & Elm Larsen 2010: 67-69).

Når personerne ikke oplever at kunne reagere på de økonomiske incitamenter, ser vi i interviewene, at der tages alternative strategier i brug, og vi ser, at interviewpersonerne enten oplever førtidspensionen som eneste vej væk fra de laveste ydelser, eller at de opgiver at kunne ændre deres situation og forholder sig passivt til den.

Over det seneste år er der ikke sket store ændringer i strategierne for dem, som under interview 2009 anvendte tilbagetræknings- og tilpasningsstrategier. De, der forholdt sig passive under første interview, gør det stadig under andet interview, og af de, der kæmpede om en førtidspension, gør hovedparten det stadig, kun én har opnået pension. Der er enkelte eksempler på, at disse strategier har været dynamiske, særligt fordi de er blevet påvirket af udefrakommende omstændigheder. For eksempel har nye tiltag fra kommunens sagsbehandler og behandlingstilbud været med til at påvirke interviewpersonernes strategier, idet der fx sættes en afklaringsproces i gang, der kan gøre, at de begynder at overveje førtidspension, hvilket de ikke gjorde før (fra resigneret til reflektiv strategi). Samtidig kan en manglende fremgang i sagsbehandlingen have den modsatte effekt og betyde, at strategien går fra at være reflektiv til passiv pga. en manglende tillid til systemet og tro på fremtiden.

Førtidspension som strategi: Konsekvens, reaktion eller eneste løsning?

Særligt helbredsproblemer gør, at flere af interviewpersonerne ønsker en førtidspension. For de tre interviewpersoner, Karim, Kenneth og Muhammed, der er i gang med at ansøge om førtidspension, er fysiske skader og efterfølgende manglende arbejdsevne årsager til, at de ikke længere ser sig selv på arbejdsmarkedet. Førtidspensionen som strategi er hermed en konsekvens af skaderne og den manglende arbejdsevne. Det samme er tilfældet for Mette, som i år har fået tilkendt en førtidspension.

Kenneth og Mette har begge tidligere udtrykt et ønske om at vende tilbage på arbejdsmarkedet trods rygskeer. Mette ønskede et fleksjob, men det viste sig, at hun ikke kunne klare at arbejde det timeantal, som det kræves for at komme i betragtning til fleksjob og revalidering, og derfor blev førtidspensionen eneste mål for hende. Nu har Mette fået den, og det giver mere ro, men det har også været svært at acceptere i en alder af 37 år:

Psykisk er der kommet mere ro på (...). Selvom den [førtidspensionen] ikke er så høj, og man stadigvæk skal kæmpe lidt med økonomien, så ved jeg, at der ikke er nogen, der står og banker mig i nakken – om jeg skal ud og ar-

bejde. Så det har givet lidt ro. Men alligevel har man det også sådan – hold da kæft, du er ikke ret gammel, og så får du førtidspension. Man skal vænne sig til tanken selvfølgelig (...).

Kenneths forløb – fra ønske om job til helbreds vurdering og målrettet strategi mod førtidspension

Kenneth ville også gerne i job igen, men fik ikke hjælp til det efter sin rygskaade. Under første interview fortalte han: ”jamen jeg har jo oplevet det som at løbe panden mod en mur. For jeg har jo bedt om hjælp for, at jeg kunne komme tilbage i arbejde”. Da han ikke oplever denne hjælp, bliver han modløs, og samtidigt med at han heller ikke kommer i behandling med sine rygproblemer, bliver førtidspensionen foruden en konsekvens også den eneste realistiske løsning for ham. Under andet interview er Kenneths strategi blevet mere målrettet mod en førtidspension, idet han inden for det seneste år er startet i behandling på et rygcenter, hvor han bliver helbreds vurderet, og hvor det fremgår, at hans helbred blot bliver værre. De har opdaget, at han har slidgigt i ryggen, diskusprolaps og et brud på ryggen. Gigten kan der ikke gøres noget ved, men med behandling kan de måske sørge for, at hans smerter ikke bliver værre. Kenneth fortæller:

Jamen det var så i august, at de konstaterede det der brud, og at der faktisk også lå en rimelig slem slidgigt, og slidgigt bliver jo ikke bedre. Altså det kan man kun medicinere imod. Så det giver jo nogenlunde sig selv. Bedre bliver det i hvert fald ikke. Det er i hvert fald også, hvad de siger.

Helbreds vurderingen kan hjælpe Kenneth i forhold til en ansøgning om førtidspension. Han har ventet længe på at komme i behandling, og det er først i løbet af det seneste år, at der er kommet skred i Kenneths sag, bl.a. fordi han har fået en ny læge:

K: Jo men altså så fik jeg jo ny læge, fordi den gamle gik på pension. (...) Hun kunne jo godt se, at der skulle ske noget. (...) Hun gav mig bare en henvisning, og så sagde hun, så får du din arbejdsmarkedssocialrådgiver eller sagsbehandler, eller hvad det hedder, til at ringe til mig. Og så var det bevilget lige pludseligt.

I: Men hvad med din gamle læge, han kunne bare ikke få det igennem eller hvad?

K: Jamen han var jo selv syg. Han prøvede på det, men så skulle han ind og have opereret hoften, og jeg ved ikke hvad, og så gik han på pension.

Det er over tre år siden, at Kenneth fik diskusprolaps, og ventetiden på at komme i behandling har påvirket ham psykisk og gjort, at hans syn på at komme tilbage på arbejdsmarkedet er blevet mere pessimistisk med tiden. Samtidigt er det svært for ham i alder af 43 år at acceptere, at han ikke kan arbejde og heller ikke være aktiv i sin fritid. Kenneth fortæller om behandlingen og udsigten til pension:

K: Jeg håber på at blive indstillet til en pension (...). når jeg har været der [på behandlingscenteret] i tre måneder, så skal der laves en vurdering derudefra. Det gør de efter tre måneder. Det er meget grundige og meget dygtige folk derude. Og derfra vil Jane (arbejdsmarkedssagsbehandleren) så ta-

ge den. Så vil hun ringe derud og få vurderingen. Så det bliver sådan i starten af august (...).

I: Hvordan har du (...) det med at skulle indstilles til pension?

K: Det er lidt kedeligt. Men egentlig så har jeg det også meget godt med det, frem for at skulle rende til diverse møder og diverse – du kan jo godt komme i aktivering, og så kan du være der så mange timer, som du kan holde ud. Men det nytter jo ikke noget, når jeg ikke kan gå til den anden ende af byen, og jeg ikke kan få transport. Så det har jeg det egentlig sådan okay med, så får jeg da fred så længe (...) på den måde er det meget godt, men jeg har det stadig skidt med det, for jeg er vant til at arbejde.

Med helbreds vurderingen er Kenneth selv blevet mere afklaret i forhold til sine muligheder, og han er i gang med at acceptere, at han ikke kommer tilbage på arbejdsmarkedet. Hans strategi er nu målrettet mod en førtidspension, idet hans rygproblemer og smerter umuliggør et job, og hans strategi er således blevet mere refleksiv end tidligere. Hans situation er præget af en lang ventetid på at få behandling samt en afventning på en accept fra systemets side om, at han ikke kan arbejde eller komme til møder pga. ryggen. Han har følt sig presset og er fx blevet sanktioneret, fordi han ikke er dukket op til møder, jf. afsnit 3.4. Efter noget tid har Kenneths arbejdsmarkedssagsbehandler accepteret, at han ikke kan møde op, og hun kommer nu til møder hjemme hos Kenneth, hvilket letter sagsbehandlingen. Fleksibilitet fra sagsbehandleren og en ny læge, som viste sig mere handlekraftig end den anden, gør, at Kenneths strategier rettet mod en førtidspension er tættere på at lykkes, og at han er på vej mod at bevæge sig væk fra beskæftigelses- og aktiveringskravene og hen mod en højere ydelse.

Kampen om at få anerkendt helbredsproblemer og få tilkendt førtidspension

Andre af interviewpersonerne kæmper stadig med at få anerkendt deres helbredsproblemer og blive indstillet til førtidspension. De er for syge til at arbejde, og dette virker til at være accepteret af systemet i og med, at de ikke bliver sendt i aktivering eller praktik. Derimod bliver de ofte sendt i arbejdsprøvning og til diverse helbreds vurderinger. For eksempel har både Karim og Muhammed været i fire arbejdsprøvnings, og Muhammed har for nylig fået brev om, at han skal i arbejdsprøvning igen – det bliver så hans femte. I begge tilfælde har de været til læge- og psykologvurderinger, hvor det er vurderet, at de har meget lidt arbejdssevne. De har begge været i arbejde for flere år siden, men kom ud for fysiske skader, der var årsag til deres udtræden af arbejdsmarkedet. Den lange tid i systemet uden afklaring har påvirket dem psykisk. Karim har haft en svær depression, og Muhammed lider af stress og søvnløshed. Den manglende afklaring og stilstanden i deres sagsbehandling oplever de som, at kommunen/sagsbehandlerne ikke tager deres helbredsproblemer seriøst, og at lægeerklæringer og arbejdsevnevurderinger ikke tages til efterretning.

Muhammed, som er stoppet efter mange års arbejde pga. en rygskaade, er i alle hans arbejdsevnevurderinger erklæret uarbejdsdygtig, men kommunen handler ikke herefter, men sender ham i endnu en prøvning. Muhammeds strategi er målrettet mod en førtidspension, og han kæmper en aktiv kamp for at blive indstillet til pension, hvilket hænger sammen med, at han ikke oplever at kunne arbejde, og samtidig trænger han til at få ro. Familien er ofte i risiko for at falde for 300/450-

timres reglen, fordi hans kone, Faduma, også er på kontanthjælp, og de oplever således både et konstant krav om beskæftigelse og et økonomisk pres. Muhammed får hjælp fra sin A-kasse, og hans strategi er refleksiv og løsningsfokuseret. Men A-kassen kan heller ikke gøre noget i forhold til ventetiden i systemet og lovgivningen. Muhammed er meget frustreret, da han føler sig fastlåst i en uholdbar situation, og sagsbehandlingen føles meningsløs. Han overvejer nu en retssag, selvom han ikke har råd til det²³.

Karims forløb – ventetid, systempres og forværring af helbredet

Karim har været igennem samme forløb som Muhammed, men Karim har efterhånden givet op og hans tilpasningsstrategi, som før var rettet mod en førtidspension, er på vej til at blive mere resigneret. Han tror ikke længere på fremtiden. Om afgørelse af sin sag siger han:

Når de tre måneder bliver færdige, så fornyer de den igen i tre måneder. Selvfølgelig tager det også tid, men for eksempel så beder de om lægeerklæring to gange. De beder om lægeerklæring hos min egen læge. Jeg sender den til dem og efter en måned, så beder de om det igen. Og når der er gået tre måneder, og sagen bliver gammel, og de vil åbne sagen, så siger de; Nu skal vi have en ny en, fordi den er for gammel (...) og det er deres egen skyld, de er forældede. For hvis de behandlede sagen, der hvor de modtager lægeerklæringen, så bliver den ikke forældet.

Karim afventer under interview 2010 en afgørelse på, om han er berettiget til førtidspension. Han går stadig til psykiater og er lige nu i en venteposition. Han oplever, at han bliver sendt rundt i systemet, og han har ingen forventninger om, at hans sag denne gang vil blive afklaret. Han udtrykker en afmagt i forhold til at kunne påvirke sin egen situation, og han virker opgivende og engagerer sig ikke længere i sagsgangen. Han oplever ikke at have fået hjælp fra kommunen, men derimod at ventetiden har været med til at gøre hans psykiske tilstand værre:

K: Hvis jeg skal være ærlig, så føler jeg ikke, at de [kommunen] har været der for mig. Og jeg har følt, at der ikke er gjort noget for mig, og nu er der gået lang tid, og jeg har fået flere psykiske problemer. Det kan godt være, at det er det, der er årsagen til det.

I: Er det ventetiden?

K: Ja det er ventetiden, og det her med at blive sendt fra et sted til et andet. (...) Det gør mig træt. Det er lige som en slags psykisk straf.

Karim oplever ventetiden som en ”psykisk straf”, og han ønsker at få tilkendt en førtidspension, da det kan give ham lidt ro, idet manglen på afklaring og presset fra kommunen skaber usikkerhed:

²³ Muhammeds mange arbejdsprøvninger og forældelse af erklæringer er ikke et enkeltstående tilfælde, og der findes i dag virtuelle fora, hvor borgere får afløb for deres frustrationer, og hvor de diskuterer deres rettigheder i forbindelse med at være på offentlige forsørgelsesydelse og deres forsøg på at komme i flexjob eller på førtidspension., jf. fx K10 – Flexjob & førtidspension, som er en hjemmeside, der henvender sig til syge mennesker, der er kommet i klemme i systemet (www.k10.dk).

Det [at få tilkendt en pension] vil ikke gøre nogle ændringer med hensyn til min fysiske tilstand, men det kan godt være, det hjælper med hensyn til det psykiske. Selvfølgelig skyldes mine psykiske problemer ikke kun kommunen, men det kan gøre, at jeg slapper af, og at jeg ikke tænker mere på de papirer fra kommunen, og om jeg risikerer, at de tager min kontanthjælp. Jeg føler det giver mig hovedpine. (...) hver tredje måned når der kommer et brev, eller hver gang der kommer et brev fra jobcenteret (...). Jeg tror ikke de sender mig ud i arbejde, men det gør mig bare træt. Jeg ville meget gerne arbejde, hvis det var. Jeg fik jo en uddannelse til at arbejde.

Brevene fra kommunen, som dumper ind ad døren hver tredje måned, og som Karim ikke ved, hvad indeholder, og hvad det vil betyde for hans økonomi, skaber en evig bekymring og usikkerhed, som giver Karim hovedpine. Han ved godt, at han ikke bliver sendt ud i arbejde – det har han ikke været i mange år, men han ved ikke, om de kunne finde på at fratage ham hans kontanthjælp. Karim kan ikke reagere på beskæftigelsespresset pga. helbredsproblemer, hvilket sammen med, at han stadig venter på afklaring af hans førtidspensions sag, skaber den afmagtsfølelse, som sandsynligvis er med til at give ham hovedpine og flere psykiske problemer.

10 år i systemet har således påvirket Karims psykiske velbefindende, og hans coping i forhold til arbejdsmarkedet er reaktiv og passiv. Som udgangspunkt ville Karim gerne arbejde, men hans helbred er ikke til det, og det virker til, at de mange år i systemet har passificeret ham yderligere. Karim har ikke mange tanker om sin fremtid. Det eneste lyspunkt er, at hvis han får førtidspensionen, kan det måske give ham lidt ro. Men økonomisk forventer han ikke, at der vil være de store ændringer, hvis han får førtidspensionen. Lige nu bor Karim på et værelse, hvor han hverken vil have besøg af interviewer eller sine børn, hvilket tyder på, at han skammer sig over sit hjem, og han har i interview 2009 talt om, at han gerne vil flytte, men i dag tror han ikke på, at det kan lade sig gøre:

I: Har du nogle tanker om din fremtid, hvis du nu fx fik førtidspension. Tror du, at du ville kunne få råd til at kunne flytte et andet sted hen, eller hvad tænker du, det kunne gøre?

K: Selvom jeg fik førtidspension, er der ikke så meget forskel i pengene, i forhold til kontanthjælp. Så jeg tænker ikke noget særligt.

Herudover fremgår det, at Karim har haft et hårdt liv, og det påvirker hans fremtidsudsigter. Til spørgsmålet om han har nogen fremtidsønsker eller drømme, svarer han:

Nej, specielt fordi jeg er 56 år, så har jeg ikke nogen særlige ønsker. Jeg føler, jeg har tabt meget i livet. (...) Der er forskellige årsager til det. En del af det, er det, der er sket med mig her i Danmark, og en del er det i Irak. Min baggrund og det hele.

Hele Karims fremtoning, kropssprog og humør under interviewet vidner om, at han er deprimeret. Samtidigt har han smerter, og han føler sig svigtet, og der er en tungsindig stemning omkring ham. Karims helbred er over tid blevet forværret. I forhold til helbredet fortæller Karim:

Der sker noget nyt hele tiden. Nu har jeg fået problemer med nakken, og det trækker sig op igennem skuldrene og armene og fødder. Hver fjortende dag får jeg akupunktur. Jeg får også piller med morfin, der er meget stærke, og det hjælper ikke engang.

Fysisk har han fået flere smerter, og psykisk har han også fået det værre end sidst. Han går stadig til psykiater og er nu også begyndt til akupunktur. Endvidere tager han smertestillende piller med morfin. Både hans læge og psykiater vurderer, at han har meget lidt arbejdsevne – såvel pga. af problemer med hans ryg, nakke, hånd som det psykiske. Hans fysiske smerter skyldes bl.a., at han har været udsat for tortur i sit hjemland, hvor han var fængslet pga. politisk aktivitet. Efterhånden er hans smerter blevet værre og værre. Endvidere kom han til skade med sin arm/hånd i Danmark og blev opereret, og det er aldrig blevet godt. Karim er endvidere blevet skilt og har haft en depression. Han fortæller herom:

K: Jeg kan ikke huske konkret, hvornår den [depressionen] startede. Det kom skiftende. Den svingede lidt (...). De sidste tre år har jeg fået det værre. Der sker ikke særlig mange positive ændringer i mit liv eller i min familie. Der er ikke sket noget godt i livet, derfor blev det værre.

I: Får du noget medicin stadig væk for din psyke og smerter?

K: Ja (...) jeg tager mere [medicin] (...). Der er ikke sket nogen særlige ændringer i mit liv med hensyn til psykisk og fysisk [velbefindende], og det er det, der er årsag til, at min tilstand bliver værre.

Karim har været udsat for nogle hændelser, som har sendt ham ud i en social deroute. En exit fra arbejdsmarkedet pga. fysisk helbredsproblemer, en skilsmisse og efterfølgende en bolig, som han skammer sig over. Dertil kommer isolation, depression og andre psykiske og fysiske belastninger, som bl.a. stammer fra hans fortid som flygtning. Samtidigt har han ikke oplevet hjælp fra systemet, men tværtimod har ventetiden, usikkerheden og det at blive henvist til den ene ekspert efter den anden forværret hans psykiske velbefindende. Karim har ikke ressourcer til at kæmpe for en førtidspension længere, og han virker afventende på, at systemet beslutter, om han er berettiget til førtidspension. Han forholder sig mere passivt nu end under første interview, og ventetiden, og det at blive sendt rundt i systemet, virker således passificerende og skaber en oplevelse af afmagt. Forløbet og processen vidner om, som vi tidligere har været inde på, at opnåelse af førtidspension kræver styrke og vedholdenhed.

Sygdom, beskæftigelsespres og afmagt skaber resigneret tilpasning og tilbagetrækning

Fem andre af interviewpersonerne er også præget af en afmagtsfølelse og forholder sig passivt til deres situation, hvilket de også gjorde for et år siden. Der er tale om personer, som generelt har mere alvorlige problemer end deres ledighed, bl.a. helbredsproblemer og sociale problemer. Endvidere har de været i systemet et stykke tid, og de har givet op i forhold til arbejdsmarkedet og har ingen fremtidsplaner eller drømme i forhold til at komme i job. Særligt helbredsproblemer fylder meget i disse personers hverdag og bevidsthed. De befinder sig i en ”sygerolle”, hvor de oplever, at de pga. helbredsproblemer ikke kan leve op til beskæftigelseskravene. De oplever også, at de skal have hjælp til at blive raske og evt.

have særlige tilbud i form af fleksjob eller revalidering, og at de derfor ikke på egen foranledning kan handle sig ud af arbejdslededsituationen.

Tre af interviewpersonerne, Berat, Kavitha og hendes eksmand Rajah, har et så dårligt helbred, at et personligt interview ikke var muligt. Efter utallige aflysninger foretog vi derfor et kort telefoninterview med dem, og disse interviews er derfor mangelfulde. Berat og Rajah, som begge er flygtninge med alvorlige traumer, forholder sig passivt til deres arbejdslededsituation, mens Kavitha på 29 år, som har psykiske problemer, tidligere har ansøgt om førtidspension, men har fået afslag. Hun sagde herom i interview 2009:

Jeg fik afslag på førtidspension, fordi jeg er for ung, og fordi jeg ikke har en alvorlig sygdom som kræft (...) så jeg kan ikke gøre noget, jeg er også ked af det, jeg prøvede virkelig at kæmpe hårdt for at blive førtidspensioneret, jeg havde ventet et år, til sidst fik jeg et afslag (...) jeg er lidt usikker på vores fremtid – jeg er meget usikker på, om jeg egentlig kan gøre min fremtid bedre for mine børn, jeg er meget usikker, jeg er helt fortabt i forhold til min fremtid, min økonomi den er meget dårlig.

Kavitha har efter afslaget på førtidspension ingen andre overvejelser i forhold til sin jobsituation. Hun har mistet modet med hensyn til at komme ud på arbejdsmarkedet, da hun ikke oplever at have ressourcer eller helbred til det. I modsætning til Berat og Rajah har Kavitha set førtidspension som en løsning, men da dette ikke lod sig gøre, føler hun sig ”fortabt”. Hun virker fastlåst og hendes strategi er gået fra refleksiv til resigneret tilpasning.

Mistillid til systemet og sociale problemer hindrer hensigtsmæssig coping og tilpasning

Andre af interviewpersonerne har overvejelser om førtidspension, men handler ikke aktivt i forhold hertil. Yasmin overvejer førtidspension, fordi hun nu er blevet indkaldt til samtale herom. Hun er syg og har ikke søgt job i flere år. Hendes læge har indstillet hende til førtidspension for tre måneder siden, og hun er indkaldt til samtale i kommunen dagen efter interviewet. Hendes helbred er ikke blevet bedre siden sidst, men Abdahl har ikke meget tiltro til systemet, og han tror ikke helt på, at det vil lykkes. Om Yasmins helbred og førtidspension siger Abdahl:

I: Sidste gang havde din kone det heller ikke så godt helbredsmæssigt. Har hun fået det bedre eller værre?

A: Nej, det er det samme. Hun har også gigt i benene. Knæproblemer.

I: Har I overvejet, eller har I før søgt førtidspension?

A: Vi har søgt for tre måneder siden, men vi har ikke fået noget svar endnu. Vi har en aftale med kommunen i morgen mht. førtidspension. Og gigt det er kroniske smerter, hun kan ikke gå (...). Vi har prøvet to gange på jobcenteret, så når vi kommer der, så har tolken sagt; hvem her bedt jer om at komme, selv om vi har haft brevet med. Så de har ikke vidst, hvem vi skulle snakke med.

I: Den aftale I har i morgen, er det noget kommunen har arrangeret eller er det noget I selv har taget initiativ til?

A: Det er kommunen, der har sendt brevet til os. Her er brevet. Du kan selv se, hvad der står i det.

I: Der står vedrørende din henvendelse. Er det noget, I har talt med din kones læge om det her førtidspension?

A: Det er ikke noget, vi selv har søgt. Det er lægen der har, der har gjort det.

I: Men det vil jo også hjælpe noget på jeres økonomi, hvis I kan få førtidspension.

A: Jeg har sagt det til kommunen før. Min kone er syg. I bliver nødt til enten at gøre noget for hende eller give hende en førtidspension. Hun kan ikke arbejde. Hun kan ikke gøre noget. Det er bare ikke blevet til noget, men nu håber jeg det lykkes.

I: Tror I på, de kan hjælpe jer denne her gang?

A: Det tror jeg ikke på (...). Det er de samme mennesker, vi skal møde, så jeg regner ikke med det.

I: Har du mistet troen på det?

A: Ja.

Familien har dårlige oplevelser med kommunen og har flere gange oplevet at komme på Jobcenteret forgæves, hvor der fx ikke var de rigtige tolke til stede. Det fremgår af Abdhals udtalelse, at han ikke stoler på de mennesker, som de skal mødes med, og der er en form for opgiveness i hans holdning til kommunen. Yasmin har været syg længe uden, at der er sket nogen udvikling i forhold til behandling, aktivering, pension eller andet, og det virker som om familien har mistet kontakten med kommunen efter, at hun i 2007 fik frakendt sin kontanthjælp pga. 300/450-timers reglen. Familien virker heller ikke til selv at have gjort meget, hverken i forhold til få pension eller komme i job, og de har således forholdt sig meget passive. Dog kan det undre, at Yasmin ikke har fået nogen tilbud fra kommunen, hverken i form af jobrelaterede aktiviteter, som kan få hende tættere på arbejdsmarkedet eller hjælp til ansøgning om førtidspension. Det er først, da lægen her i 2010 indstiller hende til pension, at der kommer lidt skred i hendes situation.

Heller ikke Anja, som stadig er på kontanthjælp og i et sygeopfølgingsforløb under interview 2010, oplever, at hun har fået hjælp i forhold til at ansøge om førtidspension, og derfor har hun ikke rigtig gjort noget aktivt i forhold hertil. Hun fortæller:

I: Har I snakket om at søge førtidspension til dig?

A: Ja, men jeg har ikke rigtig fået hjælp til det.

I: Har du snakket med din psykolog om det?

A: Ja hun siger bare, at jeg skal henvende mig til min læge. Og han vil gerne lave en udtalelse om det. Det har jeg snakket med ham om.

I: Men I har ikke søgt endnu?

A: Jeg har ikke søgt. Jeg ved ikke, hvordan man bærer sig ad. Det ved jeg ikke.

Det virker ikke til, at familien, som tidligere har været udsat for 300/450-timers reglen, har ressourcer til at tænke fremadrettet eller har kendskab til, hvordan Anja kan søge førtidspension, og hvor de kan opsøge hjælp. De accepterer derfor i en vis udstrækning deres situation, og der finder en reaktiv tilpasning sted. De har under interviewet ikke mange fremtidsovervejelser i forhold til deres situation.

Hun [sagsbehandleren] spurgte mig derinde hvad jeg kunne tænke mig. Så spurgte hun, om jeg ville arbejde på plejehjem. Så sagde jeg; det kan jeg ikke. Det er for stressende for mig. Det kan jeg slet ikke overskue. [Og så sagde sagsbehandleren] ”Jamen så skriver vi bare, at du er uarbejdsdygtig.” Så det har hun skrevet.

Intervieweren får Anjas papirer, og her er skrevet, at Anja har nedsat arbejdsevne. Hun opfatter også sig selv således. Hun har en social forbi og har svært ved at gå ud af hjemmet, og hun kan derfor ikke se selv på arbejdsmarkedet. Dette er ikke blevet bedre siden sidste interview. Hun er stadig i psykologbehandling og i gang med at træne til at komme ud af hjemmet, og hun er derfor stadig langt fra arbejdsmarkedet. Der er således ikke sket nogen progression i forhold til Anjas mulighed for arbejdsmarkedstilknøytning efter et år. Tværtimod giver familien udtryk for, at familiens mange andre problemer har fyldt meget, og at det derfor ikke er gået fremad med Anjas psykiske tilstand:

A: Ja, jeg har fået sygeorlov jo.

I: Hvordan går det med det?

A: Ja det går. Jeg er stadig i gang med en psykolog, der kommer.

L: Ja det har ikke været så godt, men nu håber vi på, det bliver bedre.

A: Men der er også noget hele tiden ikke. (...) Og så har vi lidt med vores søn. Han skal muligvis på en kostskole og bo, og så kommer han hjem i weekenderne. Det har vi hvert fald snakket med kommunen om. Det går vi og venter på. At de tager sig sammen deroppe. Så han går herhjemme nu.

L: De rider ikke samme dag, de sadler.

I: Har han ferie nu?

A: Nej, han har ikke nogen rigtig skole at gå på. For han skal ikke på sådan en skole. Så søger vi faglig støtte.

I: Hvornår stoppede han?

A: Jamen, han har ikke været i skole i et år. Der har ikke været noget støtte til det jo.

L: Og vi har ikke fået hjælp til noget, og der er ikke nogen, der har gjort noget.

A: Det har vi heller ikke. Der har vi sagt til dem (personalet på socialforvaltningen) deroppe; at vi gerne vil have noget hjælp med, hvad skole Kasper skal på. Vi ville gerne have ham på skolen herhenne. Men det er lige som at slå i en dyne. Der har vi søgt siden jul, og ham inspektøren og vejlederen derovre, han bliver ved med at sige: "Jamen vi hører noget, vi hører noget, vi hører noget". Vi hører ikke en skid. De er ikke kommet med noget om, hvorfor Kasper ikke kan komme derover.

Familien føler stor afmagt i forhold til deres søns manglende skolegang, og de oplever, at de ikke får hjælp hertil, hverken fra den lokale skole eller kommunen, som de oplever "ikke rider samme dag, som de sadler". Dette er medvirkende til, at deres 11-årige søn Kasper ikke har været i skole i et år. Set udefra forekommer det dybt bekymrende, at medarbejdere i kommunen kender til situationen, men at der går så lang tid, uden at der sker noget.

Bekymringerne omkring Kaspers trivsel fylder også meget for Anja, hvilket gør, at hun ikke kan koncentrere sig om sine egne problemer. Hendes helbred er derfor ikke blevet bedre over tid:

I: Hvad med den psykolog der kommer til dig. Synes du, det hjælper noget?

L: Det hjælper, men det er en langvarig proces.

A: Det går jo langsomt altså. Meget langsomt.

I: Er det blevet værre eller bedre?

A: Det er ikke blevet bedre i hvert fald.

I: Du snakkede om, at det var bekymringer, er der andet der sådan bekymrer?

A: Ja det er jo det. Jeg har haft for højt blodtryk, og så er det faldet, og så har jeg haft svamp i munden, og så har jeg sådan lidt, jeg ikke kan tåle. Så der har været nok. Og så er jeg bekymret for Kasper også. Han er bekymret for mig. Det skal han ikke være. Så vi er jo sådan lidt. Vi har et meget tæt forhold til hinanden.

I: Det er jo klart, når man kommer til at gå op og ned ad hinanden.

A: Det er også det, jeg siger. Kasper han skal ud og prøve noget nyt. Han skal ikke være hjemme ved sin mor. Forstå hvad jeg mener. Selvfølgelig skal han ikke smides ud af hjemmet, men han skal bare ud og prøve noget nyt. Så kommer jeg jo også i gang. Det var det psykologen sagde. Vi er alt for tæt på hinanden hele tiden. Han tror jo, hver gang han går fra hjemmet, så sker der noget. Det gør der jo ikke. Så jeg håber, han kommer ind på den skole og prøver noget nyt (...).

Anja og familien har massive sociale problemer. Sønnen har ikke været i skole i et år, Anja har psykiske helbredsproblemer, og familien har store økonomiske problemer, og de er i høj grad udsatte og marginaliserede. I sådan en situation har de økonomiske incitament alene ikke kunne trække Anja tættere på arbejdsmarkedet. Der skal en bred tværfaglig indsats til for at hjælpe denne familie. Indsatser som ikke har været til stede i nærværende tilfælde, og familien er på et år kommet længere ud på kanten af velfærdssamfundet, end de var under første interview. Anja er kommet længere væk fra arbejdsmarkedet, og sønnens livschancer er blevet forværret. Lars forløb har derimod været mere positivt, og han har som beskrevet tidligere haft job i en periode indenfor det seneste år. Men også familiens sociale problemer påvirker Lars arbejdsliv. Han endte med at blive fyret på sit sidste job, fordi han havde taget sin søn med på arbejde. Han blev fyret af sikkerhedsmæssige årsager. Han havde tidligere fået af vide, at han ikke måtte tage sønnen med på arbejde, men gjorde det alligevel, hvilket førte til afskedigelsen. Men det var svært for Lars, for sønnen keder sig, når han ikke går i skole, og de har ikke råd til eller overskud til at aktivere ham hele tiden. Lars og Anja fortæller:

A: Han keder sig. Han har jo ikke rigtig noget at lave. Der skal ske noget hele tiden.

L: Der skal ske noget næsten hele tiden, og selv om jeg godt kan lide at være på hele tiden. Det der fodbold. Jeg får ondt i mine ben, og jeg skal gå mange mange kilometer bagefter. Han har selv prøvet det jo. Han var med derinde på arbejdet. Så kunne han se, hvor meget vi går. Da vi kom hjem, gik han lige ind i seng. Han var simpelthen dødtræt.

Om at tage sønnen med på job fortæller Lars:

Min kone hun var ikke hjemme, hun var nede hos sin søster, og hvad skulle man gøre. Klokkeren var elleve om aftenen. Der sker jo ikke noget. Han kommer jo ikke til skade vel. Det er jo ikke noget. Han er jo forsikret ikke. Og det har jeg forklaret. Jeg havde forsikringspapirerne med. Både han er forsikret, og jeg er forsikret (...). Hun (chefen) havde også sin datter med. Selv inspektøren havde sin datter med. Hvor meget forskel er der. Det kan jeg ikke rigtig greje (...). Der skal ikke gøres forskel på folk. Se nu lige min inspektør. Hun har også haft sin datter med ind på arbejdet. Er det det samme, eller hvad sker der? (...).

Lars mistede således sit job, hvilket bl.a. skyldes, at Lars ønskede at aktivere sønnen, som ikke går i skole. Også Anjas coping er påvirket af familiens situation. Som nævnt fylder bekymringer om sønnens manglende skolegang og de mange økonomiske problemer så meget, at hun ikke kan koncentrere sig om sit sygeopfølgingsforløb. Herved har både Lars og Anja svært ved at håndtere og ændre deres position i forhold til arbejdsmarkedet, idet andre problemer i familien fylder meget.

Efter vores kontakt med familien, har de fået hjælp til at få deres søn i skole igen fra en privat organisation, som udfører frivilligt socialt arbejde. Et sted de ikke selv kunne finde på at søge hjælp. De var åbne over for hjælp, men kunne ikke selv tage initiativet til det. De har mange bekymringer, og de har ikke selv haft overskud eller kendskab til at opsøge hjælp. I dette tilfælde er det tydeligt, at det

er en ressourcetsvag familie med mange andre problemer udover ledighed, som er blevet ramt af de laveste ydelser. Familien har brug for støtte på flere områder, og kommunens hjælp har her ikke været tilstrækkelig. I følgende kapitel vil vi fokusere på, hvorledes hjælp fra offentlige og frivillige hjælpesystemer kan have indflydelse på modtagernes muligheder for at bevæge sig væk fra de laveste ydelser.

5. **Hvorledes kan offentlige og frivillige hjælpesystemer sætte positive udviklingsprocesser i gang?**

De foregående kapitler illustrerer, hvorledes de laveste ydelser resulterer i lave rådighedsbeløb for de ramte familier, hvilket skaber afsavn og risiko for social eksklusion. Samtidig fremgår det, at de mest udsatte familier, der er eller tidligere har været ramt af de laveste ydelser, har svært ved at reagere proaktivt og løsningsorienteret på deres situation, idet deres levekår, som i høj udstrækning er præget af dårligt helbred, lav uddannelse og svag arbejdsmarkedstilknytning, er en hindring herfor. Levekårene er således med til at fastlåse de mest udsatte i en marginaliseret position, som de ikke selv kan bryde ud af. De laveste ydelser forværrer samtidig de mest udsattes situation, idet de bliver fattige(re) samtidig med, at de lever under et evigt pres om beskæftigelse, som for mange er urealistisk. Endvidere ser vi eksempler på, at generelle systemfejl, som skaber problemer for alle klienter i det offentlige system, skaber særlige store problemer over for de mest udsatte og marginaliserede, da de i forvejen er fastlåste i en økonomisk dårlig situation. Samtidig har denne gruppe ikke selv ressourcer eller kendskab nok til at kræve deres rettigheder opfyldt, og vi ser således eksempler på, at udsatte interviewpersoner ofte oplever en mangelfuld sagsbehandling, som de heller ikke selv kan sige fra overfor. Nogle oplever, at de nærmest bliver ”glemt” i systemet, andre at de iværksatte tiltag er meningsløse. Begge forhold skaber ofte afmagt og passivitet. I den forbindelse fremgår det af interviewmaterialet, at kontakt med og støtte fra diverse former for hjælpesystemer kan have en positiv indflydelse på interviewpersonernes situation. De rantes situation kan dog ikke afbødes af hverken offentlige eller frivillige hjælpesystemer, da det er de laveste ydelser i sig selv, der umuliggør en anstændig tilværelse, men hjælpesystemerne kan lindre konsekvenserne af de laveste ydelser og hjælpe de personer, der har komplekse problemer, der rækker ud over ledigheden, over i en bedre position. Så længe de laveste ydelser er en realitet, er det nødvendigt at sætte fokus på, hvordan virkningerne af afsavnene kan afbødes og udvirke små forbedringer af levekårene, hvilket er omdrejningspunktet for dette kapitel, hvor hjælpesystemernes indflydelse er i centrum.

Frivillige og offentlige hjælpesystemers rolle over for udsatte og marginaliserede borgere

En del nyere forskning i empowermentinspirerede praksisser i forhold til medborgere i en marginaliseret livssituation (Andersen 2008, Jagd 2007) har peget på, at adgangen til og muligheden for over et længere tidsspand at fastholde støttende og anerkendende relationer har en selvstændig betydning for, om marginaliserede medborgeres sociale situation bliver værre eller dårligere. Det gør en stor forskel, om folk har eller ikke har netværksressourcer at trække på – både i forhold til personlig, moralsk og emotionel støtte og i forhold til konkrete udfordringer med at få opfyldt rettigheder i mødet med de systemer, som folk er afhængige af. I disse tilfælde handler de støttende og anerkendende relationer om, at folk får en guide, en facilitator og talsmand, der kan støtte og advokere for deres sag på en sådan måde overfor relevante beslutningstagere, at der faktisk sker noget. Som vi skal se spænder dette lige fra at få søgt boligstøtte, julehjælp eller

til støtte i mere komplicerede og længerevarende afklaringsforløb på tværs af forskellige institutioner og forvaltninger (fx jobcenter, socialforvaltning, praktiserende læge og sprogskole).

Støttende og anerkendende relationer kan imidlertid være mange ting. Det kan være en engageret og omsorgsfuld person i folks familie eller personlige netværk. Det kan også være professionelle indenfor systemet, fx en god socialrådgiver, læge eller medarbejder i et aktiveringsprojekt, der opleves som kompetente og troværdige og fx kan guide folk i forhold til andre systemer. Det kan også være en mentor, en præst eller en medarbejder i en beboerrådgivning eller en privat/frivillig organisation.

Som vi har beskrevet i denne rapport, er det for en del af interviewpersonerne særdeles vanskeligt at bevæge sig væk fra en fastlåst livssituation og forsørgelssituation på de laveste ydelser. Det kan være svært at håndtere den økonomiske situation på de laveste ydelser, herunder navigere i systemet og fx få de ekstra ydelser (eksempelvis boligstøtte og ydelser til børn eller medicintilskud), som de er berettiget til. Der tegner sig således et klart billede af, at denne gruppe ofte har brug for hjælp og støtte i form af ressourcepersoner – enten inden for hjælpesystemerne eller i personens netværk – der kan hjælpe med ansøgninger og evt. klager til fx jobcenter, socialforvaltning eller sundhedsinstitutioner. Endvidere er vejen til arbejdsmarkedet for dem uden uddannelse og kvalifikationer og med helbredsproblemer oftest lang eller ganske enkelt urealistisk, ligesom bevægelsen mod den højere og passive ydelse, førtidspension, går ad kringledede veje i et system, der opleves som bureaukratisk og rigidt. I mange tilfælde forstærkes disse problemer ved udskiftning blandt sagsbehandlere og manglende kontinuitet i kontakten med sagsbehandlere. Kombinationen af manglende kontinuitet og gensidig tillid – eller ligefrem mistillid og fjendtlighed - mellem borger og sagsbehandler(e) og fravær af andre støttende ressourcepersoner eller netværk er således en afgørende faktor i fastlåsningsprocessen.

Spørgsmålet er her, hvorledes offentlige og frivillige hjælpesystemer mere effektivt kan hjælpe denne gruppe på vej. Hvilken form for støtte og facilitering kan sætte bevægelser i gang, der peger ud af en ellers marginaliseret position? Og hvilken betydning har de offentlige og frivillige hjælpesystemers tilgængelighed og kapacitet med hensyn til at lave opsøgende arbejde for denne gruppes levekår og muligheder for at cope med de økonomiske problemer og afsavn, der er en konsekvens af de laveste ydelser?

I det følgende vil vi fokusere på udvalgte cases, hvor personer og familier har oplevet at få hjælp og støtte fra hjælpesystemerne, og vi vil hermed illustrere, hvilken rolle støtten har spillet for deres udviklingsforløb og for deres afsavn og levekår. Endvidere vil vi fremhæve nogen af de cases, hvor interviewpersonerne har oplevet en mangelfuld støtte og udtrykker behov for mere eller bedre støtte til at få sat en positiv udviklingsproces igang eller bare at mestre livet på de lave ydelser uden af situationen forværres yderligere, fx i forhold til børnenes skolegang og deres kammeratskabsrelationer. De følgende afsnit skal ikke betragtes som en evaluering af hjælpesystemerne, men som en illustration af hvilke former for støtte, der kan hjælpe denne gruppe, og hvilke mangler denne gruppe oplever i deres møde med hjælpesystemerne.

5.1 Når sagsbehandleren, lægen eller præsten sætter gang i en positiv proces

Vi har i interviewmaterialet set eksempler på, at enkelte interviewpersoner har fået en hjælp fra enten deres sagsbehandler, deres praktiserende læge eller den lokale præst, som sætter gang i en udviklingsproces, som kan være med til at skabe bevægelser i forhold til deres forsørgelsesgrundlag eller på anden måde forbedre deres levekår. Vi vil i det følgende opsamle eksemplerne for at fremhæve den støttende funktion disse hjælpesystemer kan have for den enkelte.

Fleksible sagsbehandlere og handlekraftige læger

Kenneths forløb har inden for det seneste år været påvirket af en aktiv og fleksibel sagsbehandler samt en effektiv ny læge, hvilket har sat gang i en afklaring hen imod en førtidspension. Kenneth, som kom til skade med sin ryg i 2006, har ikke kunnet arbejde siden og har derfor ventet på at komme i behandling, men ventetiden på at blive henvist til et rygcenter har været lang, og hans rygproblemer er i mellemtiden blot blevet forværret. Samtidig har hans sagsbehandling været påvirket af, at han ikke altid har kunnet komme til møderne på jobcenteret, da hans rygproblemer til tider gør, at han næsten ikke kan bevæge sig, jf. afsnit 3.3. om sanktionering og helbredsproblemer.

Efter noget tid er Kenneths sagsbehandler begyndt at få forståelse for hans helbredsmæssige situation og hans immobilitet, og hun holder derfor møde med Kenneth i hans hjem eller sørger for, at han får kørselsmulighed til Jobcenteret. Dette har betydet, at sagsbehandlingen ikke går i stå på grund af Kenneths udeblivelser. Endvidere betyder sagsbehandlerens fleksibilitet, at Kenneth ikke sanktioneres, hvilket havde stor indflydelse på familiens økonomi. Hermed har et initiativ, der hviler på forståelse af Kenneths situation og vilje til at tage hensyn til den fra sagsbehandlerens side, betydet, at der er både mere kontinuitet i sagsbehandlingen og bedre økonomiske forhold i familien.

Forståelsen for helbredsproblemerne har også haft afgørende betydning for Fadumas situation. Hendes sagsbehandler har gjort meget for at finde et jobtilbud, der skåner hende pga. hendes mange helbredsproblemer, samtidigt med at hun ikke udsættes for at falde for 300/450-timers reglen, hvilket er lykket, og hun har fået sin kontanthjælp tilbage igen. Der er tale om, at personligt engagerede sagsbehandlere kan forhindre modtagerne i at miste ydelsen og i videre forstand livsmodet og håbet om en forandring til det bedre. Vi ser endvidere enkelte eksempler på, at interviewpersonerne får hjælp hos engagerede medarbejdere på aktiveringssteder eller hos en A-kasse.

Kenneths sagsbehandling er endvidere påvirket af, at han har fået en ny praktiserende læge, som viste sig mere handlekraftig end hans tidligere læge. Kenneth fik af den nye læge hurtigt en henvisning til et rygcenter, som han ellers har ventet på i flere år, og dermed er der kommet skred i afklaringen af hans rygproblemer. Samtidigt er der et samarbejde i gang mellem sagsbehandleren og lægen, og processen går derfor meget stærkere nu. Samarbejdet og en tættere kontakt mellem Kenneth og sagsbehandleren, som blandt andet beror på sagsbehandlerens accept af Kenneths helbredsproblemer og udøvelse af fleksibilitet, har sat en udviklingsproces i gang. Kenneth er således godt på vej mod en førtidspension, som vil be-

tyde en højere ydelse samt en ro og accept af, at han ikke kan klare et ordinært fuldtidsarbejde.

Yasmin, som sidst modtog kontanthjælp i 2007, er, ligesom Kenneth, på initiativ fra hendes praktiserende læge i gang med en bevægelse hen imod en førtidspension. Hun fik frakendt sin kontanthjælp, da hun ikke opfyldte 300/450-timers kravet og har siden ikke haft en indtægt. Hun har mange helbredsproblemer, som ikke er blevet bedre med tiden, men familien er generelt meget passive i forhold til selv at søge hjælp, og de få gange, de har forsøgt, er de stødt på sproglige barrierer, og Yasmin har i dag ikke haft kontakt med kommunen i et par år. Yasmins mand har tidligere fortalt kommunen, at hans kone ikke kan arbejde pga. helbredsproblemer, og at de må hjælpe hende med ansøgningen om førtidspension, men familien har ikke oplevet, at kommunen har handlet på deres henvendelser, og Abdhal har derfor ikke tillid til systemet. For tre måneder siden har Yasmins læge indstillet hende til førtidspension, og hun er indkaldt til samtale i kommunen dagen efter interviewet. Med lægens indstilling virker det til, at Yasmins sag er genoptaget, og Yasmin og Abdhal er igen selv begyndt at se førtidspension som en mulig løsning på deres situation. Yasmins coping, som ellers har været præget af afmagt, mistillid til systemet og tilbagetrækning, er med et skub fra lægen således blevet vendt, og der er nu sat gang i fremtidsovervejelser og reflek-sive copingstrategier.

Udviklingen afhænger imidlertid også af, hvorledes mødet om førtidspension går. Hvis der fx ikke er tolk til stede, kan sagsbehandlingen og kommunikationen gå i hårnkude igen, og det virker til, at der ikke skal mange forhindringer til før, at familien giver op. Abdhal er således også tvivlende i forhold til, om samtalen fører frem mod førtidspension. Han håber, det lykkes denne gang, men nævner, at han samtidig ikke rigtig tror på det: ”Det er de samme mennesker, vi skal møde, så jeg regner ikke med det”. I denne sag kan man, som nævnt tidligere i afsnit 4.3, undre sig over, at Yasmin ikke har fået tilbud fra kommunen, hverken i form af jobrelaterede aktiviteter som kan få hende tættere på arbejdsmarkedet eller i form af hjælp til ansøgning om førtidspension. Det er først da hendes egen læge i 2010 indstiller hende til pension, at der kommer lidt skred i hendes sag. Det er dog ikke til at vide, om familien har fået tilbud, men ikke er klar over det. Med de sproglige barrierer kan der være sket misforståelser, og derfor vil fx kvalificeret tolkebistand og en ressourceperson, evt. i form af en bisidder, kunne hjælpe en familie som denne, som ellers risikerer at blive overset i systemet.

Den lokale præsts funktion

I Abdhals og Yasmins tilfælde ser vi endvidere, hvorledes en lokal præst hjælper familien med at få opfyldt deres rettigheder i forbindelse med boligsikring, idet de ikke selv har overblik over deres økonomi og deres muligheder og rettigheder i forhold til at få forskellige ekstra ydelser. Familien havde pga. sprogbarrierer præsten med til et møde hos kommunen. I den situation fik de ændret deres boligsikring fra 1.000 kr. til 2.400 kr., hvilket betød rigtig meget for familiens budget og rådighedsbeløb. Abdhal fortæller: ”(...) Og før det, var der to gange et møde med kommunen, som blev aflyst, fordi der ikke kom tolk. Og sidste gang havde vi en dansk ven [præsten] med. Den dag vi havde ham med, skete der ændringer – vi fik mere i boligsikring. Den steg fra 1.000 kr. til 2.400 kr.”. Abdhal kender præsten fra den kirke, hvor han går til lektiehjælp i forbindelse med hans

dansk kursus, og denne kontakt har således hjulpet familien til en bedre økonomi. Eksemplet vidner om, at familien har brug for hjælp til at navigere i systemet for at få, hvad de egentlig er berettiget til. Økonomisk har det stor betydning, særligt for deres børns trivsel og livschancer, at de i dag har et større rådighedsbeløb. Den praktiserende læge og lokale præst har for denne familie været med til at sætte gang i processer, der på flere områder har forbedret og fremover kan forbedre familiens levekår. Desværre beror hjælpen og den støttende funktion på tilfældigheder. En ressourceperson i form af en kontaktperson eller bisidder kan anbefales som støtte til en familie som denne, der har svært ved at kommunikere med systemet, ikke kender til deres rettigheder, ikke har ressourcer til at opsøge hjælp eller ikke kan navigere i systemet og få den hjælp, som de har behov for og er berettiget til.

Vi ser også andre tilfælde, hvor interviewpersonerne opsøger eller får hjælp fra den lokale kirke og præst, og Kenneth fortæller fx, at han altid får afslag, når han søger ekstra ydelser hos socialforvaltningen, men at han altid får hjælp fra den lokale kirke, når han søger, idet han har et godt forhold til præsten. Hun minder ham fx altid om, at han skal huske at søge julehjælp. Hans kontakt med den lokale præst hænger blandt andet sammen med, at Kenneth har boet i samme lokalområde i mange år. Præsten kender til hans familieforhold, økonomiske situation og de hændelser, som han har været udsat for. Kenneth bruger også præsten til at tale om sine problemer med, og præsten har på denne måde en funktion i lokalområdet, som bl.a. Kenneth har gavn af. Han fortæller:

I: Får I noget ekstrahjælp nogle steder fra? Du ved, man kan søge sådan noget julehjælp fx?

K: Det får jeg nede fra kirken hvert år. Det behøver jeg ikke engang søge (...). Der kommer min præst helt af sig selv, og når hun møder mig, siger hun; Kenneth husk nu lige, at du skal komme ind og skrive under.

I: Ja okay, hun ved godt, hvordan din situation er?

K: Ja ja, hun har både giftet mig og begravet min kone osv., så hun ved alt om det. Hun bor lige herovre, så hvis der er noget, så skal jeg bare komme over, og ellers så skal jeg ringe, og hun ringer til mig indimellem – hvordan går det? Og det er ikke, fordi jeg er troende eller noget som helst. Jeg har bare et godt forhold til min præst (...). Hun er bedre end en psykolog. Det havde jeg jo ret til, lige da min kone døde (...) Det fik jeg intet ud af (...). Jeg får 10 gange mere ud af at snakke med hende. Hende kan jeg snakke med altid. Det er det, jeg siger, jeg kan ikke gå forbi hende ude på gaden, uden at hun stopper mig for at høre, hvordan det går osv. Og nu er der kommet en ekstra præst dernede, nu er de to, der skiftes. Og hende den nye, hun er også sat fuldstændigt ind i situationen.

Her fremgår det, at præstens tilknytning til områdets beboere kan have en lindrende effekt på konsekvenserne af at skulle leve på de lave ydelser. Som belyst i en tidligere rapport (Ejrnæs, Hansen & Larsen 2010) fra dette projekt, viste projektets survey-data imidlertid, at kun 15-20 % af modtagerne af de laveste ydelser havde modtaget nogen form for hjælp fra frivillige organisationer (fx julehjælp) – på trods af at mange sikkert ville have opfyldt kriterierne for at modtage hjælp. De frivillige organisationer ville imidlertid umuligt kunne dække det reelle

behov for denne hjælp, fordi hverken deres pengemæssige eller personalemæssige ressourcer er tilstrækkelige til, at de kan uddele hjælp til alle, der opfylder kriterierne.

I de nævnte cases er der eksempler på, hvorledes både offentlige og frivillige hjælpesystemer kan have en støttende funktion i forhold til modtagernes økonomiske og sociale situation, og hvorledes de kan sætte gang i en udviklingsproces, der fx kan føre til en højere indkomst og bedre levkår for modtagerne. Desværre tyder meget på, at støtten til at sætte gang i de positive udviklingsprocesser i alt for høj grad afhænger af tilfældigheder og mødet med engagerede medarbejdere eller ressourcpersoner i lokalområdet, og at der er behov for en langt mere systematisk kapacitetsopbygning i den offentlige sektor i forhold til kontinuitet og dialog med borgere på offentlige ydelser.

5.2 Effektiv, men tilfældig hjælp fra frivillige hjælpesystemer / organisationer

Når først interviewpersonerne har fået kontakt til de frivillige hjælpesystemer, ser vi eksempler på, at de oplever en særlig effektiv hjælp og støtte, der har haft stor betydning for deres livsomstændigheder. En hjælp som også interviewpersoner, der har haft en privat bisidder, beretter om. I det frivillige regi oplever interviewpersonerne at få hjælp på en helhedsorienteret, personlig og mindre bureaukratisk måde. De har ofte komplekse problemer, som rækker ud over ledigheden, og de kan bedre forholde sig til den hjælp, som de får i det frivillige regi. De frivillige tager oftere på hjemmebesøg eller mødes med de socialt udsatte i lokalområdet på fx væresteder. De skal ikke hen på flere forskellige kontorer, og de skal ikke tale med flere forskellige sagsbehandlere, men der er en mere samlet indsats og gennemgående personer eller personale, hvilket skaber tryghed. En tryghed som naturligvis også skal ses i sammenhæng med, at der her ikke er tale om en magtudøvende instans, hvorfor tilliden måske netop er større end til kommunen, som kan opfattes som magtudøver og kontrollant.

Lars og Anja er, som tidligere nævnt, et eksempel på en familie med mange sociale problemer, og de har behov for en tværfaglig indsats for at få bedre levkår og en bedre livssituation. Familiens kommunikation med kommunen og sagsbehandlingen i forhold til deres 11-årige søns manglende skolegang er gået i hårnude. Kasper har ikke været i skole i et år, og det er foruroligende, at der kan gå så længe, uden der sker noget i sådan en sag, idet kommunen længe har været vidende om situationen. Der kommer en psykolog i hjemmet til både mor og søn, men der sker ingen fremgang i forhold til at få ham i skole. Samtidig bliver Anjas helbred ikke bedre – hun kan ikke koncentrere sig om sit eget sygeopfølgingsforløb, så længe sønnen ikke er i skole. Også Lars bliver påvirket af situationen, og en dag tager han fx sin søn med på arbejde, skønt han ved, at det ikke er tilladt, men Lars ønsker ikke, at drengen skal være alene hjemme, og han mener, at han får nogle oplevelser ved at være med ham på arbejde. Men den desperate handling fører til, at han selv bliver afskediget. Da interviewer møder familien anden gang, henviser vi dem til et sted, hvor de kan søge frivillig social rådgivning, da vi ikke kan lade det gå upåagtet hen, at drengen ikke går i skole. Men Anja har social fobi, og familien er meget passiv. De vil gerne have drengen i skole, men er fastlåste og kan ikke selv tage initiativ. Vi kontakter en privat organisation, der udfører frivilligt socialt arbejde og får en kontaktperson knyttet til

familien. Herefter opsøger den frivillige kontaktperson, der er socialrådgiver, familien i hjemmet for, at Anja, der ikke vil ud af huset, kan være med i samtalen, og herefter går det stærkt. Efter tre uger er drengen startet i skole. Kontaktpersonen har mæglet mellem familien og sagsbehandleren. Der er lyttet til familiens ønsker, og kontaktpersonen har talt med hele familien – om alle deres problemer. Problemerne i familien er mange, og de er tæt sammenvævet. Et helheds-syn på familiens situation kan imidlertid give en større forståelse af hvilke mekanismer, der er på spil i familien. Kontaktpersonen har taget med familien ud på skolen, hvor Kasper skulle starte, og hun har løbende forhørt sig om, hvordan han trives. Forløbet er fulgt til dørs, og egentlig har det, ifølge kontaktpersonen, ikke krævet det store arbejde. Det har krævet et par hele dage, enkelte eftermiddage og nogle telefonsamtaler, men det er ikke meget i forhold til resultatet: at skolegangen nu er genoptaget. Indsatsen har også hjulpet både Anja og Lars, som har brugt kontaktpersonen til rådgivning i forhold til deres ydelser, jobsøgning m.m.

Inden for det seneste år, hvor familien ikke havde fået hjælp, så man, at familien på et år var blevet mere isoleret og ekskluderet fra flere samfundsmæssige arenaer, specielt arbejdsmarked og skole. Anja var kommet længere væk fra arbejdsmarkedet, Lars var lige blevet fyret, og sønnens trivsel og livschancer var blevet forværret i perioden uden skolegang. Familien har ikke selv haft overskud eller kendskab til at opsøge hjælp, og til trods for kontinuert kontakt med det offentlige hjælpesystem er deres situation blevet forværret over det seneste år. Hjælpen fra den private organisation har sat en positiv udvikling i gang i familien, men at familien har fået denne hjælp og dermed ikke blot får det værre over tid skyldes tilfældigheder. Denne case illustrerer derfor et af de ”huller”, der er i det danske sociale sikkerhedsnet, som de svageste og mindst opsøgende kan falde igennem. De frivillige hjælpesystemer opfanger heller ikke med sikkerhed dem, der falder igennem det offentlige sikkerhedsnet, særligt fordi meget frivilligt arbejde beror på, at de socialt udsatte selv har kræfter og overskud til at opsøge væresteder eller lignende, hvilket de allersvageste ikke altid har. Casen illustrerer, at der eksisterer nogle ”blinde pletter” i ”systemernes iagttagelsesevne” og for de offentlige systemers vedkommende eventuelt manglende politisk sanktioneret mulighed for og evne og vilje til at kunne/ville iagttage og hjælpe. I det offentlige hjælpesystem skyldes den helt manglende eller mangelfulde iagttagelsesevne sandsynligvis, dels at systemet ikke har et helhedsorienteret blik, da det er fragmenteret i fx en arbejdsmarkedsafdeling og i en familieafdeling, dels at omkring 80 pct. af socialarbejdernes arbejdstid i dag går til administrative opgaver (udfyldelse af skemaer, kontrolopgaver, møder m.m.) og kun 20 pct. til samtale med dem, der skal modtage hjælpen (Dansk Socialrådgiverforening, 2010). Det vides i den forbindelse ikke, hvor mange der på denne måde overlades til deres egen (sære) skæbne, men Anja og Lars er næppe en enestående case.

5.3 Behov for mere opsøgende arbejde og helhedsorienterede indsatser

Konklusionen er, at der er et behov for mere opsøgende arbejde i forhold til de allersvageste borgere, hvis de skal kunne bevæge sig væk fra de laveste ydelser eller mestre livet på de laveste ydelser og få bedre levekår. Både de kvantitative og kvalitative data og analyser af disse viser, at de laveste sociale ydelser i sig selv ofte skaber en blokering i forhold til at fremme proaktive og forandringsorienterede copingstrategier, der kan føre til bedre levekår og livskvalitet. Under de

givne vilkår, *hvor* individer og familier tvinges til at leve af disse lave ydelser, er det på den anden side afgørende at fremme de tiltag og muligheder, der overhovedet er for at gøre en positiv forskel for disse familier. En aktiv støtte vil særligt komme børnene i familierne til gode, og vi ser fx i Lars og Anjas eksempel, at støtten fra det frivillige regi kan være afgørende for børnenes livschancer. I de tilfælde, hvor der ikke optræder nogen former for støtte fra det offentlige eller frivillige regi, er interviewpersonerne ofte fastlåste i deres situation, eller også er denne blevet forværret med tiden. Støtte fra frivillige og offentlige hjælpesystemer kan imidlertid sætte positive processer i gang, som modtagerne ikke selv magter at igangsætte.

Der er i interviewmaterialet flere eksempler på, at denne gruppe oplever en mangelfuld eller helt fraværende støtte, særligt i forhold til helbredsforbedrende tiltag og afklaring af arbejdsevne, hvilket sætter spørgsmålstegn ved, om denne gruppe overhovedet får opfyldt deres rettigheder. For dem med store helbredsproblemer, der ikke kan opnå eller varetage et fuldtidsjob, er den lange ventetid på at få en førtidspension bevilliget, de mange arbejdsprøvninger og det fortsatte beskæftigelseskrav, som de ikke kan opfylde, med til at fastlåse dem. Interviewpersoner er i denne situation fanget i en sagsbehandlingsgang, som er svær at påvirke, og de kan blot håbe på at få tildelt en proaktiv læge og/ eller sagsbehandler, og at der ikke forekommer for mange sagsbehandlerskift i forløbet.

Endvidere fremgår det, at flere i denne gruppe mangler økonomisk rådgivning, fx i forhold til regler om ekstra ydelser eller gældssanering. Endvidere mangler flere hjælp til administration af deres økonomi og budgetplanlægning. Mange kender ikke reglerne og ved fx ikke, hvor meget de er berettiget til i boligsikring og har desuden heller ikke overskud til at ansøge om det. Budgeteksemplerne peger også på, at fx gældsafdragene er for høje i forhold til deres indkomst, og her kunne gældsrådgivning og økonomisk rådgivning hjælpe dem.

Der er i denne gruppe, som modtager de laveste ydelser, et behov for en mere helhedsorienteret socialrådgivning, hvor man går ind og ser på familiens vilkår, herunder økonomiske forhold, helbred, muligheder for job, familieforhold m.m.. En etisk forsvarlig socialrådgivning må først og fremmest gå ud på at sikre, at familien har et realistisk rådighedsbeløb, blandt andet for at undgå en social deroute, hvor børnene bliver ofre for forældrenes arbejdsløshed og manglende jobmuligheder og derved bliver fanget i fattigdom.

I en SFI-undersøgelse af, hvorfor lejere bliver sat ud af deres boliger, anbefales ligeledes en udvidelse af kommunernes opsøgende arbejde i forhold til bostøtte. De anbefaler blandt andet en bostøtte- og støttekontaktpersonordning til enlige og familier, der har en svag tilknytning til bolig- og arbejdsmarkedet, og som har vanskeligt ved at bo alene. Bostøtte og støttekontaktpersoner kan bidrage til, at socialt udsatte får mere styr på deres hverdag, får betalt deres regninger og får lagt en plan for deres økonomi og deres uddannelses-, arbejds-, bolig- og familiesituation. Det kan være med til at forebygge, at udsættelser sker, men det kan også hjælpe til at afbøde konsekvenserne af en udsættelse. Opsøgende arbejde vil, ifølge forskerne, kunne nå ud til disse grupper og bidrage til, at der bliver fundet en løsning på deres problemer (Christensen & Nielsen, 2008: 23-25).

Vi mener ligeledes, at opsøgende arbejde og støtte/ kontaktpersonsordninger vil kunne hjælpe ressourcensvage familier, der er ramt af de laveste ydelser. Som det

ser ud nu, afhænger støtten fra både de offentlige og frivillige hjælpesystemer af mødet med ressourcepersoner, som fx en proaktiv sagsbehandler, læge eller præst, som har overskud til at hjælpe personerne samt af kendskab til egne rettigheder, klagemuligheder og frivillige organisationers eksistens. Ofte er mødet med ressourcepersoner tilfældigt og kan, som i Kenneths tilfælde, være afhængig af, om der er en engageret opsøgende lokal præst. I sidste rapport påviste vi, at aktive copingstrategier er afhængige af personernes kendskab til fx frivillige organisationers tilbud, deres ansøgningsprocedurer samt mod og ressourcer til at være opsøgende. Et kendskab, mod og ressourcer som flere af interviewpersonerne ikke besidder, og dermed kan de frivillige organisationers tilbud kun i lille udstrækning afbøde de vilkår, som de laveste ydelser skaber for modtagerne heraf (Müller, Andersen, Ejrnæs & Larsen, 2010).

Af anden interviewrunde ser vi, at støtten fra de frivillige organisationers kan have stor indflydelse på mulighederne for at bevæge sig væk fra de lave ydelser og/eller for at forbedre levekårene. Her har særligt den helhedsorienteret indsats en positiv betydning for hele familien. Endvidere ser vi også, at engagerede medarbejdere inden for det offentlige regi kan gøre en forskel. Problemet er, at indsatsen er tilfældig, og at fx økonomistyring og besparelser i kommunerne kan have indflydelse herpå. De allersvageste og mest isolerede familier risikerer at falde igennem det sociale sikkerhedsnet, når der ingen systematisk hjælp og støtte er til disse familier. Det økonomiske pres, som de lever under, kan avle passivitet og afmagt, og derfor har de ikke altid ressourcer til at påvirke deres egen sagsbehandling. Det anbefales derfor, at der fokuseres mere på denne gruppes problemer i forhold til at kunne bevæge sig væk fra de laveste ydelser, herunder mere effektiv hjælp til helbredsopbygning og støtte i forhold til sociale problemer i familierne og ikke mindst mere kontinuitet i støtten. Der er brug for en helhedsorienteret og tværsektoriel indsats, hvor fx en kontaktperson kunne koordinere indsatser og forløb – både i forhold til helbred og jobmuligheder, sociale problemer og økonomi. Samtidig er der brug for en mere opsøgende tilgang i det frivillige regi. Det er langt fra alle ressourcetsvage og fattige, som selv opsøger den frivillige hjælp, og derfor må der indtænkes nye kontaktmetoder, hvis man også vil nå denne målgruppe. Udfordringerne handler imidlertid ikke kun om kontakt og tillidsopbygning, men også om at frivillige organisationer og ressourcepersoner får muligheder for at være ”advokater” og bisiddere i forhold til relevante offentlige systemer og i forhold til fx banker i forbindelse med gældshåndtering.

5.4 Konklusion

Hovedresultatet af denne undersøgelse er, at de laveste sociale ydelser i de fleste tilfælde fastlåser de undersøgte borgere i en fattigdomsøkonomi. Den vigtigste og mest indlysende anbefaling er derfor at *afskaffe de laveste ydelsesniveauer*, fordi det lave niveau for de fleste forstærker modløsheden i stedet for at bringe dem ud af fattigdommen.

Især registerundersøgelsen dokumenterede dog også, at et mindretal får forbedret deres situation ved enten at komme i arbejde eller på førtidspension. For den mindre gruppe, der kom i beskæftigelse, synes en bedre helbredstilstand og tidligere arbejdsmarkedserfaringer at være afgørende forudsætninger for den positive forandring. Det kan diskuteres, om de laveste ydelser i sig selv – i form af det øgede økonomiske pres – har en positiv motivationseffekt i forhold til at blive

selvforsørgende. Selv om der kan være en vis sandhed i, at det økonomiske pres har en betydning, er spørgsmålet imidlertid, om dette faktisk kan siges at have været en afgørende årsagsfaktor. Sagt på en anden måde: Der er i forvejen en række andre vigtige incitamenters fx at slippe for systemafhængigheden og at få et højere selvverd, som ser ud til at være mindst lige så væsentlige for denne gruppe.

Det er således tvivlsomt, om de laveste ydelser i sig selv er den udslagsgivende faktor i forhold til om, der sker en forbedring af situationen i form af selvforsørgelse. Måske skal den udslagsgivende faktor først og fremmest søges i kvaliteten i den lokale aktiverings- og beskæftigelsespolitik, der rettes mod denne gruppe. Dette ligger imidlertid udenfor denne undersøgelses rammer at belyse nærmere, men det er et argument, som understøttes af tidligere forskning vedrørende særlige indsatser overfor kontanthjælpsmodtagere i udsatte boligområder (Andersen 2008).

Når de laveste ydelser således kun i mindre omfang virker efter hensigten betyder det, at de, som ikke kan reagere på incitamenterne, udsættes for forringede levekår. I dette kapitel har vi set eksempler på, hvorledes disse levekår kan påvirkes af de frivillige og offentlige hjælpesystemer. I lyset heraf kan det opsamlende og afslutningsvis konkluderes, at der er en del tiltag inden for såvel det offentlige som det frivillige regi, som kan anbefales for at sikre, at disse mennesker, som er ramt af de laveste ydelser, ikke falder igennem det sociale sikkerhedsnet og efterlades i fattigdom. Det er dog kun lindrende tiltag, og hverken ressourcepersoner, engagerede kommunale medarbejdere eller private/ frivillige organisationer, der yder helhedsorienteret socialt arbejde, kan ændre de vilkår, som de laveste ydelser resulterer i. På det praktiske niveau kan der holdes ekstra øje og ydes særlig støtte til de familier, der er ramt, men den overordnede lovgivning trænger ned igennem systemet og kan ikke afbødes via lokale tiltag. Enkelte familier og personer kan, som vi har set det i dette kapitel, hjælpes enten i forhold til at få forbedret levekårene eller komme væk fra de laveste ydelser. Sagsbehandlere og socialarbejdere kan gå langt for at hjælpe familierne på bedst mulig vis, men i sidste ende forekommer det at være oprydning efter en lovgivning som kun i mindre grad virker efter hensigten. De utilsigtede konsekvenser af lovgivningen om nedsatte ydelser betyder, at mennesker bliver yderligere marginaliseret, og at børnene i disse familier risikere at vokse op i fattigdom. Dette betyder på sigt et øget behov for socialt arbejde, hvis vi stadig vil anses som et velfærdssamfund, der samler udsatte mennesker op via det sociale sikkerhedsnet. Dette kræver i sagens natur ekstra ressourcer – både i det offentlige og frivillige regi – og uden ekstra bevillinger øremærket familier på laveste ydelser er det svært at yde ekstra støtte overfor denne gruppe.

6. Litteraturliste

Andersen, J. & Larsen, J.E. (1989): *Fattigdom i velfærdsstaten*. København: Samfundslitteratur.

Andersen, J. & Larsen, J.E. (2004): "Empowerment og socialt arbejde" i Larsen, J.E. & Hornemann Møller, I.: *Socialpolitik*. København: Hans Reitzel Forlag.

Andersen, J. (red.) (2008): *Ressourcemobiliserende beskæftigelsespolitik – strategier og erfaringer fra udsatte byområder*. København: Roskildes universitets forlag.

Andersen, J., Ejrnæs, M., Larsen, J.E. (2010): "Fattigdom, familie og børneliv" i *Vera: tidsskrift for pædagoger*. 2010; Nr. 50, s. 6-12.

Antonowsky, A. (2000): *Helbredets mysterium*. København: Hans Reitzels Forlag.

Bach, H.B. & Larsen, B. (2008): *300-timers reglen: Betydningen af 300-timers reglen for gifte kontanthjælpsmodtagere*. København: Socialforskningsinstituttet (SFI).

Bourdieu, P. (1997) *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handling*. København: Hans Reitzels Forlag.

Bourdieu, P. (1999): *The Weight of the World*. Cambridge: Polity Press.

Christensen, A. M. (2007): *300 timers reglen – hvordan virker den? Effekter af stærke økonomiske incitamenter på de ledige – og på systemet*. CCWS Working paper # 52. Aalborg: CVWS, Aalborg Universitet.

Christensen, G & Nielsen, T.H. (2008): *Hvorfor bliver lejere sat ud af deres boliger*. København: Socialforskningsinstituttet (SFI).

Dansk Socialrådgiverforening (2010): *Notat om socialrådgiveres tidsforbrug i jobcentre*, april, 2010, Dansk Socialrådgiverforening.

Ejrnæs M., Hansen H. & Larsen, J.E. (2010): *Levekår og coping blandt modtagere af de laveste sociale ydelser – overlevelses – og tilpasningsstrategier*. København: CASA.

Goul Andersen, J (2010): "Grænser for incitamenter på beskæftigelsesområdet" i *Samfundsøkonomen*, November, 2010, nr. 5, København: DJØF.

Hansen, F. K. & Hansen, H. (2004) "At eksistere eller at leve" *Fattigdom og lave indkomster i Danmark – hvordan måler man fattigdom?* København: CASA.

Hansen, F. K., Hansen, H. & Hussain, M. A. (2009): *Personer og familier med de laveste ydelser som forsørgelsesgrundlag – en registerundersøgelse*. København: CASA.

Hansen, F. K. & M. Azhar Hussain (2009): *Konsekvenser af de laveste sociale ydelser – Forsørgelsesgrundlag og afsavn*. København: CASA.

- Hansen H & Ejrnæs M. (2010): ”Fattigdom og levekår blandt modtagere af lave forsørgelsesydelse” i *Samfundsøkonomen*, November, 2010, nr. 5, København: DJØF.
- Jagd, C. (2007): *Medborger eller modborger? : dansksomalieres kamp for at opbygge en meningsfuld tilværelse i det danske samfund - gennem et arbejde*, Ph.d.-afhandling, Institut for Antropologi. København: Københavns Universitet.
- Kaul, H. & Kvande, E. (1991): ”Mestring av arbeidsledighet” i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årgang 32.
- Lazarus, R.S. (2006): *Stress og følelser – en ny syntese*. København: Akademisk Forlag.
- Müller, M., Andersen, J. Ejrnæs, M., & Larsen, J.E. (2010): Livet på de laveste sociale ydelser – en kvalitativ undersøgelse om livsbetingelser og copingstrategier. København: CASA.
- Müller, M., Andersen, J. Ejrnæs, M., Hansen, H. & Larsen, J.E. (2010): Laveste sociale ydelser og copingsstrategier i *Samfundsøkonomen* November, 2010, nr. 5, København: DJØF.
- Nedergård, Lene (2009): *Konsekvenser af de særligt lave kontanthjælpssatser til unge under 25 år*, Speciale fra Den Sociale Kandidatuddannelse, AAU.
- Rasmussen, T. (2010): *De fattiges ret er sat*, Referat af høring d. 4.11.2010.
- Rørdam, B. (2010): ”Tusinder lever på nedsat pension” i *Socialrådgiveren* nr. 4, 25. februar, 2010.
- Schytz Juul, J. (2010): ”Udvikling i fattigdom i Danmark” i *Samfundsøkonomen*, November, 2010, nr. 5, København: DJØF.
- Thorød, A.B. (2006): *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjærme barn fra konsekvenser av å leve med en lav inntekt*. Oslo: Nordisk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- Thybo. P. (2003): ”Sygdom er hvordan man har det - Sundhed er hvordan man ta'r det - Om Antonovskys salutogenetiske idé” i *Kognition og Pædagogik*, nr. 49, 2003.
- Townsend, Peter, 1979: *Poverty in the United Kingdom. A survey of Household resources and standards of Living*. Middlesex: Penquin Books.
- PLS Rambøll Management (2000): *Integration i praksis: Kommunernes første erfaringer med integrationsloven*. København: Indenrigsministeriet.
- Vilhelsen, J. (2008): *Dybt marginaliserede mister forsørgelsesgrundlaget*, 28. maj, 2008. København: Arbejdernes Erhvervsråd.
- Vilhelsen, J. (2010): *Fattigdom i Danmark: 300-timers reglen har klippet hul i det sociale sikkerhedsnet*. København: Arbejdernes Erhvervsråd.

Hjemmesider:

www.borger.dk

www.bm.dk

www.dr.dk/P1/orientering/Temaer

www.k10.dk

www.retsinformation.dk

www.settlementerne.dk

www.settlementet.dk

LBK nr 946 af 01/10/2009:

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=127214#K4>